

ЗМІСТ.

Наш альбом (Поезії: Марії Юльченко-Здановської, Христі Алчевської, Козачки . . . 1, 61, 131	
ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА: Ідеї	3
О. К.-ЖУРБЕНКО: Оди-нацять днів на панцир-нику „Князь Потемкинъ Таврической“ (кінець) .	17
ЗЕНОН МИСЛЕВИЧ: В горящі	37
ВІКТОР ЗАБІЛА: Сьпівні кризь сльози	41
ІВ. ФРАНКО: До біографії та характеристики Віктора Забіли	54
В. ТАВРИЧАНИН: Рух . .	62
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Ста-новище польських і ве-ликоруських соціалі-стичних партій до у-країнського питання (д. буде)	86
ПЕТКО ТОДОРОВ: І знов зацвітуть цвіти Наукові листки: V. Ісуса чи Варраву?	99
ГУСТАВ ГАЄРШТАМ: Мрії Каріни Брандт . .	102
В п'ятдесятлітню річницю смерті Г. Гайне:	
А. ДІХТЕНБЕРГЕР: Гайне і сен-сімонізм (ко-нець буде)	108
ГЕНРІХ ГАЙНЕ: Фльо-рентийські ночі I.	132
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: З біжучої хвилі	143
МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрійської України	
Програма української де-мократично-радикаль-ної партії	176
Бібліографія	194
Книжки надіслані до ре-дакції	200
Оголошення	207
	210

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

1906.

РІЧНИК ІХ. ТОМ XXXIV.
КНИЖКА ІV. ЗА ЦВІТЕНН

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевч
під зарядом К. Беднарського.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

У другій серії вийшли :

Ціна в коронівій вал.

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звіздяного світа	0.15	„
4. Панас Мирний. Лови	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур	0.10	„
7. І. Раковський. Вія нашої землі	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян, спіжок	0.20	„
14. П. Куліш. Орися	0.06	„
15. М. Бистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. I	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди в поля статистици	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльд Іе	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Дихий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастя	0.50	„
25. С. Сфремов. Національне питання в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (2 пісні)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкіян. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„
34. М. Гоголь. Вія	0.40	„
35. І. Раковський. Вулкани	0.20	„
36. Г. Фльобер. Іродіада	0.30	„
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0.30	„
38—39. І. Тургенєв. Ася	0.40	„
40. Л. Боровиковський. Маруся	0.25	„
41—42. Данте Аліґері. Пекло, пісня I—X	0.40	„
43—45. В. Олехнович. Рася Європи	0.70	„
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната	0.90	„
49—50. О. Водянський. Українські навки	0.50	„
51. Е. Золя. Смерть Олівіе Бекайли	0.25	„
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0.45	„
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (3 пісні)	0.25	„
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0.45	„
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0.55	„
57. В. Врайтенбах. Біологія в XIX в.	0.25	„
58—59. М. Іоркий. На дні життя	0.70	„

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК ІХ. ТОМ ХХХІV.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

У другій серії вийшли :

	Ціна в коронівій вал.	
1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина зоряного світа.	0.15	„
4. Панас Мирний. Лова	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаца сла	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0.10	„
7. І. Раковський. Вік нашої землі.	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селми спілок	0.20	„
14. П. Кудіш. Ориса	0.06	„
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди в поля статистики	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльод Іе	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Лихий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастя	0.50	„
25. С. Ефремов. Національне питання в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська коваччина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкін. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„
34. М. Гоголь. Вій...	0.40	„
35. І. Раковський. Вулкани	0.20	„
36. Г. Фльобер. Іродіада	0.30	„
37. О. Терлецький. Месивофіли й народовці	0.30	„
38—39. І. Тургенєв. Аса	0.40	„
40. Л. Боровиковський. Маруся	0.25	„
41—42. Данте Аліґері. Пекло, пісні I—X	0.40	„
43—45. В. Олександрович. Раси Європи	0.70	„
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната	0.90	„
49—50. О. Бодянский. Українські назви	0.50	„
51. Е. Золя. Смерть Олівіе Бекайла	0.25	„
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0.45	„
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (3 пісня)	0.25	„
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0.45	„
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0.55	„
57. В. Врайтенбах. Біольоґія в XIX в.	0.25	„
58—59. М. Іоркій. На дні життя	0.70	„

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Digitized by

Google

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК ІХ. ТОМ ХХХІV.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського

Зміст трицять четвертого тому.

За цвітень, май, червень 1906 р.

I. Поезії.

Наш альбом:	стор.
<i>Марія Юльченко-Здановська</i> : Під сю пору	1
<i>Віктор Забіла</i> : Співи крізь сльози	41—53
<i>Христя Алчевська</i> : Далеко, далеко; Гомоніли люди; Що то за люди?	61, 360, 563
<i>Козачка</i> : До журналу; Душа болить; О ні, не те!	131, 266, 455
<i>Михайло Старицький</i> : Гетьман	213—214
<i>П. Карманський</i> : Під дубом Т. Тасса	413—418
<i>І. Радецький</i> : Сірома	445
<i>Уляна Кравченко</i> : Шовк порвав ся	473

З чужих поетів:

<i>С. Г. Фруг</i> : З єврейських мелодій, пер. Гр. Кернеренко	264
<i>Ксьондз Ян Брожек</i> : Даром, пер. Ів. Франко	307
<i>Олександр Петевфі</i> : Бетяр, пер. П. Грабовський	341
<i>Генрік Ібсен</i> : I. До заплаканих потомків	538
II. Метелик	538
III. До мого друга, революційного бесідника	539
<i>Йоган В. Гете</i> : I. Наперед скарга, пер. Д. Йосифович	545
II. Прихильникам, " " "	545
III. Польова рожа, " " "	545
<i>Франц Прешерн</i> : Пройшли, пройшли ви молоденькі літа, пер. П. Грабовський	569

871,7905
L I N
v. 9
no. 4-6

II. Повісті, новелі, драми.

	стор.
<i>Ольга Кобилянська</i> : Ідеї	3—16
<i>О. Коваленко-Журбенко</i> : одинацять днів на панцир- нику „Князь Потемкинъ Таврической“ (конець) .	17—36
<i>Зенон Мислевич</i> : В горячці	37—40
<i>В. Тавричанин</i> : Рух	62—85
<i>Юрій Кміт</i> : Музика	215—217
<i>Микола Садовський</i> : Спомини в російсько-турецької війни 1877—1878 року (далі буде) . [218—233,	428—445
<i>Лісак Тамаренко</i> : Школа грамоти	234—248
<i>Т. В.</i> : Стратив ціль	265—266
<i>Надія Кибальчич</i> : На хуторі	419—427
<i>Олекса Іванчук</i> : З дороги життя	446—455

<i>Петко Тодоров</i> : І знов зацвітуть цвіти, пер. В. Гнатюк	99—101
<i>Густав Гаєрштам</i> : Мрії Каріни Брандт, пер. В.	108—131, 284—307, 515—539
<i>Генріх Гайне</i> : Фльорентійські ночі, пер. Ів. Франко	143—165, 316—341
<i>Джон Цангвіль</i> : Автор і критик, пер. Н. О.	357—360
<i>Лев Толстой</i> : По що? пер. М. Лозинський	474—494

III. Література, наука, штука.

<i>Ів. Франко</i> : До біографії та характеристики Віктора Забіли	54—61
<i>Михайло Лозинський</i> : Стаповище польських і велико- руських соціалістичних партій до українського питання 86 98, 249—265,	495—514
<i>Михайло Грушевський</i> : З біжучої хвилі 166—175,	380—383, 588—593
<i>Михайло Лозинський</i> : З австрійської України 176—193,	384—396, 576—587
Програма української демократично-радикальної партії	194—199
<i>Ант. Крушельницький</i> : Новини нашої літератури	267—283
Молода Литва, Кр.	361
<i>И. Гербачевський</i> : Відродження Литви	362—372
<i>И. Ссайтис</i> : Литовський національно-політичний рух у 1904—1906 рр.	373—379
З літератури й життя:	
І. До біографії В. Забіли, под. В. Гнатюк	397—398
ІІ. Словінський переклад Шевченкових поезій, В.	398—399
ІІІ. Стара пісня, Ів. Фр.	399—402
ІV. Ювілей Вол. Антоновича, М. Грушевського	402
V. Над могилою Генрика Ібзена, М. Мочульського	572—575

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

	стор.
<i>Іван Франко</i> : Стара Русь (далі буде)	456—473
<i>Михайло Грушевський</i> : У українських послів росій- ської Думи	540—545
<i>Володимир Гнатюк</i> : Львівський „Народный Домъ“	546—563
<i>Мих. Грушевський</i> : Ганебній пам'яті!.. . . .	570—571
<hr/>	
Бібліографія	200 206, 403 410, 594 -- 603
Книжки наіслані до редакції	207—209, 411—412, 604—606
Оголошення	210, 607—608

МАРІЯ КЮЛЬЧЕНКО-ЗДАНОВСЬКА.

ПІД СЮ ПОРУ.

Поете, залиши співати про кохання,
Про погляд чарівний, про зорі та весну.
Твоїх пісень солодке щебетання
Гріх слухати тепер, в годину сю сумну.

Коли в диму пожеж, в нужді вітчизна гине
І всюди кров, сьвята братерська кров
В смертельній боротьбі рікою буйно плине,
До чого-ж єї пісні про щастя та любов?

По тюрмах люд змордований конає...
В жалобі та слезах наш бідний тоне край...
І раю тихого ніхто вже не шукає, —
На завжди зник від нас той сьвітлий, тихий рай...

Так заспівай же голосом могутнім
Широким та сумним, мов поховальний дзвін,
Щоб у душі лунав докором незабутнім,
Та сумом обгортав серця холодні він.

Складай пісні про сльози та недолю,
Про працю тяжкую, про те життя сумне,
Безпросьвітне... Про те, як у неволю
Багатий бідного заточує і гне.

Співай про все, що в серці наболіло,
Та кривду подлюю безжалісно карай!
Співай, брени і на сьвяте діло
Борців одважних голосно скликай!

ОЛЬГА КОВИЛЯНСЬКА.

І Д Е Ї.

НОВЕЛЯ.

Невеличке товариство, яке складалося з кількох молодих літератів, артистів і деяких молодих інтелігентних осіб, що було і нині як не раз уже зібране в поважнім домі пані Б...к, було сего вечера незвичайно оживлене.

Ведено дискусії про літературу, про штуку, театр, про містику, яка втискалася чим раз більше в північне письменство, а в кінці і про тон, який панував в українській журналістиці і молодіжці. Балакано про жіноцтво і мужчин, а в кінці зійшло на „подружжя“.

Одна молода учителька поставила питанє, чи ліпше для артистів одружитися, чи ні, бо — додала поважно — двом панам годі служити.

Більшість голосів пішла за подружжя.

— І чому ж би ні? — запитав один професор, що як раз недавно одружився і був зі свого кроку надмірно ущасливлений. — Жінка, се-ж найліпший наш товариш, отже і найщиріше прихилить ся до всякої нашої праці, артистичної чи практичної. Вона піддержує нас морально, коли тратимо віру чи в себе чи в свій талант і в свою працю. А коли артист останеть ся безженим, то яка в него душа на самоті в горю? О, се зовсім хибний погляд, що подружжя обмежує свободу артиста, стісняє його в полеті дум, обтяжає його обовязками родинними, паралізує його фантазію і творчість духа. На мою думку се неправда. Чи не так, панове? — звернув ся до одного маляря і музика. — Ви-ж артисти, отже можете самі вяснити сю справу. Я не артист, а звичайний чоловіка.

Артисти усміхнулися і здвигнули плечима. Припадком не був із них жаден одружений.

— Але тут на мою думку річ у чім иньшій — тягнув він дальше. — Дайте артистови чи артистці безжурний бит, забезпечте його матеріально, щоб не журился хлібом із дня на день, відберіть йому ті паралізуючі його клопоти, а побачите, чи не буде так само працювати одружений, як на „волі“. Що-ж — додав —

і нежонатого жура за хліб пригнобить і затушить. Тому жите в злиднях одному чи в двох однаково гірке. Часом у двох лекше зносити журу і горе. Хоч промовити, пожаліти ся є перед ким. А самому?... Війдеш між чотири пусті стіни, заскрегочеш зубами з жалю до долі, і промовиш хиба до своєї стіни. О! погано на сьвіті самому жити — додав щиро і поважно варазом. — І не дурно сказав то хтось мудрий: „не добре самому бути“. Знав, чому сказав. Головна річ у тім, щоб мати справдішно щиро і любу душу при собі, а все инше — другорядна справа. Чорт не такий страшний, як його малюють!

— А все таки страшний! — закинула в притиском учителька.

— То й що-ж! — відповів він. — У кого нема відваги в характері, тому все страшне. Ще... ще можна-б сказати, що пожите родинне абсорбує чи там експлюатує духову і фізичну силу жінки; бо так як воно тепер у нас уладжене, що жінка має, і кажим, навіть по часті мусить займатися веденем господарки домової і виховуванем дітей, то подруже мусить стати ся перепаною в артистичному заводі, і таким чином скорше погубить ніж підносить талант у жінки. Але артист у подружю ніколи не може в такій мірі поносити духову страту.

— Глибокі і благородні ідеї обговорюємо найрадше з істотами, що тішать ся нашою любовю і приязню — обізвалась господиня дому. — А дуже часто бувають ті нам наймильші істоти — чоловік, або жінка. Я стою по вашій стороні, пане професор! — додала ласкаво.

Він поклонив ся вдячно.

— Маємо докази і в історії, де великі, учені мужі, і також артисти жили, так сказати-б, своїми жінками. Не сягаймо в давніші часи, берім — мені саме приходить на думку великий учений природник Німець Ернст Гекель. Чим була йому його жінка? Найщирішим товаришем по душі, співробітником його в праці, ангелом життя, як назвав її. А по її смерті пішла половина його енергії і сили з нею в гріб. Сам говорив, що з колишньої його істоти осталась у нього лише „половина“. А славний маляр Розетті! Хто не знає, чим була для нього жінка?... Він знав і бачив лише її, і в кожній його картині бачимо її демонічно-гарне обличчя. А по її смерті ледви займав ся ще малярством. А був варазом і поетом. Ледви що викінчив кілька картин. Взагалі: коли оглянемось в історії значних людей, бачимо не раз, а всюди: там,

була якась „вона“, що надавала йому в життю барву і сили, підтримувала, розпалювала, збільшала мов сама божа іскра душу. А там знов якийсь „він“ ставав невидимим мотором геройських жіночих учинків, саможертви, творів штуки, чи яких иньших подій. Дарма! Артист іноді ще більше потребує жіночої душі, як пересічний чоловігя. І чи не мовлю знов правду, дорогі товариші?...

— Правда! правда! — кликнуло весело кілька голосів, і тут і там почули ся оплески.

Один літерат, названий в крузі своїх товаришів жартом за свою прямість, фізичну силу і шоретквість „медведем“, сидів мовчки, підкручуючи спокійним рухом вус.

— Я кажу вам — обізвав ся він поважно, — що головна підстава всякого артистичного і не артистичного руху і істнованя — се хліб. Не дайте артистови чи артистці їсти, чи вже вони там у двох чи по одному, і послухайте потім, якої вони вам заграють. Погляньте на нього, або і на „них“ на самоті, в чотирох стінах, на усміх, що викривляє їх уста, коли до них доходять оклики їх слави — а потім розпливайте ся в мріях про любов і гармонію! І чому те все? Тому що він і вона з своїми виніжненими, цивілізованими умами і душами почули себе на раз на рівні з дикою зввіриною з ліса в своїх потребах.

— Будьте такі ласкаві і мовчіть! — кликнула прикро вражена молода учителька, затикаючи собі вуха.

Однак він, не зважаючи на оклик діткненої душі, тягнув далі звертаючи ся по части до неї і до иньших.

— Се вражає ваші тонкі душі, вірю; але тим більше калічить воно і тих, що опинили ся в подібній ситуації. Ніде правди діти, гармонія розвиває ся з рівноваги і супокою, коли всі умови биту забезпечені. І аж із гармонії витворюєть ся штука і все иньше подібне до неї. Іду навіть ще дальше. Кажу, що задля маєтку повинен артист і без любови, а так просто з почутя поважана одружити ся, щоб забезпечити собі бит і віддати ся цілою душею своїй праці. Навіть сам знаю одного такого Німця маляря, що оженив ся з богатою жінкою без любови... і живе нині виключно для штуки. І дуже славно зробив! Живуть спокійно; вона пронята до глибини душі його працею і артистичним стремлінням, не клопоче йому голови сильними афектами, дбає про нього, живе і радуєть ся його славою, а він віддав ся цілковито штуці і творить прекрасні діла. Між ними царює розум і рівновага, а з тим і мир. Хто тут

скривджений або упокорений і чи тратить тут талант на своїй творчості?

— Не розумію, як можна взяти ся задля маєтку, хоча-б і в жертву своїому талантові, з якоюсь немилою особою! — мовила з легкою погордою учителька.

Вона все іритувала ся подібними висловами гумориста, і лиш рідко коли могли отсих двоє гарних людей договорити ся спокійно до кінця. Завсіди роздразнював отсей чоловік своїми реалістичними та тверезими поглядами і незвичайно щирим заявлюванєм тих своїх думок, ту вразливу, по трохи артистичну вдачу, що справді не зазнала ще багато дотків острійшої долі.

— Не знаю, чому се має бути зараз якась немила особа, прим. і от та, з якою оженив ся маляр! — боронив ся він із незворушним супокоем, усміхаючи ся лиш очима. — По мойому нема на світі жадної немилої особи, коли лише оглянемо спокійно і без пересудів кожду. Особливо-ж що до жінок, я міг би хоч би й зараз оженити ся з кождою!

— З вами взагалі не можу поважно говорити, бо ви впадаєте з одного екстрему в другий, — відповіла роздразнено учителька — і не трактуєте ніяку річ поважно.

— Я впадаю в екстремі? — запитав він із комічним супокоем.

— Ви!

— Я кажу, що можна задля маєтку оженити ся артистові з панною, і жити в мирі і в згоді, працювати ліпше і свобіднійше, як у журі за хліб насущний, марнуючи час і енергію, заслонюючи ся якимсь дуже проблематичним аргументом, що буцім то без любови женити ся годі — а їй — красше знов зі своїм маєтком забезпечити йому долю і удержати його для штуки, як на самоті в нудьги сходити з розуму, коли нема на стілько сили і духа, що-б самій бороти ся з житєм. А далі кажу, що на світі нема жадної немилої людини, особливо-ж панни, і що я міг би з кождою хочби і зараз оженити ся. І через те ви вже не можете договорити ся зі мною „до кінця“! Одначе як ні, то ні. Ви прихильниця Метерлінків, романтизму, містики, представителька самої „ніжності“ і тонкості, а я жорстокий реаліст, матеріаліст і противник усяких так зв. фантазмів і мрій, красних і не красних, — де-ж ми коли згодимо ся? Може те, чого я бороню, дограває вже до кінця свою ролю і уступить місця цілком новим ідеям. Ідеям про „збіль-

шене душі“, про любов „на помацки“ і т. п. — і де-ж ми годні згодити ся?... Ми можемо лише бороти ся і в кінці радувати ся здобутками в постаті молодіжи і в постаті літературних і иньших артистичних творів. А як ві, то нехай правда буде по вашій стороні. Одначе — додав як перше усміхаючись — може підійме хто иньший мною кинену рукавичку і захоче посперечати ся? Як уже не задля самих принципів, то бодай на те, щоб ввести душу в розмах.

— Сперечати ся з вами не думаю, але запротестувати проти вашого принципу можна — обізвала ся нараз одна не молода вже дама нашого гурту. Се була вдова по однім редакторі, удержувала ся виключно з праці пером і визначала ся великою інтелігенцією та енергією. Про неї говорено, що хотіла в своїм найкраснім дівочім віці, саме в вісімнадцятім році життя, виходити за одного старого вченого, не бачивши його передом ані разу, лише тому, що чула, що він посідав величаву бібліотеку, відбував великі подорожі і міг їй дати нагоду виобразуватись. Вона написала йому лист із такою пропозицією, і лише завдяки чистому припадкови сей лист не дійшов його рук.

— Стою на тім — сказав гуморист — що мотором усяких рухів, особливо в штуці і науці — як учить нас і історія штуки — є добробит і хліб.

Вона всміхнула ся і умостила ся вигіднійше в кріслі, поглянувши на хвилину крізь вікно.

— Бувають випадки — сказала звільна — що подружа заключають ся на маєткових умовах, як се бачимо часто між селянами і Жидами, і дуже добре тримають ся. Часом знов заключають подібні собі таланти звязь, щоб одно одного довершало. Се, здаєть ся мені, лучаєть ся вже рідше і вимагає головного мотора — розуміня одного другим.

— Се друге уходить! — перебила живо учителька. — Але те перше, те задля маєтку, се рішучо некультурність.

— Те що ви називаєте некультурністю, добра пані — докинув уже поважно гуморист — буває іноді ідеальнійше, благороднійше і далекосяглійше, як часом навіть і сам який твір штуки.

Вдовиця мовчала хвилину немов надумуючи ся, потім обізвала ся окинувши присутних живим поглядом.

— Отсе, що буду оповідати, то все з мого життя, не видумане ані прикрашене фантазією, ані задля оборони яких „принци-

лів“ скомпоноване — а так собі просто з живого життя схоплене.

У мене було від наймолодших літ почуте національне таке свільне, любов до люду така інтензивна, що можу без пересади сказати, я булаб дала і життя за нього. І тому, що в мене душа була на суспільність і народні справи вже так за рання звернена, я не була в буденнім змислі слова „молодою“. Мої ровесниці гуляли, веселили ся, залюблювали ся, — а я все вчила ся і читала. Там де вони ще легкодушно усміхали ся, я вже болізно морщила брови. Мої ідеали були: бачити свій народ сильним, на рівні з иньшим народом, культурним, — жінок його укінченими типами, гідними репрезентантками його, і силою, з якою мож було у всіх випадках числити ся. Тому не бачила я окрім науки, народних справ і праці нічого коло себе.

Я заодно думала: всі ми повинні різьбити самі себе. Всі. Чого ждати? Чого плакати? Де той артист, що має сам приступити до нас, покласти руку свою на нас, і витворити з нас свідомі характери, діячів, типи і якусь світову кольонію? Де він?...

Мені приходили іноді божевільні думки в голову. Я бачила себе „вічним Жидом“, що ходив від хати до хати, від села до села, від столиці до столиці, і будив братів і сестер своїх до різьблення самих себе. Передовсім з першу: чисто самих себе.

Коли чоловік молодий, то живе, здаєть ся, належить двічі до нього. В нього є віра в мрії, в ідеали, є надія на будучність. Але коли старіє ся, то чуває себе неначе підстрілена птаха. Тяжко вже в гору здіймати ся... Знаєте мабуть поважну гумореску з моїх дівочих літ, як я хотіла вийти заміж за старого вченого, щоб мати нагоду набрати високого образования, якого мені мої добрі але вбогі родичі не годні були подати. Окрім моїх найщиріших приятелів не повірять певно ніхто, що причиною того помислу було справді одиноко лише те якесь майже хоробливе бажане освіти в найтоншім стилі! Я також хотіла посвятити життя своє ідеям, які надносив дух часу, хотіла працювати, де лише треба жіночої сили: на полі соціалізму, жіночої еманципації в життю національнім — не знаю врешті на чім...

Я відчувала се все так глибоко, що мені видались усякі так звані „приватні почування“ чимось грішним, самолюбним і вузким. І тому що в мене душа була біла і білі крила, я хотіла виходити за старого. Він мав стати моїм Діогеном, а я мала за ним покірно ступати. Чому як раз він? Се був чистий випадок,

такий, як те, що в лісі росте коло такої а такої деревини берізка, або яка иньша деревина.

Я не знала иньших, що могли мені подати те, що він : багатство, подорожі, науку і якусь — як мені здавало ся — особливше гарну „свободу“.

Пригадую собі як нині, як я, запрошена на один вечер в одно товариство зложене з старих і молодих, шукала там заєдно обличя старих і вглубляла ся в них. Може так виглядав той учений, що мав би стати моїм учителем, а zarazом і мужем?... Або як он той старенький добродій, з довгою білою бородою, і грубими в золото оправленими окулярами?... Або може як он той?...

В мить ставали мені перед душею постаті з Біблії... старенькі... в довгих одежах, із білими бородами, пророки і чудотворці. Або постаті з великих драм Софокля або Евріпіда... Молодіж видала ся мені плиткою, недорослою до моїх поважних ідеалів. Очевидно. В мені грала фантазія, я була сильна, і дула моя напружена і готова зреалізувати всякі пориви моєї молодости.

Одна з моїх щирих приятельок, саме та, що піддержувала з разу в мене отсю мою фантастичну мрію, і моя мудра, спокійна сестра — запобігли тому, щоб мій незнайомий білоголовий ідеал не одержав мого листа, в яким я йому осьвідчала ся. Як би не вона, я була би певно стала жінкою того чоловіка. Бажала я того всего з огляду на широке поле діяльности, на яке рвало мене моє бажанє, хотіла забути свої молоді літа...

Потім минуло кілька років. Я не осягнула, чого передом бажала; не одно розчарувало мене гірко, а не одно знов одушевило, піддержувало. А по при те я все оставала ся вірна своїм ідеалам. Мріяла про героїчні вчинки, подавала працю свою, де її було потрібно, і супочинку ніколи не бажала і не газнавала.

Одного разу запитала мене одна знайома, інтелігентна особа з ліпшого товариства, длячого не виходжу замуж. Я була немилу вражена тим питанєм. Замість підповіді я спитала її:

— Чому вас се займає? Сеж зовсім моя приватна справа і не повинна по мойому цікавити нікого...

— Ви образили ся, — відповіла вона, — але я ставлю питанє не з пустої цікавості, а просто ви мені інтересні, і я вас люблю і шаную. А що мені прийшла одна думка до голови, то я хотіла би нею поділити ся з вами. справа, яку хочу порушити, дуже тонка; але колиб Ви хотіли повірити мені і не образили ся

то я розповілаб вам усе.

— Самі скажіть собі, пані, чи я обиджу ся вашими словами чи ні, — відповіла я спокійно.

— Ви не пересічна жінка, — почала вона несміливо, майже боязко. — Коли я вам відкрию свою гадку, то тут відношу ся просто і самотно до вашого глибокого розуму. Не хочу шарпати ні вашої амбіції, ні вашу загально знану гордість, по вашому самоту зброю жіночу, ні вашу велику честь. Ви жінка випосажена природою багато. Одарена бистрим розумом і живою вдачею, що ні в чім не зносить лстаргії. Одним словом: ваш елемент, се праця. Широка, глибока, свідомо і інтелігентна праця, патхнена теплом вашого чутя і прикрашена багатою фантазією. Праця, яку приносите нашій суспільности і яку моглиб ще і на дальше приносити їй, відбилась би злучена з иньшими подібними вам силами в будові цивілізації нашої народности, мов прекрасний орнамент жіночої сили і характеру. Але ви... — вона нараз урвала.

Простягнувши руки до мене, і вхопивши нараз мою руку притиснула її до своєї груди. — Простіть, коли вимовляю се одно болюче для вас може слово! Ви убогі. Ви на будучність у всім незабезпечені.

Я вирвала змішана руку, стискаючи Бог знає чому її дрібні пальці.

— Щож там, що я без маєтку — сказала я збентежена, — своєю будучністю я цілком не журю ся. Се й не вадить мені в моїй праці. Пишу, коли хочу, читаю відчити і промови, коли хочу, агітую коли треба, гуртую молодіж коло себе... роблю що час і інтереси суспільства вимагають... І я задоволена своїм житєм. Щож там, що я без маєтку?

Вона нараз споважніла.

— Простіть — сказала. — Але від тепер я буду виключно говорити до вашого розуму. Ви молоді. Здасть ся, переплилиб отсе житєве море не втомляючи ся. Ви не знаєте, що значить недуга, застій у праці, котрою живем, самотність, старість... а власне старість в убожестві. Людина ходить зі скованими руками, і заедно упокоряєть ся задля кусника хліба.

— Я ніколи не буду упокоряти ся! — відтяла я.

— Нехай вас Господь боронить від того — відповіла вона. — Я для вас щось красшого придумала. Я буду говорити, а ви слухайте спокійно, спокійнесенько. Обіцюєте?...

Я усміхнула ся.

— Буду старати ся — відказала я.

— Отже слухайте! В Н... є один панок. Хто він, саме в тій хвилі не конче вам знати. Скажу лише стілько, що се дуже чесний і здібний чоловік, народолобець яких мало, і до того дуже заможний чоловік. Я в ним давно і добре знайома. Говорив мені раз, що хотів би оженити ся, та взяти лише таку особу за товаришку, яка би його працю розуміла і любов до його народности поділяла. Він дуже поважний і освічений чоловік — і можу вам сказати, що та жінка, котра-б влучила свою долю з його судьбою, була би справді щаслива. Вам треба такого чоловіка, дорога моя пані. Вам, з вашим умом і з вашим серцем, так як йому такої особи за товаришку, як ви. І от, чого-б я хотіла виблагати від вас. Те одно, одніське, щоб ви дали мені дозвіл познайомити вас з ним. Більше нічого.

Тисячі слів протесту перли ся вже мені потоком на уста. Зрозумівши її думку і не даючи їй докінчити реченє, я вже жестами й очима і словами кинула ся перебити її дальшу бесіду.

Та вона підняла поважно руку, наказуючи мені так урочисто і строго мовчанку, що я мусіла замовкнути.

— Сього протесту я надіяла ся від вас, — сказала спокійно. — Що-ж хочете? Чи мої слова вже обовязують вас або силують до чогось? Чи я яко жінка не можу зрозуміти ваші почуваня? Чи чоловік, якого я звикла шанувати як рідного брата, накидаєть ся вам? Чи я про нього говорила як про мушину без чести, що ви можете себе почувати ураженою? Я знаю аж надто добре, що жінок як ви не можна „віддавати“, бо-ж ви не ляльочка, яких маємо на жаль аж надто багато, але особистість. Чоловік, про якого я говорила, такий інтелігентний і благородний, що приязнь і знайомість із ним справляє лиш сатисфакцію і приносить честь. А тепер уважайте. Протестів від вас ніяких чути не хочу, бо вони тут зайві. За те попрошу у вас іще одного. За чотири неділі вїжджаю до своєї сестри до Н. в ріжних справах. Маю між иньшим і одну справу у того добродія. Їдьте зо мною. Підемо обі до нього. Він про вас чув і не раз споминав мені, що хотів би пізнати вас особисто, бо шанує і цїнить вас за вашу працю і талант та що своїм званєм звязаний і рідко має час для себе, а то був би вже давно зложив вам візиту.

Признаю ся, що як у першій хвилі думка пані С. немилувразила мене, так опісля заняла мене. Не тим, що я переняла ся

пляном вийти заміж і „забезпечити“ свою долю на будуче. Я ніколи своєю будучністю чомусь не журила ся. В мене жили ще родичі, я була сильна і здорова. Житє і його обяви займали мене тисячу раз більше, як моя власна „будучність“. Та я заняла ся думкою пані С. просто тому, що вона була сама собою цікава, нова і мала в собі романтику. Романтика — хоч куди — а жінок усе притягає. А тут було щось передімною мов зелізними дверми зачинене.

Пані С. вірила справді в якісь „призначеня“ долі, і оповідала мені нерав такі чудні події, що я мусіла мимоволі над тим застановляти ся. Може то єсть, як казав Гамлет, щось більше між небом і землею, ніж наша шкільна мудрість утримує. А от і деякі великі люди вийшли в містику. Чому не мало би на тім щось бути? Але тепер не вільно було подібні думки голосно виявляти, щоб не попасти в глум. Тепер панував іще тверезий реалізм і клав на все свою печать.

По балаканці з панею С. я до пізна не могла заснути. А коли врешті заснула, то мені сніло ся, що я була жінкою якось богача, заложила взірцевий заклад виховавчий для убогих міщанських дівчаток, і виховувала їх при помочи учительок для „будуччини“. Свого мужа я десь мала обік себе, та на очи не бачила.

Місяць пізнійше я про все те забула. Та кілька день по тім явила ся пані С. пригадуючи, щоб я з нею їхала до Н. Просила і вмовляла так щиро, що ніяк було мені відмовити їй — тим більше, що мене кортіло піти до опери і почути одну славу співачку.

В Н. ми були заняті від „ранку до вечера“. Я повідвідувала своїх знайомих, забігала кілька разів до бібліотеки, попадала в різні книгарні, позакуповувала деякі інтересні і нові книжки, познайомила ся в одній мені здавна симпатичної письменниці з двома літератами, з яких один, не Українець, зацікавив мене своїми працями незвичайно; і повернувши до готелю я почала натискати на паню С., щоб ми виїхали вже завтра до дому. Там ждали на мене різні кореспонденції, доволі важні для мене, і я квапилась із від'їздом.

— Ще маємо одну справу залагодити, — сказала мені пані С. преспокійно.

— Яку справу?

— Маю в однім місці зложити значнійшу суму грошей і не

хотіла-б їх цілком сама відносити. Не вмію скоро числити і боюся компромітації. Будьте ласкаві, підіть зо мною.

Ми пішли розмовляючи, поки не опинилися перед гарною кам'яницею, а при вході її я прочитала на таблиці: „Др. Остап Підойма — адвокат“.

— Отже се ми йдемо до адвоката? — спитала я мимоволі.

— Так, — відповіла пані С. — до адвоката. — А потім додала тихше: — Се ми до нього йдемо.

— До кого? — спитала я з зачудуванєм, забувши при тім як на смерть, кого вона мала на думці. Від часу нашої романтичної дискусії я була так ненастанно занята, що про свої інтереси не мала цілком часу застановляти ся.

— Які ви недогадливі! — відповіла моя товаришка. — Адже-ж до того панка, про якого я вам чотири неділі передом говорила. Забули вже?

Я забула. А коли пригадала, то станула як опарена. Сором обгорнув мене. Прикрій, глибокий сором, а потім преногане почуте упокорення.

— Я не піду! — кликнула я зворушена і подала ся бурливо назад. — Не піду!

Блискавкою опинила ся вона коло мене. Ніколи не бачила я її такою рішучою і зелівною, як у тій хвилі. Вхопила мене за руку, всунула її в свою руку і майже просичала з нетерпливости:

— Тепер уже підемо. В тій хвилі вами кермує фальшиве чуте, якому ви не повинні улягати. Ви-ж не понижаєте ся зайшовши до чесного чоловіка. Ваша честь ні в чім не стоїть висше від його.

— Але ми йдемо з потайним пляном до нього. І се преногано. Пані, се страшне погано! В тій хвилі ми брудні!

Її очі заіскрили ся.

— В тій хвилі — знов майже просичала вона — ми йдемо до нього з довірем і пошаною, бажаючи йому красшої долі. Ви можете бути та вибрана, яка могла-б украсити йому жите. Чи в тім щось понижаюче для вас? А що до мене, то я тут лиш той посередничий припадок, що зветь ся іноді „долею“ або „судьбою“ і кермує людьми, куди йому наказує інстинкт. А тепер не робить сцен, лиш ходіть. Інакше загніваю ся на вас на смерть. Ваша фантазія і тут уже вмшала ся і напряла митю Бог зна які

страховища, а се зовсім невинна справа, а радше так собі, „композиція подружжя“.

Я замовкла. Нічого було більше супротивляти ся. Коли сказала вже раз „а“ — то і „б“ мусіла. Вже пропало.

Не промовивши з внутрішнього зворушення ані слова я пішла механічно за нею.

По застуканю ми вийшли в один великий покій, де якийсь молодий панок нишпорив на столі між актами і книжками; він указав нам на запит пані С. про добродія Підойму на високі, портієрою ослонені двері.

Пані С. знов застукала. Якийсь слабій, ледви чутний голос попросив нас до середини і ми вийшли. Покій з високими вікнами, елегантно уряджений; килими грубі, себе ледви чуєш як ступаєш. Одним словом, було тут „велико“, широко, коректно, сказати-б „математично“ і тишина. Чоловіка повагою проймає.

Коло стола заваленого паперами сидить щось дрібне і пише. Тепер обертає ся до нас... і о Боже! що я побачила? Хто се був? Чи се яка малпа сиділа в великім поручевім кріслі, чім пані вє якесь?... Чи се був той чоловік, оспівуваний моєю товаришкою, що підняв ся тепер із крісла і звертаючи до нас своє невимовно погане лице вибалушив на нас якісь цілком мов цибулі круглі очі, яких вираз мене аж заболів. Той?

Але той сам!

Він усміхнув ся, а пані С. отворила уста, і в тійже хвилі полляв ся „потік красномовства“. І не знаю, як, що й коли — але коли я неначе непритомна витріщала ся на нього, наговорила вона масу річей і неначе мені перед очима переменяла ся. Стала солоденька, привітна, граціозна і аж „стелила ся“ з ласкавости, чи то ушанованія до його особи, і се, як мені видало ся, з потайної обави, що могла би сказати щось таке, що могло-б викликати його незадоволенє. Не стану те все повтаряти, що переговорило ся, бо воно завело би мене за далеко і не належить сюди. Але скажу лише те, що коли назвала мене йому по імені, він був (так бодай мені здавало ся) мило вражений. Подав руку, стискаючи мою правицю раз по раз щиро, запевняючи мене тепло, що одно з його найкрасших бажань нині сповнило ся, а то, що пізнав мене особисто.

Як раз — запевняв мене — мав на думці писати до мене в одній справі, а навіть задумував мене особисто відвідати, чого вже давно бажав; лише він завсїди так прикований працею до дому, що

годі своїм особистим бажанням дати волю. Та от, судьба ласкава завела мене мов „ясну зорю“ в його дім і він мені вдячний.

А я ніби заніміла.

Моя фантазія, звичайно жива, готова до жартовливих скоків, зомліла, опустивши крила в низ. Думки в мене повривали ся, слова позастрягали десь у горлі, і я лише глянула довкола себе за кріслом, щоб як найскорше сісти.

Ані я слухала докладно, що він далі говорив, ані застановляла ся, що йому відповідати, ані який він там собі ще й дальше був, благородний, чи інтелігентний, чи який уже там иньший — я лише відчувала всіми нервами, що різниця між мною і тим чоловіком була такою безоднею, яку виповнити і довести до якоїсь гармонії або симпатії між нами не стало би навіть цілого мого життя.

Він був справді чесний чоловік. І інтелігентний і заможний, був справді один із найщиріших борців у боротьбі за права нашого народу. Сама благородна, щира душа для близьких і далеких — а однак — ніколи, ніколи і ні за що в світі не булаб я з тим чоловіком злучила ся. Ні за жадну ціну в ним разом для „народа“ для „ідей“ працювала.

Один однісінський погляд на його особу, на його для моїх очей безмежно дісгармонійне, негарне і несимпатичне обличчя — і все десь щезло. Ідеї, любов до народа, до науки, до плянів на будуче, до довголітніх мрій про високу діяльність, замилене до праці суспільної і Бог знає до чого ще всего, чим жила і дихала я доси, чим удержувала ся на поверхні жити — те все десь щезло з моєї душі, полишаючи одно велике почуте потрясаючого жаху і відрази. Замість того витріщала ся на мене його голова. Круглі, для мене аж до глибини душі несимпатичні очи, і лисина. Велика, блискуча, препогана лисина.

Годину пізнійше, ми знов опинили ся обі на вулиці. І ледви опинили ся, як пані С. накиннула ся вже з запитаннями на мене.

— Щож, як вам подобав ся? Подобав ся? Він, правда, не дуже гарний, але за те симпатичний, благородна душа. Ви йому подобали ся. Се я бачила по його очах. Я його знаю, дуже добре знаю, ровесник і товариш мій, ще в ди-

тячих літ. О! з вас була би знаменита пара! Се була би з поля моєї діяльності одна з найкрасших подій!

— Дайте спокій, моя пані — відповіла я нетерпливо, не можучи отрясти ся ще з немилого вражіння. — З нас ніколи не буде пара.

— Як то ніколи? А то чому? — кликнула вона. — Не подобав ся вам? Може тому, що негарний? Але-ж се марниця! До нього можна привикнути. Не маєте поняття, яка то чесна душа і який милий чоловік, хто його вже добре знає!

— Маю поняття про чесноту душі, але ви не маєте поняття, як його вид, вираз його обличчя впливає на мене! Кождий чоловік має для кожного иншого чоловіка инші, і так сказати-б, свої окремі очі. В мене є свої окремі очі для нього. Звикати до когось, від кого душа болізно відвертаєть ся, значить затуплювати свою душу на кошт... на який кошт, моя пані?... З душею кінчить ся вже все.

— Е!... Ви зачинаєте філософувати! Не дивіть ся на його лице! Я вас запевняю, що звикнете. А от і Вольтер був поганий в виду, а жіноцтво аж пропадало за ним.

— Може й не все — відповіла я. — Може було й таке, що не пропадало. Се — раз. А по друге? Чого йти проти волі цілої душі?....

— Але колись ви хотіли виходити замуж, і то ще за старого.

— Колись. Тоді була я така молода, і мій ум так переповнений фантастичними мріями, що під його впливом я була здібна до такого кроку. Але нині я сего не зроблю. Шкода мені себе. Я знаю тепер, що низька душа може і дуже перемінити ся. І хто знає, чи вийшовши за нього і змінивши ся, чого-б я по собі і могла на певно сподівати ся, змогла-б я так само працювати, як працюю нині. Ні, моя пані — додала я вже спокійно. — Ми мусимо самі себе шанувати. Я бажаю йому всякого добра, але його жінкою не могла-б ніколи стати. І він певно й сам не стане ніколи гадати про се. І як бачите, добрі товаришки і товариші — додала оповідачка звертаючи ся до маленького товариства — з нас і не вийшла пара. Не все можна міняти свою індивідуальність за хліб, хоч би і в найбільших і найблагородніших замірах. Правда, як каже добродій О. — хліб буває дуже часто мотором усяких рухів у житю, але так само буває він і смертною косою моральному житю. Я стрічала ся ще кілька разів у житю з доктором Підоймою, але тоді була я вже заручена. А мій дорогий, незабутний муж — додала

поважно — умів собі мене здобути без маєтку, і не страшно нам було і без маєтку побирати ся. Ми й не жалували свого кроку ніколи. Для мене і для моїх очей був се найкрасший чоловік у сьвітї, і коли всі забудуть, який він був, у мене остануть для нього, хоч його вже давно нема, однакові очі.

— Пісня про любов давна як сьвіт, і де вона поважна і непоборна, там корить ся все перед нею — сказала з повагою чесна господиня дому.

— Я оженю ся лише з такою панною, що буде мене любити любовю поважною і непоборною, — обізвав ся нараз гуморист зі своїм непохитним супокоем і всьміхненими очима.

Всі мужчини зареготали ся.

— Шукайте йому панни! — кликнули в один голос. — Шукаймо йому панни!

— Ні, хліба! — вмшали ся иньші.

— Ні, панни з хліба!

— Ні, хліб з панною...

А він сам усьміхнув ся кивнувши пальцем.

— Не глузуйте з бурлаки — сказав добродушно. — Але як знайду панну, що буде мене любити любовю поважною і непоборною як смерть (при тім перебіг очима на молоду учительку), то ді...

— Вже зараз „як смерть“ — перебила йому дівчина нетерпливо. — Чого вже тут зараз „смерть“ мішати?...

— Ми ніколи не дійдемо до кінця — сказав він їй. — Але коли дійдемо до кінця, то буде той кінець поважний як смерть.

— Я не бою ся смерти — відповіла вона спокійно і рішучо.

— Я лиш те й хотів знати — сказав він. — Сего я сподівав ся по вас, хоч і як ми в своїх поглядах розходимо ся. Коли вам не страшно смерти, то може не буде вам страшно і медведя у себе приймати?...

Останні слова сказав так, що майже лиш вона їх чула.

А вона змішавши ся сильно та зарум'янівши ся геть аж під чоло відповіла опустивши нагло очі:

— Можна.

Чернівці, 30 серпня, 1903.

О. КОВАЛЕНКО-ЖУРБЕНКО.

ОДИНАЦЯТЬ ДНІВ НА ПАНЦИРНИКУ
„КНЯЗЬ ПОТЕМКИНЪ ТАВРИЧЕСКІЙ“.

V.

Рано вранці другого дня я прокинув ся з приємною думкою про те, що скоїло ся вчора. Я постановив собі вести хроніку сих знаменних подій і тільки що хотів підвести ся, щоб зараз же коротко записати усе, що скоїло ся до сьогоднішнього дня, коли до мене в каюту ввійшов один із членів комісії, Димченко. По його стурбованому обличчю можна було догадати ся, що він прийшов з важними вістями.

— Що скоїло ся? — запитав я у нього.

— З „Георгія Побѣдоносця“ зараз прибуло кілька чоловік з тамошньої комісії, — почав він, сідаючи до мене на койку, — і принесли сумну звістку, що там повсталала незгода.

— Яка незгода? — здивував ся я.

— Більшість команди на чолі з командантом та иньшими кондукторами намагаєть ся, щоб зараз же йти до Севастополя і розпочати переговори з начальством, а „Потемкина“ лишити діяти так, як він схоче. Комісія і з нею свѣдома частина команди не має сили опирати ся такому рішеню.

— Се вплив лукавих кондукторів! — завважив я.

— А певно.

— Треба зараз же їхати туди.

З сими словами я швидко одягнув ся і вкупі з Димченком ввійшов на поміст.

Поки подали до трапа паровий катер, я підійшов до кількох членів комісії, які стояли з матрозами, що прибули з „Георгія Побѣдоносця“. Тут були Матющенко і Кирило. Ми нашвидку стали радити ся про те, що розпочати. Усім було ясно, що причиною такої незгоди були найперше кондуктори. Се люди, які виявляють яскравий взірєць деморалізації нашого сучасного військового вихованя і загального політичного режиму Росії. Залишаючись на надтерміновій службі і всякими правдами та неправдами вислужуючись перед начальством, вони досягають сього з їх погляду почесного становища і таким чином роблять тут таку карієру, якої

не могли-б зробити ні{в якій иньшій сфері. Таке становище не тільки [добре забезпечує] їх із матеріального боку, але й дає їм значну власть над матросами і натурально робить із них горячих прихильників уряду і сучасного ладу, а звичка завжди прислугуватись начальству виробляє з них страшенно несимпатичний тип донощика.

Тепер тільки огляділись ми, яку непростиму помилку зробили ми вчора, не умовивши команду „Георгія Побѣдоносця“ звести з панцирника вкупі з офіцерами також і кондукторів, або хоч бодай арештувати їх, як то було зроблено у нас, і давати їм свободу лише о стільки, о скільки вони захочуть виконувати свої спеціальні обовязки. Але нічого було робити, треба було хоч тепер поправити сю помилку.

Я радив не гаючись арештувати на „Георгію Побѣдоносці“ всіх кондукторів, але товариші, що приїхали відтіля, казали, що при теперішніх обставинах і настрою команди се може привести до якихось неприємних подій і що краще спершу попробувати вплинути на команду словом. Сю увагу всі признали цілком розсудливою і рішили послухати ся тієї ради товаришів із „Георгія Побѣдоносця“. Зараз же Кирило, кілька чоловік із нашої комісії, лікар і я сіли у катер і попрямували туди.

Коли ми під'їздили до „Георгія Побѣдоносця“, там на передній частині помосту була у зборі майже вся команда. Катер підійшов до трапа, і ми стали виходити. Вахтенний унтерофіцер зкомандував на помості: „Смирно!“ На самому вході на поміст нас зустрів командант і не рушаючи з місця, наче не хочачи нас пустити, твердим голосом заявив:

— Наша команда не хоче зоставати ся з „Потемкином“ і рішила зараз же йти до Севастополя.

— В таких разі ви вже дозвольте нам звернути ся з сього приводу безпосередно до команди, — сказав я відстороняючи його рукою з дороги.

Він з злісним виразом в обличчю відступив ся, і ми ввійшли на поміст. Юрба зарухала ся, і всі погляди звернули ся на нас.

Я виступив на купу колод, що лежали тут, і звернув ся до команди.

— Панове товариші! — почав я, силкуючись перемогти все ще незатишений гомін юрби.

Зараз же почули ся голоси:

— Замовчіть! Пан інженір-механік з „Потемкина“ хоче говорити!... Не ходіть, стійте на місці!...

— Та що там слухати? — гукали кілька голосів із гурту, що містив ся довкола команданта. — Їдем до Севастополя тай край!..

Одначе швидко й вони мусіли покорити ся вимові більшости, і замовчали. А я став казати.

— Панове товариші! Між тими днями, що ми, потемкинці, пережили від самого повстання, вчорашній день був надто значний: учора „Потемкин“ добув другого союзника — „Георгія Побѣдоносця“. Ви, панове товариші, самі не захотіли вчора йти за ескадрою, що тікала від „Потемкина“, ви самі прохали нас прислати до вас депутацію, щоб від самих потемкинців дізнати ся, що привело до повстання наш панцирник, і, дізнавши ся правди, ви самі спільним приговором відтрутили від себе офіцерів і тим самим віддали ся разом з панцирником, збудованим народньою працею, на служення великому ділу визволення народу. І ми сьвяткували учора ваше прилучення, як добрий знак того, що недалеко вже той час, коли матрози і салдати, зрозумівши свою кривну звязь із працюючим людом, усі мов один чоловік готові будуть стати разом з ним на оборону його людських прав. Ми з повного серця витали вчора ваше одностайне рішення йти з нами плече в плече на боротьбу з спільним ворогом!.. Але ось ледво тільки минула одна коротка ніч, і ви вже вагаєтесь. Між вами чути голоси, що намагають ся йти до Севастополя, щоб там розпочати переговори з начальством. Але крім вашої здачі вкупі з панцирником я не уявляю собі иньшого кінця тих переговорів із начальством, якого ви тільки вчора встигли збути ся, і яке є лише сліпе оружє в руках нашого ворога, царського уряду. Так невжеж ви вчора прилучили ся до нас тільки задля того, щоб уже сььогодні стати зрадниками великій справі, визволення народу? Невжеж ваша вчорашня рішучість уступила ся перед ганебним малодушєм?... Який же злий дух нагхнув зневіру у ваші душі? Що заморочило вас? Чи наші панцирники не дужі? Чи наше діло не праве? Ні, панове товариші! Наші панцирники нездоланні з того часу, як вони перейшли на бік повставшого народу, бож у його ворога немає більше такої сили, яку він міг би поставити проти нашої сили. У сьому ви могли переконатися вчора, коли вся майже Чорноморська ескадра мусіла тікати від „Потемкина“, не маючи спромоги заволодіти ним!

Наше діло, панове товариші, праве, бо за нього стоять усі народи, бо разом із ними ми йдемо на боротьбу за його визволення від довічного ярма; щоб нанести останній удар першому і найлютішому ворогові всіх народів — царському урядови, тому самому урядови, який, розпочавши після своєї примхи безглузду, руйнуючу війну, з жорстокою упертістю тягне її ось уже другий рік, не дивлячись на стогін знесиленого сим новим лихом народу; тому самому урядови, який 9-го січня на покірне прохання петербурзьких робітників полекшити тяжку долю робочого люду, звернене до нього, відповів градом куль; який і тепер розстрілює скрізь безоружний нарід, коли він підносить голос за свої права; який заганяє у тюрми і веде на шибениці найкращих заступників народніх прав і інтересів; від якого немає більше життя у російській державі ні жадному народови!...

— Так отже, панове товариші, і сила і правда тепер за нами! Так будьмо-ж міцні духом із разом з нашими грізними панцирниками поспішімо на поміч народови, готовому вже підняти ся на рішучу боротьбу з огидним ворогом! Хай живе наступаюча революція! Хай живе справжнє народнє правління!! Хай живе свобода і справедливість!!!“

Одноставне, многоразове „ура“ грянуло у відповідь на мою промову... Все знов зарухало ся, захвилювало ся.

— Не підемо до Севастополя! Не покинемо „Потемкина“! — несло ся з усіх боків.

Командант і його приспінники стояли немов прибиті.

Але ось зі мною поруч зявив ся лікар Голенко. Він став знаками показувати, що хоче говорити, і юрба поволі стихла. Я зійшов з імпровізованої трибуни. Лікар почав. З початку говорив, що він теж син селянина, походить із народу, потім запевняв матровів, що він їх любить і бажає їм добра, а потім, на мій жах, почав захвалювати пропозицію йти до Севастополя і розпочати переговори з начальством. Я знов зійшов до нього і спробував було стиша з'ясувати йому, що з його боку не тактовно говорити так про похід у Севастополь по тім, що було постановлено з того приводу нашою комісією і по тому, що тільки що сказав про те я. Але він не переставав казати своє: він уже казав про те, що й потемкинці пристануть на те, і обидва панцирники сьогож дня підуть до Севастополя. Командант і вся його банда насторожили ся. Бачучи, що лікар може замутити команду, я рішив перервати його

промову і голосно заявив, що таке поважне питання можна рішати лише в купі обом комісіям і командам обох панцирників, і що тим то зараз, коли ще річ поки що йде лише про одностайність між матрозами „Георгія Побѣдоносця“ і „Потемкина“, обговорювати сю справу передчасово і не до речі.

— Ви мені не даєте говорити, — з явним роздрозненням сказав до мене лікар і зійшов на поміст.

Та всеж таки промова лікаря зробила свій вплив на команду. Знов з'явила ся непевність і вагання. З того боку, де стояв командант, знов почуло ся:

— Що там балакати? Їдемо до Севастополя тай край! Коли „Потемкин“ не піде з нами, нехай зостаєть ся тут сам!

Отже по троху юрба заспокоїла ся, і я хотів було знов звернути ся до команди, коли отсе підходить до мене один із матрозів тай заявляє, що між командою розповсюдила ся чутка, ніби то я зовсім не інжинір-механік „Потемкина“, а переодягнений невідомий чоловік, що прийшов на „Потемкин“ з Одесси. Я догадав ся, хто і з якою метою ширить таку байку і рішив зараз таки покласти тому кінець.

— Панове товариші, — звернув ся я до юрби, — мені зараз сказано, що між вами з'явило ся зневіре в те, що я справді бувший офіцір і інжинір-механік з „Потемкина“. Я думаю, що між вами знайдуть ся такі, що знали мене перше, бо коли я ще ту кампанію плавав на панцирнику „Екатерина II“, я часто бував на вашому панцирнику, який тоді був флагманським судном. Тим то я прохаю тих з вас, що знали мене, вийти наперед.

Зараз же кілька чоловік з словами: „я знав“ вийшли перед юрбу.

— Засвідчіть, будьте ласкаві, перед вашими товаришами, що я справді бувший поручник інжинір-механік фльоти Коваленко, — звернув ся я до них.

Але команда не дожидаючи їх свідощтва вже гукала:

— Та ми віримо й так, — тут багато таких є, що вас знають. Се чийсь штуки.

Інцидент таким чином закінчив ся, і я знов звернув ся до команди.

По тій сцені, що відбула ся між лікарем і мною, я не міг уже казати про похід до Севастополя і тим то став знов лише ва-

вати до згоди і одностайности і уговорювати не починати нічого і не приймати ніяких рішень без спільної поради з потемкинцями. Потім я сказав, що ми гарненько збалакаємо ся у себе, а потім усією комісією приїдемо знов до них, щоб уже остаточно порішити, що почати зараз. Коли я знов закінчив свою промову покликом до згоди і до боротьби за свободу, в відповідь знов прогрімало одностайне „ура“, знов почули ся скрізь голоси за те, щоб поступати агідно з „Потемкином“.

Трохи заспокоєні ми рішили вернути ся на „Потемкин“, щоб остаточно там рішити, що почати з „Георгієм Побѣдоносцем“. По дорозі я висловив думку, що тепер буде найзручніше арештувати кондукторів і через те слід з сим поспішити. Всі товариші, що були тут, згодили ся зі мною.

Коли ми прибули на „Потемкин“, там увага всіх була звернена на торговельний паролав, що був, як видно, нагружений углем; він увиходив на рейд. Зараз же на зустріч йому послали торпедовець із кількома вірними матрозами, яким було доручено: перше, оглядіти чи не має там чогось непевного, друге пропонувати капітанови продати нам уголь і підійти зараз же до борту „Потемкина“; наколиб же він не згодив ся на те доброхітно, перевести паролав силою. Торпедовець пішов і по кількох хвилинах паролав був уже біля нашого панцирника. Команда зараз же увяла ся до перегрузки з нього угля, а комісія зібрала ся в адміральському помешканю.

Нічого й казати, що пропозиція йти до Севастополя була признана всіми одностайне за нісенітницю і відкинена. Ми вже хотіли перейти до обговорюваня дальших питань, коли до нас увійшло кілька чоловік, що приїхали з „Георгія Побѣдоносця“. Вони заявили, що їх команда рішила поступати згідно з потемкинцями і просить, щоб хтось із нас перейшов на „Георгій Побѣдоносць“, щоб таким чином ще тісніше звязати обидві команди; при чім їй надто хотілось би бачити проміж себе лікаря Голенка. Бажанє команди „Георгія Побѣдоносця“ мати серед себе когось із потемкинців, вдало ся нам цілком натуральним. Щож до лікаря, то хоч по тому, що він проповідув там, ми й не могли лічити його підходящим для тієї ціли, та проте, не підозріваючи за ним ніяких лукавих думок і приписуючи його поведінку там лише його несьвідомости та неясному розумінню спільних нам усім завдань,

ми не лічили для себе можливим незадовольнити бажання команди союзного панцирника, тим більше, що й сам лікар дуже радо згодився на те. Крім того ми були певні, що знов потверджене на сьому засіданні рішення — нізачо не йти у Севастополь для переговорів із начальством — вплинуло на нього. Та все таки дехто з нас настояв на тому, щоб на всякий випадок разом із лікарем пішли туди ще кілька чоловік із свідомих товаришів. Усі вони разом із матрозами, що їх прислано з „Георгія Побѣдоносця“, зараз же й відїхали туди. Підчас їх відїзду ми прохали ще раз нагадати там команді наше прохання нічого не починати без спільної з нами поради.

Вирядивши їх ми взяли ся до обговорювання питання, як арештувати кондукторів на „Георгії Побѣдоносці“, щоб не замути команду, що так легко вагала ся. Коли отсе нараз вбігає до нас матроз і в великім затурбуванні обьявив, що „Георгій Побѣдоносець“ знімаєть ся з якоря. Ми зараз же всі вибігли на поміст, де вже купками товпили ся матрози. На „Георгії Побѣдоносці“ справді підіймали якір. У нас підняли сігнал: „Георгію Побѣдоносцю“ не знімати ся з якоря“. Але якор уже піднято, і наш лукавий союзник від разу повним ходом рушив у море. У нас знов піднято сігнал: „Георгію Побѣдоносцю“ повернути ся і стати на якор на попередньому місці“... Він ішов далі. Тоді у нас було велено одійти пароплаву з углем від борту панцирника, а сурмачам та барабанщикам ударити бойову тривогу. Розітнули ся згуки сурм і барабанів, команда розбігла ся по своїх місцях, а на машті зняла ся червона бойова фляга. „Георгій Побѣдоносець“ нараз припинив ходу і, повернувши назад став іти до нас. Видно, погроза налякала.

Ось він порівняв ся з нами і став приходити поуз. Думаючи, що він хоче стати на якор позаду нас, усі заспокоїли ся. Програла одбой, спустили бойову флягу... Коли отсе „Георгій Побѣдоносець“ круто повертає і, перше ніж хто з нас встиг схаменути ся, входить у Одеський порт і за молом віддає якор. Усі мов один чоловік зрозуміли тепер ціль сього маневру, і у нас підняла ся страшенна метушня, в якій нічого не можна було розібрати і якої ніяким побитом не можна було утишити. Хтось звернув увагу на те, що з „Георгія Побѣдоносця“ відійшла шлюпка і прямувала до нас. Їй на зустріч послали торпедовець, який по кількох хвилинах вів її до нас на буксірі. Швидко можна було

розглядіти, що в шлюпці сидять ті, що їх послано на „Георгій Побѣдоносець“, а з ним один уже знайомий нам матроз із тамошньої команди. Лікаря між ними не було.

Ще здалеку вони гукали до нас :

— Лікар Голенко — зрадник! Се він видав „Георгія Побѣдоносця“!

Коли вони зійшли на поміст, команда засипала їх питаннями. Ось що розповів нам один із них :

— Як тільки ми з лікарем прибули на „Георгій Побѣдоносець“, він почав умовляти команду йти у Севастополь, запевняючи, що й „Потемкин“ піде за ними. Командант і усі його припішники звичайно підтримували його. Команда була збита з пантелику і зарухала ся. Даремно ми силкували ся намовити її не вірити лікарєви і лукавому командантови, — нас уже ніхто не слухав. Командант, користаючись заколотом, зараз же звелів знімати ся з якоря і всім розійти ся по своїх місцях. Сам він разом із лікарем пішов на мостик, де вони весь час у двох і порядкували. Всі розійшлись, і ми таким чином були позбавлені змоги звертати ся до всеї команди. Поки ми бігали від одної купки до другої, панцирник уже зняв ся з якоря, а машинам дано повний хід. Ми догадували ся про зміст сигналів, що їх підіймали на „Потемкинї“, але командант і лікар, умовившись із сигнальщиком, що розбирав сигнали, обясняли їх команді в тім зміслі, що „Потемкин“ теж зараз знімаєть ся з якоря і йде за „Георгієм Побѣдоносцем“. Тільки коли на „Потемкинї“ підніс ся червоний бойовий фляг, команда догадала ся, що її обморочено, злякала ся і почала намагати ся до повороту. Командант з лікарем, бачучи, що їх заходи не вдали ся, піддали ся вимогам команди. Панцирник повернув ся і пішов до „Потемкина“. Але ми не встигли й оглядіти ся, як „Георгій Побѣдоносець“ круто повернув, увійшов з розгону в самий порт і оддав якір, устроївшись носом у міль. Тут уже команда зовсім зтеряла ся; стало видко, що величезна більшість готова була віддати ся в руки уряду. Бачучи, що тут усе вже пропало, ми скориставши з замішання, спустили шлюпку і скочивши в неї разом ось із сим товаришем із „Георгія“, попрямували до вас.

На нашу команду така зрада зробила пригноблюче вражінє. Ніхто не знав, що почати. Одні кричали: „Розстріляти Георгія Побѣдоносця!“ Другі перечили, що ми в такім разі більше наро-

бимо шкоди місту ніж йому; навіть і потопити його не можна, бо він став на міль. Тай не вся команда його винна тому, що стало ся. На голову лікаря сипали ся проклони...

Тимчасом до „Георгія Побѣдоносця“ вже зо всіх боків прямували військові катери. Ясно було, що при таких стані річий і при таких упадку духа у команди нічого було й думати не тільки починати щось рішуче що до Одеси або до „Георгія Побѣдоносця“, але навіть пробувати добути в місті те, чого нам буде треба. Тоді то й стали чути ся голоси про похід у якийсь румунський порт, щоб там бодай запасти ся вугіллям, прісною водою і харчами та на свободі поміркувати про те, що чинити далі. Всі захопили ся за сей плян і зараз же порішила майже вся команда йти до Констанци. Даремно дехто з членів комісії силкував ся уговорити команду не хапати ся з виконаннем того пляну, — велика більшість не хотіла нічого й слухати. Чули ся голоси: „Коли вже „Георгій“ так нас зрадив, то щож уже чекати від ескадри, коли вона знов прийде? Треба йти до Румунії!“

Зняли ся з якоря, взяли на буксир торпедовець, веліли „Вѣх’ї“ сигналами йти за панцирником і рушили в похід.

На душі було дуже важко. Було невимовно прикро, що прилученне до нас „Георгія Побѣдоносця“, яке вчора принесло нам стілько радості і надій, причинило ся в решті до нашого відступлення від Одеси, яка могла опинити ся в руках повставшого народу не тільки тоді, колиб „Георгій Побѣдоносець“ був з нами за одно, але навіть і тоді, коли-б він був пішов собі разом з ескадрою, як вона тікала від „Потемкина“: не дуже покладаючись на її прилученне, команда нашого панцирника разом із тим перестала її боятися після того, як вона двічі утікла від нас ні з чим, і таким чином звернула-б усю свою увагу на Одесу. А тепер у руках військових властей був панцирник, якого гармати могли бути звернені проти повстанців.

Отак то сей нещасливий день був критичним днем у всій революційній кампанії „Потемкина“. Команда не тільки впала духом, але також була в великій мірі здеморалізована прикладом „Георгія Побѣдоносця“. Темні сили тепер підняли голову і у нас, і ми мусіли вже до кінця числити ся з ними і з їх згубним впливом...

Три години по тім, як ми зняли ся з якоря, я вийшов на поміст і подивившись за корму, нараз помітив, що „Вѣхи“ немає. Я став глядіти навкруги, — ніде не видно. Здивований я побіг на мостик і почав розпитувати ся, куди вона діла ся. Отже виходило, що ніхто не помітив, як вона, поволи отстаючи, зникла зовсім за обрієм...

Було дуже досадно і прикро: вся команда „Вѣхи“ і кілька наших матрозів, що були перевезені туди, знов попадуть у руки уряду! Правда, сі останні були ранені своїми товаришами в перший момент повстання, коли вони з переляку кинули ся в воду, і їх рани були добрим для них оправданнем в очах начальства; що до матрозів „Вѣхи“, то вони були швидче наші невільники, ніж союзники; само-ж се суденце при теперішніх обставинах, чого доброго, могло бути для нас більше тягаром, ніж помічу. Та всеж таки справедливість вимагала узяти бодай звідтіль до нас тих, що побажалиб. Але нічого було робити. Було вже пізно вертати ся шукати її, і через те ми поплили дальше...

VI.

19-го червня над вечір врешті показала ся на обрію Констанца. Я вийшов на місток, де зібрало ся кілька чоловік із комісії. В міру того, як усе яснійше та яснійше виявляла ся з туману Констанца, нас усе більше та більше турбувала думка: чи удасть ся нам тут добути усе непотрібне.

Ось ми уже наблизили ся о стільки, що можна було розглядіти окремі будинки. Нараз шквал, що зненацька налетів, в густій хмарі пороху і туману закритив від нас на кілька хвилини Констанцу.

— Недобрий знак! — на пів жартовливо завважив хтось.

Але шквал швидко проніс ся, і Констанца, обрита дощем, знов з'явила ся перед нашими очима.

По кількох хвилинах „Потемкин“, не входячи у бухту, оддав якір і став разом із міноносцем проти порту.

Через якийсь час ми помітили, що відтіль до нас прямує паровий катер, в якому за помічу люнети ми розгляділи двох румунських офіцерів фльоти. Рішили їх зустрінути згідно з вимогами міжнародного військового етікету. На помості поставлено почесну варту, а коли обидва офіцери ступили на трап нашого панцир-

ника, на щоглі його підніс ся румунський фляг, і з марса¹⁾ ре-
зівнув ся салют із дрібних гармат. На помості їх зустріли Кирило,
Фельдман, Матующенко, я і ще кілька чоловік із комітету. Приви-
тавши ся з ними, ми попрохали їх у кают-компанію. Старший із
них, командант над портом, зараз же розпочав із нами переговори,
при чому ми балакали то по французьки, то по німецьки. Він по-
прохав списати йому все те, чого ми потребували, що зараз же
й було зроблено. На наш запит, чи можемо ми надіяти ся на до-
звіл дістати все те у Констанці, звичайно за гроші, він відповів,
що на жаль, своєю властю він того зробити не може, але зараз
же телеграфувати-ме про се міністрови-президенти, і як тільки
дістане відповідь, повідомить нас.

Один із румунських матрозів, що приїхали з офіцерами, який
ушів трохи по українськи, розповів нам, що у Констанці ходить
чутка, ніби то якийсь контр-торпедовець, що управляєть ся самими
офіцерами, шукає нас, щоб зірвати „Потемки“. Нам не видало ся
неймовірним, і через те ми рішили бути обережні.

Побалакавши з нами ще кілька хвилини, обидва офіцери стали
лаштувати ся з'їзжати. Команда випроводила їх також з усіма на-
лежними їм по етикету почестями. При розставанні ми дали їм для
передачі чужестороннім конзулям сі два документи :

1. До всього цивілізованого сьвіта.

„Горожане усіх країв і всіх народів!

Перед вашими очима відбувають ся грандіозні події великої
боротьби за волю: пригноблені і поневолені народи Росії не ви-
держали вікового гнету і сваволі деспотичного самодержавя.

Руїна, нужденність і безправство, до якого російський уряд
довів безщасну Росію, переповнили чашу працюючих мас. По всіх
містах і селах спалахнула вже пожежа народнього повстання і обу-
рення. Могутній поклик многомільонних грудий: „Геть рабські
кайдани деспотизму, — хай живе свобода!“ — мов грім залунав
по всій безмірній Росії.

Але царський уряд рішив, що краще утопити край у народній
крови, ніж дати йому свободу і краще життя. І безвинна кров
борців, що рішили віддати себе в жертву, сторіками потекла по
всій Росії.

¹⁾ Марс — невеличка площа на щоглі, де ставляють дрібну артилерію
і електричні прожектори.

Отже збожеволіле самодержавє забуло одно: що темна і забита армія — ся могутня зброя його кровавих заходів — є той же самий нарід, є сини тих самих робучих мас, які рішили здобути волю. І армія рано або пізно зрозуміє се і змиє нарешті з себе ганебну печать катів своїх же батьків та братів. І ось ми, команда ескадренного панцирника „Князь Потемкинъ Таврической“, рішуче і одноставне робимо сей перший великий крок. Нехай усі ті братерські жертви робітників та селян, які полягли від салдатських куль та штиків на улицах і полях, вінуть із нас своє прокляття, як їх убійників.

Ні, ми не убійники, ми не кати свого народу, а оборонці його. І наше спільне гасло: смерть або свобода для усіх народів!

Ми вимагаємо безпроволочного спину безглузлого кровопролиття на полях далекої Манджурії.

Ми вимагаємо як найскоршого скликання Всенародньої Законодатної Ради на підставі загального, прямого, рівного і потайного виборчого права.

За сі вимоги ми всі, як один чоловік, готові разом з нашим панцирником полягти у бою або здобути перемогу!

Ми глибоко переконані, що чесні і трудовні горожани усіх країн і народів відгукнуть ся гарячим співчуттем на нашу велику боротьбу за волю!

Геть в самодержавем! Хай живе Законодатна Рада!

Команда ескадренного панцирника
„Князь Потемкинъ Таврической“
і торпедовця „№ 267“.
(Печать панцирника.)

2. До всіх європейських держав.

Команда ескадренного панцирника „Князь Потемкинъ Таврической“ розпочала рішучу боротьбу проти російського самодержавя. Словіщаючи про се усі європейські уряди, ми лічимо своїм обовязком заявити, що ми гарантуємо повну недоторканність усім чужостороннім суднам, що плавають по Чорному морю, і усім чужостороннім портам, що тут знаходять ся.

Тойже підпис і печать.

* * *

Ледве я встиг, випровадивши румунських офіцирів, вернутися у кают-компанію, як до мене прибіг один із матрозів і сказав, що до нас їде на шлюпці командант російського стаціонера¹⁾, що стоїть у румунських водах. Я знов вийшов на поміст, де вже зібрали ся деякі з товаришів. Шлюпка причалила до борту. Капітан з рапортом у руді збіг по трапу на поміст і стрічений мною біля входу, спинив ся, нестямно і здивовано дивлячись навкруги.

— Що вам потрібно, капітане? — запитав я його.

— Я... власне до команданта... з рапортом, — відповів він перериваним від схвилювання голосом.

— У такім разі, — сказав я, — ваш приїзд сюди се неперозумінне. Річ у тім, що панцирник „Потемкинъ“ тепер належить не урядови, а повставшому проти нього народови і управляється матрозами... Хіба-ж вам нічого не відомо з чужосторонніх часописів? — мимохіть здивував ся я.

— Я чужосторонніх часописів не читаю, а російські сюди приходять пізно, — відповів капітан.

Тоді один із товаришів розказав йому про те, що скоїло ся і під кінець ще раз додав, що „Потемкинъ“ тепер — перший революційний панцирник.

Капітанови не було чого робити, як розпрощати ся. Він сів у свою шлюпку і хотів уже від'їздити, коли нараз знов налетів шквал і підняла ся велика хвиля. Бачучи, що гребцям буде важко справити ся з хвилями і вітром, ми предложили йому відвезти його на буксірі нашим паровим катером; він на те згодив ся, і через кілька хвили катер із шлюпкою ніс ся до берега, то зникаючи за високими хвилями, то знов видніючись на гребнях їх...

Пізно у вечері я вийшов на поміст, щоб трохи подихати свіжим повітрям. Ніч була тиха та зоряна. З панцирника від прожекторів простягали ся у різні боки довгі світлі снопи блідо-голубих промінів, усе переміщаючись та пересікаючись проміж себе і освітлюючи на далеку віддаль море. А в тім боці, де була Констанца, вимальовували ся чорні силуети будинків та храмів і блистіли незліченні огники. З ясно освітленого приморського бульвару долітали згуки лагідного оркестру. Мимохіть уявила ся

¹⁾ Стаціонер — воєнне судно, призначене для постійного пробування у чужосторонніх водах.

мені там різнобарвна гуляща публіка, яка живо і весело обговорюючи незвичайну подію — прихід революційного панцирника, — безжурно любить ся легенькою морською хвилькою, що ізмарагдом переливала ся в промінні наших прожекторів. І уся та смужка землі, де життя йшло таким звичайним порядком, здавала ся мені вільним світом, далеким і чужим тепер нам усім...

* * *

Ранок другого дня приніс нам із собою розчарування. Товариші, що їздили у Констанцу за рішучою відповіддю на наше прохання, повернувшись привезли сумну звістку, що міністер-президент повідомив по телеграфу капітана над портом про те, що він визнає неможливим задовольнити наше прохання, бо се перечило-б засадам міжнародніх відносин. Разом із тим вони привезли телеграму від міністра, в якій він пропонував команді „Потемкина“ піддати румунським властям панцирник і висадитись на румунську територію, при чому своїм словом гарантував усім недоторканність і повну свободу, а навіть згоджував ся дати паспорти.

Товариші розповідали, що військові власти у Констанці з свого боку умовляли прийняти раду міністра.

— Ми, звичайно, відповіли їм, що панцирника не віддамо, — сказав Матющенко, який був між тими, що їздили у Констанцу — та прохали їх дозволити нам купити у місті хоч скільки будь харчів, бо ми уже майже три дні харчуємо ся сухарями та водою, але нам і в тому відмовили...

Зараз же зібралась комісія. На зібранню попереду всього відкинута одностайне пропозицію міністра і порішено знов іти у російські води, щоб ділати там далі те, що почали. Оставало ся рішити, у який саме порт іти. Ще в Одесі нам спадало на думку іти в яке з приморських міст Кавказу. Ся думка і тепер виникала сама собою, бо нам було відомо, що Кавказ настроений революційно більше від усіх країн Росії. Але наш невеликий запас вугля що години зменшав ся, бо підчас стоянок на якорі ми повинні були про всякий випадок підтримувати у кітлах пару; через недостачу солодкої води ми мусіли вживати для кітлів на пів солену воду, від якої вони швидко нівечили ся; команда, якій увесь час доводило ся багато працювати, була уже значно внесилена недостачею харчів, — при такому стані її нам було-б важко підтримувати в ній бадьорість духа, так свобідну; при яких будь

рішучих починах, а темним силам навпаки було-б легше замутити її. Усе се примушувало нас найперше подбати про те, щоб де будь добути усе необхідне, і тим то ми мусіли спинити увагу на тому з портів, де нам було-б найлегше усе се зробити. За такий порт одноголосно визнали Феодосію, і тим то рішили йти поперед усього туди, і коли там удасть ся нам добути усе необхідне, попрямувати відтіль на Кавказ.

Після того на помості зібрано було команду, яку повідомили про наслідки сьогоднішніх переговорів із румунськими властями і про пропозицію міністра-президента, а також про рішення комісії. По кількох горячих промовах до зібраних, усі постанови сьогоднішнього засідання комісії були майже одноголосно ухвалені командою...

Через годину „Потемкинъ“ і торпедовець № 267 знов несли ся по хвилях Чорного Моря, прямуючи до Феодосії.

* * *

У морі, де кожна година не ставила перед нами для розв'язання пильних питань, як то було у Одесі, і в деякій мірі у Констанці, на нанцирнику усе якось заспокоїло ся, і я іноді мимохіть із цікавістю роздивляв ся в продовж сього двохденного переходу оригінальне життя нашої вольниці під вімпелом ¹⁾, андреевським флягом і революційним червоним прапором; життя, в якому остатки попередньої воєнної організації повинні були пристосувати ся до на ново виголошених принципів свободи і рівности і в якому в загалі старе і звичайне чудно поєднало ся з цілком новим і незвичайним. Розносить ся, на приклад, такий привичний на воєнному кораблі згук дудки ²⁾ вахтенного унтер-офіцера, і слідом за тим чуєть ся зовсім уже незвичайний розказ його: „Комісії зібрати ся в адміральському помешканні на засідання!“ або „Ті, що хочуть і що вільні від служби, ходіть у адміральське помешканне на засідання комісії!“ Або знов: ледви тільки замірали останні згуки су-

¹⁾ Вімпел — довга біла стяжка, що має форму вузького фляга, який підймаєть ся на воєнних суднах на щоглі для ознаки того, що судно у кампанії, тоб то у плаванні.

²⁾ Дудка — свисток, в який на воєнних суднах унтер-офіцери свистять перед віддачею усякого наказу, щоб попередити звернути тим увагу команди, а іноді також і підчас виконання матрозами того наказу, щоб їх тим підбадьорювати.

рем і барабанів, якими звичайно супроводжуєть ся на воєнному судні спуск фляга при заході сонця, як на помості розтинала ся вільна промова кого будь із бесідників.

Не дивлячись на недостачу харчів і важку роботу, впродовж обох день сього переходу на „баку“¹⁾ панувало велике оживлення: там, змінившись із вахти і пообідавши сухарями з водою, вільна від служби частина команди безжурно веселила ся. В одному кутку під немудру гру скрипки і бабона кілька душ найщирійше, неначе на весіллі у свого кращого приятеля, садили гонака, у другому гурток матрозів, розсївшись колом, грав „у воза“ або „у фильки“, у третьому ціла купа бавила ся яким будь із матрозьких грищ. Скрізь було чути розмову, сміх і пісні. Мимоволі на думку приходили ще свіжі перекази про „Запорожжє“, тим більше, що скрізь було чути майже виключно українську мову.²⁾

Але не дивлячись на в загалі бадьоре становище команди, деякі окремі явища турбували нас. Алексєєв був чорніший від хмари і часто ташмичо перешіптував ся з деякими кондукторами; Калюжнов був схожий швидше на тїнь, ніж на живу людину, і майже не вставав із своєї канапи. Я серіозно почав бояти ся, що він помре перше, ніж ми прийдемо у Феодосію; один із кондукторів почав виявляти ознаки психічної хвороби. Темні сили вже не дрімали, не даючи і нам дрімати навіть і ночами. Одного з кондукторів довело ся посадити знов під арешт...

Підчас сього переходу я часто виходив посидіти на верхній місток, відкіля можна було бачити увесь майже панцирник. До мене приходив туди Матющенко, і ми заводили з ним довгу розмову або затягали рідну українську пісню... Іноді до нас підсідало ще кілька чоловік, являли ся кісточки, і ми захоплювали ся грою...

Під кінець другого дня показали ся російські береги. Щоб своєю появою не навести жаху на мирних жильців Феодосії

¹⁾ Носова частина верхнього помосту.

²⁾ Ще недавно у чорноморську флоту набирали матрозів виключно з України, і тільки останніми часами сюди стали присилати на службу невелику частину Москалів, переважно з Приволжських губерній, а з України тепер багато посилають у балтійську флоту. Кажуть, що така нова тактика стала наслідком одного з відвідувань Севастополя царем Миколою II-им, коли він, звернувши увагу на таку виключність складу чорноморських екіпажів, визнав се явище »нежелательним« з погляду обрусительних тенденцій свого уряду.

рішено було, підходячи до неї, обвішати панцирник різнобарвними флягами.

VII.

22-го червня біля 8-ої години „Потемкинъ“ став на якор на Феодосійському рейді. Від носу його через обидві щогли аж до корми простягала ся гірлянда різнобарвних флягів, а над кормовою вежею дванадцятицалевих гармат майорів червоний прапор із написами, з одного боку: „Свобода, рівність, братерство“, а з другого: „Хай живе народне правління!“ Швидко уся набережна була вкрита народом, що сходив ся туди з відусіль. Товариші, що поїхали на беріг, запрохали до нас представників від міста, які швидко й прибули. Ми сказали їм, що прийшли до Феодосії лише за тим, щоб запасти ся усім необхідним, і що ми надіємо ся, що місто нам того не відмовить. Представники попрохали дати їм спис усього, що нам потрібно, і обіцяли як найшвидше усе те добути. Зараз же той спис написано і віддано їм. Крім того їм дано опис початку повстання на панцирнику та наші відозви; при тому ми прохали їх сьогодні-ж зібрати екстренне і публичне зібрання мійської думи і там усе те прочитати.

У день справді відбуло ся таке засідання і на ньому було постановлено задовольнити вимоги команди „Потемкина“ що до харчів, вугля і води і прохати воєнні власти не перешкаджати у тому місту.

Коло полудня на обрії показало ся якесь торговельне судно, яке прямувало до Феодосії. Коли воно наблизило ся, від нас дано йому сигнал спинити ся і подождати від нас післаних. Пароплав став і до нього попрямував наш торпедовець, на якому поїхали кілька чоловік з тим, щоб оглядіти пароплав.

Через пів години торпедовець повернув ся, і товариші, що їздили, сказали, що там нема нічого підозреного. Там вони між иньшим чули знов про контр-торпедовець, який шукає „Потемкина“. По сьому пароплавови було дозволено сигналом увійти на рейд і стати на якір. З берега тим часом привезли видану місцевою часописню телеграму, що містила в собі урядове оповіщення про „Потемкина“ та „Георгія Побѣдоносця“. З нього ми дізнали ся, що на „Георгію Побѣдоносцю“ команда покаяла ся і видала 67 чоловік, як привідців. Ся звістка зробила на всіх дуже прикре вражіння.

Над вечір нам привезено частину харчів. Між иньшим кілька живих биків, курей та півнів. Другу частину горожани обіцяли привезти на завтра на ранок; що до вугля та солодкої води, то вони сказали, що градоначальник усякими мірами перешкаджає тому, щоб усе те дати „Потемкину“, та що вони ще мають малу надію на губернатора, який має приїхати сьогодні у вечері і який може буде мудрійший від градоначальника. Таким чином питання про вугіль та воду, що були нам потрібні навіть більше ніж харчі і тут заплутувало ся. Сподівати ся на розсудливість губернатора було з боку горожан, звичайно, наївно. Та, все-ж таки у нас було рішено підждати до ранку.

* * *

В ранці ми дізнали ся, що в порті в баркасах є коло 15 тисяч пудів антрациту. Хоч антрацит і мало підходив для наших котлів, та все-таки в нужді можна було вживати і його і тим то рішено було купити антрацит у властителя і прибуксірувати його до нас. Зараз же кілька товаришів, між ними і Матющенко та Фельдман, сіли на катер та на торпедовець і попрямували до порту.

Не минуло й пів години, як на березі розітнув ся тріск вистрілів із рушниць. Я вибіг на поміст. Від берега до панцирника несли ся з усеї сили торпедовець і катер, а з берега ж доносили ся згуки сальв. Кілька куль ударили ся о панцир (броню) вежі дванадцятицалевих гармат і впали на поміст. Коли катер підійшов до трапа, усі, що були на помості, кинули ся до борту, щоб швидше дізнати ся, що скоїло ся. У катері біля штурвала стояв Матющенко, а на дні лежали матрози: Циркунов із розбитою головою і обкровавлений Козленко. Обох їх зараз же віднесли в лазарет, а Матющенко, вийшовши на палубу, в великому схвилюванні розповів нам ось що:

— Коли ми підійшли до баркасів з антрацитом, ми знайшли там самого властителя, який сказав, що він дарує нам вугіль із тим, щоб ми цілими повернули йому баркаси. Зараз же кілька чоловік з нас вийшло на один баркас і почали вибирати якір, щоб потім узяти його на буксір; я з иньшими товаришами остав ся у катері. Усі ми були зовсім спокійні, не підозріваючи не то що про якийсь нежданий напад, але навіть про які будь заходи з боку військових властей. Коли се нарав відкілясь із схованки розітнула ся сальва з рушниць. Ті, що були на баркасі, попадали у воду або на вугіль; біля мене повалили ся на дно ка-

тера Циркунов і Козленко. Торпедовець повівся прямо до панцирника. Одною кулею перебило на катері регулятор парової машини і катер пішов було повним ходом просто у беріг, бо ніхто ним не керував. Я ледви тільки встиг ухопити ся за штурвал і направив його сюди. Усю дорогу нас осипали градом куль.

Між командою підняв ся страшений заколот. Деякі гукали: „Розібємо Феодосію!“ — і навіть кинули ся до гармат. Більше розсудливі спинили їх, умовивши, що місто в тім невинне. Один комендор так схвилював ся, що тут же впав мертвий від паралічу серця.

Вся команда стовпила ся на помості. Звідусіль чули ся голоси: „Нема нам ні відкіль піддержки! В Одесі нас зрадив „Георгій Побѣдоносець“, тут ми мусимо теряти товаришів, щоб добути вугля! Найзавв'ятійших із нас швидко перебють, а решту голими руками заберуть разом зі знесиленим панцирником!“

— Нам остаєть ся тільки іти у Румунію, поки ще ми можемо рухати ся!

— В Румунію! В Румунію! — гукала вся товпа.

Даремно сьвідомійші і твердійші силували ся умовити піти ще на Кавказ або хоч подождати, поки вияснить ся, що стало ся з товаришами, які були у баркасі з вуглем, — намови вже ніяк не впливали, тим більше, що всі знали той стан, у якому тепер був наш панцирник: кітли від соленої води з години на годину могли відмовити служби; деякі механізми потребували найуважнійшої перешапки; запас вугля з кожною годиною меншав бо-ж увесь час треба було держати кітли в парю, — і ми через яку добу могли навіть при стоянці остати ся без вугля і не могли таким чином рушити з місця; команда була дуже знесилена, багато дехто з машиністів і кочегарів починали хоріти.

Темні сили майже відкрито стали тепер проповідувати похід у Севастополь, щоб піддати ся властям.

Становище було в найвисній мірі критичне і ті, що стояли на чолі повстання, були тепер безсильні опирати ся майже загальному намірови іти зараз же у Румунію. Кондуктор, що під доглядом комісії справляв обовязки команданта, скориставшись таким настроєм, зараз же почав клопотати ся про те, щоб знімати ся з якоря; швидко вся команда розійшла ся по своїх місцях, і через пів години ми були уже знов у морі, прямуючи до румунських берегів.

Убитий Циркунов і померший кондуктор були разом поховані у морі...

24-го коло одинацятої години у вечері ми прибули у Констанцу. Тільки що ми стали на якір, як з берега до нас донісся чийсь голос, що кілька раз гукнув до нас. Зараз же кілька товаришів поїхали туди. Там їх стрів румунський офіцер, який спитав, чого ми прийшли знов до Констанци. Дізнавшись про наше становище він став говорити про те, що команді не лишилося нічого лишнього, як висадитися на румунську територію і запевняв, що їй нема чого боятися під охороною румунських законів. В ранці до нас приїхав капітан порту і „Потемкинъ“ був взятий і уведений у порт, де зібрана на березі товпа народу привітала його з великим одушевленням. У переговорах між нами і румунськими властями нам багато допоміг болгарин, доктор Раковський, відомий у Румунії соціаліст, який приїхав до нас слідом за капітаном.

По обіді усі ми зїхали в свого цанцирника, а о 3 годині пополудні замість спущеного андрєєвського фляґа піднято румунський. Торпедовець разом з усею майже його командою подав ся у Севастополь, не дивлячись на умовляння з нашого боку.

У Констанці проміж командою були поділені 24.000 карбованців, що остали ся на „Потемкинї“. На брата прийшло ся по 85 франків.

Швидко ми побачили себе оточеними турботами румунських соціалістів, серед яких у день здачі надто гарячу участь у наших справах брав згаданий уже доктор Раковський.

Над вечір уже Матющенко і я були в цивільній одежі. Всі свої ознаки офіцерського стану: шаблю, кортик, погони і нагрудний інженірський знак я роздарував на спомин новим друзям. Другого ранку Матющенко, Кирило і я уже були у Букарешті..

По кількох днях ми дізнали ся, що „Потемкина“ здано російській ескадрі, що прийшла у Констанцу. Алексєєв, Калюжнов, усі кондуктори і з ними коло 60 чоловік команди зараз же вернули ся на нього, щоб віддати ся у руки уряду.

Так скінчило ся одинацятиденне повстання на „Потемкинї“.

Отсе оповіданє надрукував я також по англійськи в журналі »The Strand Magazine«. Редакція встала в нього одначе ще оповіданє якогось Переліґіна, за яке я не беру на себе відповідальности. Через те український текст поки що єдино автентичний. О. К.

ЗЕНОН МИСЛЕВИЧ.

В ГОРЯЦЦІ.

Шшшш...

Так болить, так болить голова...

Обіймає сталевими раменами мою голову і тисне... Хто?

Підводжусь. В хаті п'ятьма, холодна тиша, — я сам.

Сам — ні! Тут ще хтось є. Єсть хтось, що спричиняє біль моєї голови.

Чогож так тисне? Кидає філями крові до живчиків так болючо... Рве, шарпає нерви,... болить, болить... До шалу доводить той ненастанний ритм бючої крові...

Там... там... там...

Голова тяжка, він опер ся на неї цілим своїм тягаром, і тисне раменами виски, так твердо, невмолимо...

Шшшш... Ох!...

— Хто ти?

— Я — твій біль!

— Як зовеш ся?

— Гакарату Тіндубоя.

— Як? Гакарату Тіндубоя? Ха, ха, ха!...

— Щож, сьмієш ся? Цеж гарне імя. Ти сам його видумав і дав його мені!

— Я? Сеж ти говориш в мині?

— Так!... але...

— Ааа! Не тисни так...

Шшшш...

— Що ти? Яким правом знущаєш ся надімною?

— Ні! Я так, — без права знущаюсь. Ха, ха!

— Як се?

— Но так! Яж — насильство!

— Алеж я не хочу, не хочу!

— Га, га, га! Дарма! О! — дззз...

— Ах! Не дрочи! не дрочи! Прощу тебе!

— Дарма! О! — дззз...

— Алеж я не хочу, не хочу, не хочу ...я не хочу! Ааа!...

...Прокидаюсь.

Темно! Смотрю руками довкола себе. Стіна. Нервово, з відразою відкидаю руку і вдаряю ся з другого боку теж о стіну...

О Боже! Боже!

Страх обгортає мене... Боюсь підняти руку в гору, щоб не диткнути ся знов стіни, і не знайти себе в — труні!

Та страх перемагає. Спровола підіймаю руку і вдаряю нею... Ааа! Я в труні, в труні!

Жах страшний, розпука...

З нелюдською силою бю о стіни, гримаю кулаками, кричу...

На дармо!

Духу не стає...

Алеж я мушу вирвати ся з відси... Хто, яким правом сьмів мене заперти сюди?...

— Ратунку! Ратунку!

І знов бю кулаками, ще з дикійшою силою, бю, кусаю тіло, драпаю стіни...

Вони не подають ся!...

Боже! Боже! Вірю, вірю в тебе, вірю, лиш пусти мене звідси.

Плачу безсильний, скажений.

І рву волосє, і кидаюсь...

І кричу і молю...

І душу ся...

Аааа!...

Очи видираю...

Безсилий... безсилий...

Шшшш...

Розплющую очи, облитий потом. Що се було?

А! То ти було — насильство, а імя твоє, імя — Гакарату! Ти... ти... без серця...!

— Ха, ха, ха, ха, ха!...

Я вперше пізнав його з часописий. Так, пригадую собі...

„Революціонерку Х., молоду дівчину, офіцер віддав на погону жовнірам“.

Де ти... Боже?

Се, що в неї було найсвятійше — честь дівочу, потоптати ногами, знасилувати?

Таж воно не вернеть ся вже їй ніколи!

Бачу її в хвилі, як салдати серед дикого реготу та безсорожних дотепів і рухів ведуть її з собою. Вона пручаєть ся, рветь ся, благає.

Надармо...

Плаче так спазматично... і кричить, кричить так дико!...

— Пустіть! Пустіть!

Вона чує обриджене до них!

А вони регочуть ся, роздягають її...

Вона пручаєть ся, але не поворухне вже ні кісткою.

Сильно держать!

Се знов був ти, Гакарату!

Ти... ти!...

— Дарма!

Бачу твоє лице, пристрасне, запухле, лискуче...

Очи забігли кровю, а уста роздерті скаженим усьміхом...
Усьміхом дикої радості...

Ти сильний, сильний якраз своїм злом, його богатцвом...
Ти сам — уособлене зла!

Де раз ступиш, там зойки по тобі лунають, там серце безвинне не одно трісне з розпуки, там моря сліз течуть...

А проте чоловік найбільша сьвятість, якої ніхто не сьміє нарушити!

Не сьміє! Чуєш?!

А ті люди, твої знаряди!

Та що люди! Ціла природа то — ти!

Ти — насильство! Ти!...

Шшшш...

Ах! Як болить голова!

Як страшно болить...

А тяжка-тяжка...

Стає мені знов перед очима знайома дівчина.

Бліда була все, з запалими грудьми і щоками.

Страшна недуга загніздилась в її грудях... — родинні сухоти!

Сохла з дня на день, вяла та мучилась...

Борола ся зі смертю... так страшно!

Пригадую собі її біле лице, облямоване чорним волосем на білим тлі подушки. Сині, великі очі гляділи кудись у простір, перлила в них слеза і видно було в тих очий одно бажання, тужне бажання життя!

Як вона бажала жити!

За надто слаба мова людська, щоб висловити той біль, ту розпуку, ту боротьбу її зі смертю.

І таки померла...

Бо на сьвітї володіє не добро, а ти, ти — Гакарату Тіндубоя!

Ти бог зла, бог насильства.

І ніколи не зникнеш з лица сьвіта, доки є ще хоч одна животи́на на сьвітї...

Доки сьвіт стоїть...

Бо кривда — то зло, а сьвіт — теж зло!

Що провинила сухітниця, що бридкий чоловік, що пролетарій, що нарешті й зла людина, що вони такі, а не иньші? І сьвіту не видно, бо другий Христос не прийде...

Не прийде ніколи такий, що усунув би зло зі сьвіта.

Хиба би сьвіт знищив у його основах.

Бо сьвіт злий сам у собі!...

Турр... турр...

Шумить у голові, виски болять скажено, в горлі палить спрага.

Ти ще не покинув мене, Гакарату?

Гакарату... Гакарату? Що се?...

А! Правда! Се я мабуть у горячці так охрестив — насильство!

ВІКТОР ЗАБІЛА.

СПІВИ КРІЗЬ СЛЪОЗИ.

Конець.

17. Туга серця.

Літа мої молодії,
Вам вже не вертать ся;
Душі моїй прийшла пора
Слїзьми обливать ся.
Серцю мойму як хотїлось,
Так не удало ся:
Схаменулось, стрепенулось,
Кровю запекло ся.
Одно менї тепер в сьвітї
Тільки вже зісталось,
Щоб скоріше серце мое
З сьвітом розпрощалось.
Кохав дуже я дївчину,
Як росу травиця,
Як голубку голуб сизий,
І як волю птиця.
Гарно пташечка співає,
Як живе на волї;
Гірко живе той у сьвітї,
Хто не має долї.
Доле, доле, скажи менї,
Де тебе шукати?
Оглянь ся хоч раз на мене,
Як на сина мати.
Пригорни мене до себе,
Пожалуй на старість,
Щоб пізнала душа моя,
Що то в сьвітї радість.

18. Пугач.

Близько мене стогне пугач
Саме серед ночі,
Вїщує він нещасному
Скоро закрить очі.
Стогне пугач, стогне сїрий,
Да над головою,
Мабуть її прийшла пора
Присипать земльою.

Сумно стогне, як застогне,
Душа аж трепеще,
Подумає: на тїм сьвітї
Чи не буде легче.
На сїм сьвітї серце мое
Радощів не мало,
Воно з роду веселої
Піснї не співало.
Не стогни над тими людьми,
Котрі веселять ся;
Нехай вони соловейком
Будуть забавлять ся.
А стогни ти над такими,
Що долї не мають
Цїлий вік, котрий сердешний,
Плачуть да скучають.
Тиж у мене на могилї,
Любий соловейко,
Щебечи як сонце зійде,
Щебечи раненько.
Дїтки, жінка на могилї
В мене не заплаче,
А невірна із радощей
Може ще заскаче.
Нехай серце в невірної
На шматя ірветь ся,
Нехай правда перед нею
В вічі засьмієть ся
Да і скаже: „Ти ж кляла ся!
По правдї кохаєш.
Тепер дивиш ся у вічі,
Мене не пізнаєш.
Бо я правда, а ти кривда
Дак так зоставай ся!
Кохай, цілуй, кого хочеш,
Зо мною не знай ся.“
А ти, любий соловейку,
Співай над труною!
Ой візьму я своє горе
В могилу з собою.

Пугача мені не треба,
Нехай вже не стогне,
Нехай в моїй невірної,
Нехай серце сохне.

19. До милої.

Поуз двір, де живе мила,
Я проїхав двічі,
Да не бачив голубоньки
Ні разу у¹⁾ вічі.
Затьохкало серце в мене,
Як з двором зрівняв ся,
Дуже бачить ся хотілось,
І кінь зупиняв ся²⁾.
Да не рано уже було,
Як я мимо їхав,
Оглядав ся назад довго,
Неначе хто кликав.
Да сам собі і³⁾ подумав:
„Чи й ти так скучаєш!?
Коли вірно мене любиш
То й бачить бажаєш.
Ой як вірно мене любиш,
Будем жить з тобою,
Цілий вік, моє серденько,
Як риба з водою“.

20. Думка.

Ох колиб хто знав, як тяжко
Так на сьвітї жити,
Як мені тепер прийшло ся
Бог зна що робити.
Полюбив я дівчиноньку,
І мене дівчина.
„Дуже люблю!“ — Побожилась.
Да лиха година,
Що я такий безталанний
На сьвіт уродив ся,
І сам бідний, із бідною
Вірно полюбив ся.
Щож тепер мені осталось?
Плакать да нудить ся,

Або вештатъ ся по сьвіту
Да вік не женить ся.
Не розлюблю я ніколи,
Гріх на душі буде.
Сам я себе покараю
Не Бог і не люде.
Бо не люде мене звели,
Щоб я став кохати:
Серце з серцем зчепило ся,
Трудно й розірвати.
Так я про себе гадаю.
Що вік не забуду,
Поки серце беть ся в грудях,
Поки жив я буду.
Не покину тебе, серце,
Дівчинонько мила!
Розлучить мене з тобою
Тільки що могила.

21. Бодяк.

Порали ся люди в полі,
Хліб сьвятий збирали,
І діток своїх маленьких
Всіх позабирали.
Інчі колоски збирали,
К матіркам носили...
„Любий Сидір! Любий Семен!“
За те їх хвалили.
„І я, мамо, озьде скільки,
Дивись, назбирала!“
„І ти любая, Хотинко!“
Мати їй сказала.
„Зїжте ж сальця трошки з хлібом,
Да не розкидайте!
Як поїсте, ізнов дітки
Колоски збирайте“.
Другі діти знай бігали,
Цілий день крутились,
Матірки на їх кричали
І батьки сварились.
І не слухали, що кажуть.
Щоб не пустували, —
Регочуть ся да бігають,
Через сніп скакали.

¹⁾ Л. Я ні разу в. ²⁾ Л. зопинав ся. ³⁾ Л. Так я сам собі.

Загледіли — квітка якась
 В житті червоніє,
 І побігли усі разом,
 Хто перший успіє
 Собі вирвать тую квітку;
 А того й не знали,
 Що то бодяк преколючий,
 Але спережали
 Один другого як можна...
 Деякі побились.
 Трошки згодом уже вони
 Добре розгледілись.
 Підбіг один зовсім близько,
 Зачепивсь ногою, —
 Прямо так і покотив ся
 В бодяк головою.
 Поколов собі всю пику,
 Позбивав коліна,
 Іще мати як підбігла:
 „А вража дитина!“
 На його вона сказала,
 За чуб стрепенула,
 Не раз в пику поколену
 Кулаком сунула.
 І тим дітям добре чуби
 Всім понаминала,
 Котрі бігли з ним умісті
 Да жито топтали.
 „Бачте, як би не крутились“ —
 Батьки їм сказали, —
 „Отак як отії діти
 Колоски збирали, —
 І ви б тепер хліб із салом
 В місті з ними їли,
 Ніхто би вас і не лаяв,
 Й чуби б не боліли.
 А тепер дак голодуйте,
 Плачте скільки хочте,
 Да не лізьте і нам в вічі
 І нас не морочте.
 Геть із поля по домівкам,
 Неслухняні діти!
 Через вас і ми не успієм
 Діла ізробити!“
 Треба дітий учить з малку,
 Щоб вони трудились,
 Щоб були вони слухняні,

Да щоб не крутились.
 Коли що самі не знають,
 Щоб батьків питались,
 За червоним щоб не дуже
 Вони все ганялись.
 Не все гарне, що червоне;
 Треба роздивить ся,
 Що воно такеє в світі
 Й до чого годить ся?
 Інча і прегарна квітка,
 Може ще й пахуча,
 Да не треба зразу хапать,
 Бо може колюча.
 Так і людий треба в світі
 Дуже розбирати,
 Не все треба од їх слухать,
 Не все їм казати.
 Інчий буде дуже гарно
 Тобі балагурить,
 За тебе неначе й тягне,
 Тебе ж і обдурить.
 Гроший тобі у позику
 Він буде давати,
 По шагу з рубля у тиждень
 Процент буде брати.
 Такі і очий у вовка
 Позичать не стануть,
 Вони сорому із роду
 Не мали й не мають.
 Дак їх треба стерегать ся
 Більш усього в світі,
 Бо страшнійше сто раз вони,
 Як бодяк у житі.
 Бо бодяк тільки уколе,
 Хто на його ступить;
 А такого як зачепиш,
 Дак зовсім облупить.

22. Сирота.

Без худоби сиротині
 Тяжко в світі жити,
 Хоч який він буде чесний,
 Все буде тужити.
 Чесна душа йому втіха
 Тільки всего й буде, —
 Мало її тепер хвалять
 Вже на світі люде.

Тепер дивлять ся в кишені,
 Не на чоловіка;
 Не дивлять ся, яка душа
 І чи ціла пика.
 Нещаснійше всього в світі
 Бідна сиротина,
 Плаче інколи сердешно
 Як мала дитина.
 Що задумає, згадає,
 Не буде по його:
 Без худоби тепер в світі
 Не зробиш нічого.
 Ох, як важко жить такому,
 Кому світ не милий,
 Кому очи завязані
 На вік його цілий
 Не хусткою, а долею!
 Гірко вже такому,
 Сам добра такий не знає,
 Не зробить й другому.
 Йому край той, де родив ся,
 Буде як чужина,
 Всюди за ним слідком ходить
 Лихая година.
 І в ніч нудить ся він бідний
 І як сонце зійде;
 Радощів не мавши з роду
 І в могилу піjde.
 Не попрубує у світі
 Він у парі жити:
 Хто тепер без гроший стане
 Вірно вік любити?
 Не назовуть його татом
 Його рідні діти,
 Ні на кого і під старість
 Голову схилити.
 І він дітками не буде
 Своїми забавлять ся,
 Неначе один у світі,
 Ні к кому озвать ся.
 По неволі віку собі
 Таки укоротить,
 Бо нудьга од його серця
 На час не одходить.
 Ніхто йому не поможе,
 А всі люди бачуть, —
 Як умре, і на могилі

В його не заплачуть.
 І деревце як підперте,
 То довше постоїть,
 Пряміше воно ростиме
 І вітер не зломить.
 А як його обгородить,
 Ще буде ціліше,
 Бо скотина не обломить
 То й ростиме висше.

23. В хугу.

Вечоріє, смеркаєть ся,
 Де дальше темніє,
 Зриваєть ся хуртовина,
 Вітер вельми віє.
 Віяв просто мені в пику
 Уже через міру —
 „Поганяй!“ — я обізвав ся
 К своїму машталіру.
 Був я трошечки п'яенький,
 Мав на душі горе,
 Тоді справді було мені
 По коліна море.
 Вітер свище, реве, несе,
 Вихри піднімає,
 Впираєть ся прямо в груди,
 Очи засипає.
 „Поганяй скоріш, Охрime!
 В полі ми загинем.
 Да гляди, чи так ми їдем?
 Дорогу як кинем,
 Пропадем як руді миши
 Десь посеред поля.
 Лучшеб сидіть в теплій хаті.
 Понесла ж неволя!...“
 Хто любив коли по правді,
 Як не можна більше,
 То инчому трапляло ся
 Хуртовини гірше.
 Підстерегай мене стара
 Полюбить дівчину
 Не на радість, не на втіху
 На лиху годину.
 Бо бідному без талану
 Любить не годить ся,
 Йому дулю під ніс дадуть,
 Як схоче женить ся.

Нехай буде пречеснійший,
 Нехай прехороший
 Скажуть: „Пяниця, безумник,
 В його нема гроший!“
 Гроші, гроші і худоба,
 Без вас хоч пропасти.
 Коли б кого у болоті
 З рогом де попасти!
 Спершу може б ізлякав ся,
 Я-б перехрестив ся,
 Обома після руками
 За роги вчепив ся.
 Кричав би: „Давай худоби,
 Дьяволе проклятий,
 Бо пропадеш підо мною,
 Ірод волохатий!
 Хвіст одірву, ноги тобі
 Всі переламаю,
 Усі ребра дубиною
 Твої пощятаю.
 Назад очима поставлю,
 По'дрізую уші,
 Будеш стогнать біля пекла,
 А не бить баклуші.
 Зуби всі повибиваю,
 Вправлю в ніс каблучку,
 Побю морду тобі всюю,
 Зогну у карлючку.
 Пригунзюю до берези,
 Як тую собаку,
 Поломаю всього тебе,
 Зотру на табаку.
 Не даром вас вовкулаків
 Поскидано з неба,
 Там мабуть то дармоїдів
 Не дуже то треба.
 Чуєш, я кажу по правді:
 Подавай худобу!
 Трісне душа, трісне й тіло,
 Хоч кричи ти пробу“.
 Може б трухнув і рогами,
 Дав би міні гроший,
 Тоді і я де вже треба,
 Вельми б був хороший.
 Дак сього не буде з роду,

Таких нема в сьвіті!
 А більше вже нігде достать,
 Нема й на прикміті.
 Безталанний я, безщасний,
 На що полюбив ся?¹⁾
 Гірко в сьвіті жить без гроший,
 Солодко з грошима:
 З ними буде прерозумний
 З довгими ушима.
 Як захоче він женить ся,
 Оддадуть за його;
 Довгі уші не завадять
 З грошима нічого.
 Буде ляпать, скажуть: „Добре!“
 Йому усе гарно.
 Проживе такий у сьвіті
 Солодко, хоч марно.
 Де б прийшлося сказать розумно,
 І там дурость ляпне,
 А другий за його скаже,
 Да в кишеню й цапне.
 І такі наживуть ся
 В сьвіті як ісхочуть,
 Вони самі себе хвалять
 Да людей морочуть.
 А ти вже собі балакакай, —
 Голим усе будеш,
 І вмреш голим без худоби,
 Ще й чесним не будеш.
 Думає гадав дорогою,
 Трохи не скрутив ся,
 Та на силу білим сьвітом,
 Дома опинив ся.
 Коні бідні вже пристали,
 По снігу тягавши
 Я замерз, Охрим спотив ся
 На шкапів кричавши.

24. Розлука.

„Нехай не жде, нехай не жде,
 Годі сподівать ся,
 Щоб як голуб з голубкою
 Так поцілувать ся!“
 Не така була розмова,
 Не так розмовляла,

¹⁾ Тут очевидно бракує другої пів строфи.

Як колись мені кляла ся,
 Як колись казала,
 Що кохає мене дуже,
 Душі не жалівши;
 Що не треба їй нічого
 Мене полюбивши.
 Тепер не те, тепер друге
 Мені вже співає,
 Вже не скаже: „Ти мій милий!“
 Мене проклинає.
 Що ж се таке? Чого сталось?
 Худоба да гроші,
 Усе роблять на сїм сьвітї,
 З ними всі хороші.
 Прокляла мене на віки
 Моя злая доля,
 Не мила мені на сьвітї
 Козацькая воля
 Ота, що колись бувала,
 Де пісень співали,
 Усяких, якую хто знав,
 Про все й розмовляли
 Під куренем кашу ївши,
 Під чуб да в зупанах,
 А все знали, що дієть ся
 Аж по Забалканах.
 Прийми мене, сира земле!
 Жить не хочу більше,
 Літа мої пройшли марно,
 І де дальше — гірше.
 От як горе досаждає,
 Як серце крушить ся:
 На білому на сїм сьвітї
 Не знаєш де діть ся.
 Кинеш ся, де гріє сонце, —
 Хмарою закрие;
 Кинеш ся, де гарно, тихо, —
 Бурний вітер віє.
 А без сонця да на вітрі,
 Одежі не мавши,
 В три погібелї зогнеш ся
 Долю проклинавши.

25. Безщасний.

От і празника дождались,
 Веселять ся люде,

¹⁾ В рукоп. слухать.

А мені мабуть ніколи
 Радощів не буде.
 Дивлюсь на все, як без очий,
 Бо щастя не маю;
 Я й у буддень, я й у празник
 Нужусь да скучаю.
 Минуло ся моє щастє,
 Не бачусь я з нею,
 Не бачу ся з дівчиною
 З милою моєю.
 Лучче-б серце розлучили
 Моє із душею,
 Коли мені вже не можна
 Звать її своєю.
 Вона щастє моє в сьвітї,
 Всї мені не милі;
 Її більше себе люблю,
 Люблю до могили.
 І в могилї, коли можна,
 То буду кохати, —
 Так там кінець всьому горю,
 Треба вічно спати.
 Жить мені остило дуже,
 Кинуть її тяжко;
 Для неї тільки живу я,
 Хоча й жити важко.
 Не бачивши — її бачу,
 Її річ я чую,
 Де-б я не був, що-б не робив,
 За нею горюю.
 Серце, душа, розум, гадки
 За нею скучають,
 Плачуть мої карі очі,
 Бачити бажають.
 Не думкою, справді бачуть,
 Річи чують¹⁾ справді,
 Так як би мені хотїлось,
 Як люблю по правді.
 Злая доля однімає
 У мене дівчину,
 Мене й мучить, мене й гонить
 Живого в могилу.

26. Грицько й Маруся.

Жала дівка жито в полі,
 Сама й зажинала;

Не бачилась довго з милим,
 Бачити бажала.
 Не дуже то пильнувала,
 Усе оглядалась,
 Бо милого козаченька
 Вона сподівалась.
 Уже вечір, його нема:
 Дівка плакати стала,
 Що не вийшов він до неї,
 Що й мало нажала.
 До дому пішла, і в домі,
 Цілий день не ївши,
 Всю ніченьку просиділа
 Голову схиливши
 На правую на рученьку.
 Бідная тужила:
 „На що таки я так дуже,
 На що полюбила?
 Чому він, мій милесенький,
 В поле не виходив?
 Чи вже він такий безбожний,
 Що мене ізводив?“
 Стало на сьвіт піднімать ся,
 Реве вже скотина,
 В поле пастись захотіла, —
 Все плаче дівчина.
 Встала після з під оконця,
 В коворот погнала
 І бичечків і теличок,
 Да все сумувала.
 Одігнавши за коворот,
 В господу верталась,
 Із рідною матюнькою
 Його пострічалась.
 Заплакана старенькая
 В поле ягнят гнала.
 „Помагай Біг, пань-матюню!“
 Дівка їй сказала. —
 „Помагай Біг, дівчинонько!“
 А сама руками
 Ударилась дуже в груди,
 Залилась слезами.
 „Не досталось, Марусенько,
 Звать тебе дочкою,
 Розлучили Грицька мого
 На віки з тобою.
 Вчора його, голубчика,

Як обідать сіли,
 Виборний із головою
 Од нас ухопили.
 Ніженьки йому скували, —
 Бідний вельми плакав,
 Сказав: „От тобі й женив ся!
 Лучше б був не сватав!
 Ведуть мене у некрути, —
 Прощай, батько, мати!
 Не достанеть ся вже може
 Більш вас цілувати“.
 Затулив ся хустиною,
 Хлипав, заливав ся..
 „Де то моя Марусенька?
 З нею не прощав ся!“
 Прохав ся він вельми дуже
 Пустить до дівчини,
 До моєї голубоньки
 Хоть на пів години.
 І я з своїм старим дідом
 Дуже їх прохали,
 Щоб не взяли його вчора, —
 І слухать не стали.
 „Да ну, годі! Почав хлипать!
 Ой як розходив ся!“
 Голова сказав сердитий, —
 „На що полюбив ся?“
 „Годі лишень, прощавайте!“
 Виборний озвав ся.
 „От і лихо, що з дівкою
 Він не попрощав ся!“
 Розчинив він настїж двері,
 Повели із хати
 Грицька, рідную дитину,
 Вороги прокляті.
 „Нешасная я у сьвітї!“
 Маруся сказала.
 „Жить мені тепер не мило!“
 Гірко плакати стала.
 „Буду мучить ся, крушить ся,
 Буду убивать ся,
 Не довелось сиротинї
 Милим утішать ся.
 Нема Грицька, нема й щастя
 Мині уже в сьвітї,
 Увесь сьвіт мені не милий,
 Не хочу вже жити.

Не довелось карих очий
Його цілувати,
Не довелось Грицька мого
Вічно своїм звати“.
Дуже мучилась Маруся,
Бо вірно любила,
Приняла сердешну скоро
Сирая могила.
Чи як квітку одірвати,
Довго цвисти буде?
Або серце як розлучить,
То воно й забуде?
Хоч у воду постав квітку,
Все вона зівяне,
Бо вона вже одірвана
І пахнуть не стане.
Усе одно, як одірвать
Од милого милу,
Пійде вже той нещасливий
До время в могилу.
Котрі люблять ся по правді,
По вік не забудуть:
Поки душа буде в тілі,
Все нудить ся будуть.

27. На той сьвіт до батька.

На що, тату, ти покинув
Мене сиротою?
Чому мене не взяв малим
В могилу з собою?
І я б вічним сном у землі
Спав, а не журился,
Не знав би я в сьвітї горя,
Сьвітом не нудив ся.
Як несли тебе ховати,
Тодї був дитина,
І не думав, що я в сьвітї
Бідна сиротина.
Не вмів тоді нещасливий
І слова сказати,
І не знав, що батька несуть
В землю заривати.

Може іще забавляв ся,
Як попи співали:
Годок минї був од роду
Як тебе ховали.

28. До батька.

„В горі тяжкім із сльезами
Помоли ся Богу!
В нїм однім найдеш ти силу,
Вірною підмогу.
Він отець наш милосердний,
Дїток не забуде.
Помоли ся, і на серці
Веселїйше буде.
Коли будеш шанувати
В серці своїм Бога,
Так не бій ся ані з году,
Нї злого ворога!
Отаке то діло, сину,
Не раз ти згадаеш
Свого батька старенького,
І спасибі скажеш“¹⁾.
Тату, тату ріднесенький,
Хибаж ти не знаєш,
Що я все те роблю тобі,
Що ти минї скажеш.
Молюсь Богу щирим серцем,
Як спатки лягаю,
Навколїшках, тату рідний,
І як уставаю.
Я не журюсь, татусеньку,
А так прихилив ся,
Щоб на тебе, ти мій рідний,
Щоб я надивив ся.
Чого менї ще скучати?
Я ще погуляю,
От як ти мене покинеш
Тодї заскучаю.
Може ти мене покинеш,
Біг про тее знає,
Хто чи батька, хто чи сина
Скорїй поховає.

¹⁾ Отсі 16 рядків у копії д. Дубянського долучені до „Піснї“ (ч. 29) хоча по розміру і по змісту не підходять до неї. Кладу їх як першу частину вірші „До батька“, хоч і не маю певности, чи власне тут їх місце.

Чогож ти, мій тату рідний,
 Чого зажурився?
 Чого ти тепер на мене
 Чого ізхилився?
 Що ти казав мені, тату,
 Я усе те знаю,
 Богу молюсь, Бога боюсь
 Царя почитаю.

Він як рідний усім батько
 Сирот виховає;
 За те його увесь народ
 За те прославляє.
 З недобрими людьми в світі
 Знать ся я не буду,
 Бога буду бояти ся,
 Тебе любить буду.

29. Пісня А.

Не плач дівчино по своїй долі,
 Що не вийшла заміж, за теж ти на волі,
 Як пташечка тая, що всюди літає
 В зеленім садочку, сидить да співає.
 Собі щебече, якую знає,
 Якую серденько співають бажає.
 А вже в неволі не заспіваєш
 Такую пісеньку, як сам бажаєш.
 І ти ж на волі, дак веселить ся
 Треба дівчино, а не журить ся.

29. Пісня Б.

Помалу, журливо.

Не плач дів- чи- но по сво- їй до- лі
 що не вийшла за муж бо ти в не- во- лі.

Не плач дівчино по своїй долі,
 Що не вийшла заміж, бо ти в неволі.
 Як пташка тая, що всюди літає,
 В зеленім садочку сидить да співає.
 Вона співає, на серці важко:
 Без долі на світі жить дуже тяжко.
 Дівчино любя, дівчино мила,
 Ой хто співає? Віктор Забіла.
 Бо в його серце билось і беть ся,
 Над його сльезами доля сьмієть ся¹⁾.

¹⁾ Д. Дубянський записав отсей варіант Забілиної пісні з устного виконання разом із мелодією. Інтересне тут особливо закінченє; воно

30. Не щеччи соловейку ¹⁾.

Муз. М. Глинки.

Не ще-бе-чи, со-ло-вей-ку, на зо-рі ра-
нень-ко, не ще-бе-чи ма-лю-сень-кий
під вік-ном бли-зень-ко зень-ко зень-ко.

Не щеччи, соловейку,
На зорі раненько,
Не щеччи, малюсенький,
Під вікном близенько!
Твоя пісня дуже гарна,
Ти гарно співаєш,
Ти щасливий — спарував ся
І гніздечко маєш...
А я бідний, безталанний,
Без пари, без хати,
Не досталось ²⁾ мені в світлі
Весело співати.
Сонце зійде — я пишу ся,
А заходить — плачу:
Яку люблю дівчиноньку,
Тієї не бачу ³⁾.

Давно чутки я не маю
Про свою дівчину,
Цілий вік усе я плачу
На лиху годину.
Не щеччи, соловейку,
Як сонце пригріє,
Не щеччи, малюсенький,
Як вітер повіє.
Ти лети, співай тим людям ⁴⁾,
Котрі веселять ся, —
Вони піснею твоєю
Будуть забавлять ся.
Мені пісенька така
Серце розриває:
Дужче б'ється моє серце,
Аж дух замирає ⁵⁾.

видаєть ся мені, не вважаючи на деяку підозреність (про автора гово-
рить ся в третій особі) таки автентичним твором Забіли, особливо
остатній куплет.

¹⁾ Варіант вірша „До Соловейка“ (висше ч. 1), друкований як пісня
положена на ноти. Музика М. И. Глинки, слова В. Забіли, продаєть ся
в книгарні Леона Ідзіковського в Кіїві, коштує воно 30 коп. У вага
І. Дублянського.

²⁾ Петров: судилось. ³⁾ У Петр. сих трьох строф нема.

Петр. Ой ліги ж [sic!] так тим людям.

⁴⁾ У Петр. на кінці додано остатню строфу з варіанта А (Н. 1).

31. Семенова кобила ¹⁾).

У Спасівку, у жарке літо
 Пустив Семен попати
 Свою кобилу за вгороди.
 Кобила була сивой масти,
 Худая, ребра як на марах ²⁾,
 Що можна всі й перещитать.
 Попаслась небагацько ранком;
 Потім як почали кусать
 І оводня і мухи дуже,
 Вона і пастись перестала,
 Кивала головою все,
 Далі по полю пострибала.
 Не в моготу прийшлось сердешній,
 Аж пута на собі порвала;
 Побігла навпростець вона, —
 А в полі пасіка стояла.
 Кобила в пасіку звернула,
 В куточок стала головою:
 То шкурою ізтрепене
 Вона, то тупає ногою.
 По перемінкам тупотіла,
 Сама до ліси притулилась,
 Ховалась в холодок вона,
 Назад сердешна не дивилась.
 Од мух, бач, тільки обганялась, —
 Того нещасна і не знала,
 Що в пасіці вона була,
 Що й близько уліка стояла.
 Не довго оддыхала бідна,
 Хвостом разів із п'ять махнула
 Як раз коло вічка в улї, —
 Бжола за ногу і вджигнула.
 Кобила вся аж затрусилась,
 Зігнула ся, брикнула задом,
 Роздратувала бжіл зовсім.
 Оттут як почали всі разом
 Кусать котра куди попала, —
 Не встояла тоді кобила,
 По пасіці побігла скільки сил
 І улїв з десять повалила.
 Не бачила воріт вона,
 Гасала все кружка брикавши,

Аж пасішник прочнувсь Хома,
 Після обід у будці спавши.
 Побіг побачить, що за лихо
 У пасіці таке лучилось:
 Чи бжоли краде хто у його,
 Чи друге що зробилось?
 Прибіг — і бачить, що кобила
 Як би скажена гасає,
 То головою кив вона,
 То задом підкидає.
 Узяв ломаку він скорій:
 „Оце діявольська кобила!
 Щоб ти пропала перш, поки
 Ти лиха наробила!“
 Почав шмагать по ребрах,
 Докіль потрапила в ворота;
 Аж чуб упрів і у Хоми, —
 Була й йому тоді робота.
 Із сивої кобили стала
 Зовсім незнатъ яка:
 Позапухали ребра всі,
 Од браги мов була товстая.
 Семен ходив давно з обротью
 Кобили по полю шукавши;
 Побачив: з пасіки якась біжить
 Коняка голову задравши.
 Одбігши недалечко, стала.
 Семен із першу не пізнав,
 Долонею од сонця затулив ся,
 Предуже довго розглядав.
 „Здаєть ся, й схожа на мою, —
 Хиба в грязі де укачалась?
 Чи може се і не моя?“
 А та кругом все оглядалась.
 Покусаная і побита
 Насилу аж стояла;
 За що й про що, того вона
 Сердешная зовсім не знала.
 Семен розгледів, що його,
 Сплеснув тоді руками,
 Обротъ надїв. „Ну, сива, ну!“
 На силу човгає ногами.

¹⁾ Друковано „Зоря“ 1891, стор. 437—438. ²⁾ Як шаблі на тих марах, що носять покійників. Увага М. Комаря.

Кобила бідна після бані —
 Не йде, а тягнеть ся за ним...
 Вона і тілом і душею
 Була невинная зовсім.
 Шукала холодку собі,
 Од мух та овадні ховалась,
 Та в гірше лихо ще вона
 Зовсім після попалась.
 Семен свитиною уквив,
 Щоб муха їй не докучала, —
 Вонаж сердешна ледве йшла,
 На силу ноги піднімала.
 Не добрела, сердешна, і до дому
 Пропала бідна серед поля, —
 Мабуть написана їй на роду
 Така була нещасна доля.
 Семен і досі б на кобилі їздив,

Як би із першу був уквив,
 Поки ще муха не кусала,
 Як скоро пасти ся пустив.

Не рідко в сьвітї таке лихо
 І між людьми ведеть ся:
 Од іскри думає втікти,
 Та в полумя і попадеть ся.
 Тоді уже брикай,
 Як в пасіці кобила,
 Що і до дому не дійшла,
 Душею в полі наложила.
 Нехай же після воду ллють!
 Як би і спершу пособили!
 Бо вже допоможуть так тоді,
 Як свитою Семен кобилі.

32. Посланіє к Тарасу ¹⁾.

За що ти лаєш ся, Тарасу?
 Що не найшов в Борзні припасу,
 Якого ти бажав!

Сам ти такий, як мене лаєш!
 За що? — ти може питаєш?
 За те, що в хутір не забіг!

Якогось Жида віз з собою,
 Мерзеного і ²⁾ з бороною,
 І через те мене минув.

Який же ти земляк! Який ³⁾ писака!
 Неначе гнав тебе собака, —
 Бояв ся день подарувать,

Щоб побувать у мене в хаті,
 Щоб пісень вмісті заспівати,
 Якії серце нам гризуть,

Щоб на бандурці забринчали,
 А циганчата б танцювали
 Хоть би вже з лихом пополам!

Як рад би був тобі, як брату!
 Як би забіг до мене в хату,
 Неначе б сваху шанував!

В мене худоби дуже мало,
 Да ще б найшли горілку, сало, —
 Ізїли б трошки й запили.

Да розказав би дещо гарне
 Про земляків — не іностранне,
 Бо я до язиків не вдався.

Дак ні! Зазнав ся, бач, з панами,
 З писаками, з багатирями,
 А земляка дак і забув!

Бодай ⁴⁾ тобі за сую штуку
 Послали відьми тую ⁵⁾ муку —
 Послухай, зараз і скажу:

Борщу, вареників, ковбас, ситівки,
 Синоги, чохоні, скубрійки ⁶⁾
 З пів года щоб не коштував!

Щоб цілий день не пив горілки,
 Не довелось щоб і наливки
 Ковтнуть хоть раз один на сміх!

Да щоб приснилась бужанина,
 Вюни, лоскирка і свинина
 З сметанкою да із ⁷⁾ хрінком.

¹⁾ Друковано Зоря 1893, стор. 103, п. з. Посланіє к Шевченку.
²⁾ Зоря: вас. ³⁾ Зоря: дод. який же ти. ⁴⁾ Зоря: Богдай. ⁵⁾ Зоря:
 оттю. ⁶⁾ Зоря: і скубрійки. ⁷⁾ Зоря: сь.

Оттії „щы“ щоб їв ти руські,
 Оттії соуси французькі,
 Що тільки в животі бурчать!

Лютую я на тебе дуже!
 Тобі, так може і байдуже,
 Мене ж за серце зачепив.

33. Зовсім сьвіт перевернув ся¹⁾.

Зовсім сьвіт перевернув ся,
 Усе не так стало:
 Всюди кривда на покуті,
 А правди чорт-мало.

Крій порога нема міста
 Мерзни за дверима;
 Бідна правда не багата,
 А кривда з грошима.

От я знаю один случай,
 Коло мене став ся,
 Що багатий та бідному
 В ниву уорав ся.

Бідний казав багатому,
 Що той обижає,
 Що останній шматок хліба
 В його однімає.

Ще й вилаяв багач, як знав,
 Та все шкоду робить..
 Прийшла оранка, і бідний
 Із плужком виходить.

Тут і почали змагать ся²⁾,
 Трохи не побились,
 На послідок же у³⁾ суди
 Позивать хвалились.

Бідний сказав:⁴⁾ „Як би не гріх,
 В суди б не тягав ся,
 Розчавив би як ту жабу,
 Скоро б розщитав ся.

„Істиком би по голові
 Тріснув разів двічі, —
 Полетіла б душа в пекло,
 Вилізли б і вічі“.

„Протестую!“ — зараз крикнув
 Багатий ік людям.
 „Кажіть же все, що ви чули,
 Та по правді суддям“.

Зараз побіг він до дому,
 Наняв писаришку,
 Надригали прошеніє
 Уже не без лишку.

Написали, що той бідний
 Убить похваляв ся,
 Та що за ним з сокирою
 По полю ганяв ся.

Поззивали свідителів,
 У бідного-ж мало.
 Хтож за голого потягне?
 От діло й пропало!

А багатий сипав гроші,
 Всякі лагоминки,
 І хліб сьвятий мішечками,
 Й годовані свинки.

Бідний думав бубличками
 Одмогтись, сердешний, —
 Та хто більше дає гроший,
 Той і буде чесний.

Присудили із бідного
 За безчестя штрапу,
 Продали у небораки
 Послідною шкапу.

У монастирь за похвалки
 Каяти ся вперли,
 Та в тюрмі ще поморивши
 До 'станку обдерли.

Оттаким би нашим суддям
 Петлі дачь ни шиї,
 Та голодом поморивши
 Потопить в помях,

Щоб і води не поганить
 Чистої, бігучій!...⁵⁾
 По два рази в помийницю!...
 Вони дуже гнучі.

¹⁾ Друк. Київская Старина 1888, стор. 16. ²⁾ К. Ст. змагати ся.
³⁾ К. Ст. в. ⁴⁾ К. Ст. дод. зайве: багатому. ⁵⁾ К. Ст. бігучої.

ДО БІОГРАФІЇ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ В. ЗАБІЛИ.

Вже по написаню моєї студійки про Забілу згадав я про причинки до його біографії, подані д. М. Комаром у „Кіевской Старинѣ“ 1886 р. книжка за вересень, пз. Къ біографіи В. Н. Забѣлы (стор. 171—176), а д. М. Мочульскій звернув мою увагу на деякі причинки, опубліковані тимже шан. письменником у „Зорі“ 1891 р. (ненадруковані байки В. Н. Забіли, стор. 416 і 437—38). Той же д. Комар опублікував у „Кіевской Старинѣ“ 1888 р. кн. за цьвітень ще одно „Неизданное стихотвореніе В. Н. Забѣлы“ (стор. 15—18). Надто надруковано було в „Зорі“ 1894 р. невідомо ким прислану віршу Забіли „Човник“ (стор. 393) ідентичну з тою, що поміщена у нас під ч. 4¹). У річнику 1893 надрукував д. Василь Лукич статейку „В. Забіла і його жартобливе „посланіє“ до Шевченка“ (стор. 102—103), до якої додано й текст посланія, присланий д. Лукичу д. В. Овсієнком із Семенівки, чернігівської губ. У своїй статі д. Лукич використав усю відому до того часу літературу про Забілу, головнож статі Комаря та принагідні відзиви Куліша; про семейну драму Забіли тут нема нічого; ширше розказано про зносини Забіли з Шевченком, хоча й допущено помилку, що Шевченко „вернувши із заслки переслав Забілі свої „Гайдамаки“ з власноручною допискою і відвідував його“ (стор. 103). По Шевченковім повороті в заслання не вийшло жадне окреме виданє „Гайдамаків“, а факт посилки Шевченком Забілі сеї поеми належить до часу першої появи „Гайдамаків“, отже до 1841 р. (пор. Петровъ, Очерки 309). Так само невірно те, буцім то Шевченко по повороті в заслання міг відвідати Забілу; знаємо, що в тім часі (1859) Шевченко коротко був на Україні, жив переважно в Київі і лиш раз відвідав свою рідню на правім березі Дніпра, де й був арештований; до Борзни йому було зовсім не по дорозі. Нарешті в річнику 1891 подав д. Комар знайдені між паперами д. Носа „дві байки“ Забіли, а власне „Будяк“ (стор. 416

¹) Варіанти: рядок 2. Крушить ся; ряд. 10 — Та й; ряд. 17. ізхватилаь; ряд. 18. Сердечний ізбив ся; ряд. 19. Від берегу і знов плавають; ряд. 27. Відбиває; ряд. 39. Не будь мені заховану; ряд. 41. Де лежить мій брат з сестрами; ряд. 44. Старенькая; ряд. 47. Може прийдеть ся де в лісі; ряд. 59. жменьки.

²) Варіанти „Зорі“ супроги нашого вид. Титул Будяк; ряд. 6. матеркам; р. 11. Хотінко; р. 13. з хлібцем; р. 17. Другі-ж дітки; р. 19. Вже й матерки;

— ідентичний з поміщеним у нас під ч. 21²) і „Семенова кобила“ (стор. 437—438). В тім же 1894 річнику Зорі подала пані Наталка Полтавка статейку „Роман Віктора Забіли. З оповідань моєї матери“ (стор. 405).

Хоча я, пишучи свій нарис у попередній книжці ЛНВ., не мав наміру вичерпати весь відомий мені матеріал про Забілу, а бажав головно видобути з нововіднайдених віршів Забіли їх автобіографічні свідощтва про автора, то все таки ті матеріали дають дещо цікаве для доповнення накресленого мною малюнка і для того подаю тут для повноти все важнійше з них.

Статейка д. Комаря „Къ біографіи В. Н. Забілы“ крім загальної характеристики та деяких анекдот важна головно тим, що подає назву милої Забілиної — вона називала ся Л. Білозерська. Важне тут також те, що Забіла під кінець життя проживав у Борзні завідателем поштової стації. Із споминів пані Наталки Полтавки (Кибальчич) виписую тут весь уступ, що безпосередно доторкаєть ся Забіли.

„Він служив тоді (коли почала ся його знайомість з Білозерськими; додаю, що мати пані Наталки Полтавки була молодшою сестрою Любови Білозерської, милої Забіли) у гузарах і йому було літ в 25. Зросту середнього, стрункий, обличчя смагляве, рябовате від віспи, очи карі, великі, чуб чорний, густий, трохи кучерявий. Натура палка, щира, весела і при тому незрівняний гуморист. Одно слово, тип дуже привабливий і чисто український. Він мав гарний маєток і жив недалечко на своїому хуторі. Як раз біля тієї пори став бувати у Білозерських їх новий сусіда, поміщик Н., що купив собі невеличке село, але, як казали, мав окрім сього великі капітали. Він недавно повдовів, мав літ уже сорок, хоч і дуже ще гарний. Скоро красуня Любка¹) запала йому в око, він закохав ся палко, і з еґоїзмом закоханих, не вважаючи, що вона заручена вже

р. 21. Та не; р. 28. поспіє; р. 32 аж опережали; 36 роздивились; р. 47—48. вас.; р. 50. Всім вона намнула; р. 51. бігали у місті; р. 55. Та так як ті діти; р. 61, так; р. 69. вчити з малку; р. 81. Інчая; р. 83. Та не треба з разу лапять; р. 96. Росту; р. 97. Такі очей у Сірка; р. 101. Так; р. 105. поколе; р. 108. так.

¹) Про неї пані Н. Полтавка дає ось яку характеристику: „Вона мала тоді 17 років, скінчила п—ський інститут, була висока, огрядна, білява дівчина, з величною постатю, подовгастим, милим личком, пишними, рожевними устами „сердечком“ і ясеними, голубими очима“. Забіла був її свояком, „піврідний дядько по матери“, як каже авторка.

за другого¹⁾), посватав ся до неї. Одначе повернув ся він з тим хитро, не до самої дівчини, а до її батька. І Бог його віда, чим то він так зачарував Михайла Василевича, тільки той згодив ся і сказав дочці, що вона піде не за В. Забілу, а за пана Н. Вржана у самеє серце дівчина твердо відповіла, що за п. Н. вона не піде. Тоді він повернув ся до її матері і сказав: „Присилуйте її!“ Але й Матрона Василівна також ніяк не хотіла згодитись на постанову свого чоловіка. Страшно розгніваний Михайло Василевич погрожував, що він і матір і дочку одягне в „пістру“. Але й се нічого не помогло: жінщини оставались тверді у своєму намірі і не боялись ніяких кар. Минув місяць або може й більш. Тяжкі сцени у сім'ї постійно повторювались. Безталанний В. Забіла жив у розпуці, тим більше, що його на приказ Михайла Василевича перестали приймати до себе, і він те й діло, що їздив на своїому коні навкруг маєтности Б—их. Тоді саме, здаєть ся, він став писати вірші. Моя мати пам'ятає один куплет:

Губоньки як те намисто,
Що „добрим“ зоветь ся;
Сонечко неначе зійде,
Як вона сьмієть ся²⁾.

Хоч мати і донька заспокоювали поета, що будуть тверді і не покорять ся приказови Михайла Василевича, проте повинні були покоритись. Одного разу В. Забіла почув, що вони, Матрона Василівна з дочкою їдуть у Ніжин закупувати придане. Він пере-стрів їх на дорозі і побачив, що вони дуже заплакані. На його просьбу дозволити йому пересісти до їх в екіпаж, Матрона В—на не згодилась кажучи, що їм і без того приходиться багатько терпіти усякого горя, а як Михайло В—ч дізнаєть ся про те, то ще їм гірше буде, — і прохала його відступити від їх геть. Тоді з великої розпуки, не тямлячи себе, В. Забіла рішив покінчити з собою і кинув ся під коні, як вони поїхали... Його трохи не переїхали і кучер ледви-ледви здержав коний. Матрона В—на узяла його тоді в екіпаж і як уміла, благала його не робити більш таких дурниць... Він поїхав...

¹⁾ В иннім місці авторка говорить, що рік по першій познайомленю Забіла за згодою родичів заручив ся з Любкою.

²⁾ Вірші, до якої належала ся строфа, нема між звісними доси творами Забіли.

„Остатня сцена або розвязка цієї семейної драми тяжко вби-
лась у память моїй матері, хоч їй тоді було сім літ, не більш.
Одного разу у вечері здасть ся, було вже під осінь — діти, моя
мати, її брат Василь і менча сестра Олександра грались у гостин-
ній на канапці. Тут же біля стола Матрона В—на і Любка щось
шили чи читали. Було тихо... Коли тут двері раптом відчинились,
обидві жінки так і скрикнули, і у кімнату увійшли Михайло
В—ич і п. Н. Остатній став мовчки біля порога, а Михайло В—ич
скорою ходою підійшов до Любки, подав їй теплий шаль і звелів
завинутись і йти за ним. І мати і дочка у плач! Але батько взяв
дівчину за руку і повів з собою. За ним пішов і п. Н. Любка
вернулася уже повінчаною і мати моя пам'ятає, як молодий цілував
і заспокоював гірко плачучу дівчину.

„Після заможжя своєї бувшої зарученої В. Забіла став з роз-
пуки пити і гуляти. Мати моя, вже дорослою, не раз бувала у його
на бенкетах. А бенкет у його починав ся так: увіходять в салю
кілька цыганчат, років 5--10, дуже моторних і гарно убраних.
В. З—ла стає з бандурою посеред їх, грає козачка і т. и., а вони
танцюють навкруг його, співають і виробляють різні штуки. Таким
робом В. З—ла прогуляв увесь маєток і остатні роки жив у своїх
родичів. Але й до самісінької своєї смерти в усіх смутках свого
занівеченого життя він задержав свій жартовливий, веселий гумор
і сам жартував над своєю бідною. А коли вмер, усі, хто знав його,
сердешно жалували за ним, і навіть його власні крепаки, бо він
був для них не паном, а рідним батьком. Йогож колишня суджена,
як натура м'ягка і супокійна, помирилась зі своєю долею і була
доброю жінкою і матір'ю. Вона вмерла років з вісім тому назад
простудившись“.

Не маємо підстави суїнівати ся про правдивість отсього оно-
відання, та все таки інтересно порівняти сю реляцію з тою, яка
виходить із віршів самого Забіли. Про насильне звінчанє Любки
Забіла не згадує нічогісінько, а навпаки, з кількох його віршів
видно виразно, що Любка під впливом сватаня богатшого пана по-
чала була хилити ся на його бік, почала критично дивити ся на
свою любов до Забіли і навіть переказувала йому, щоб не ждав
на неї. Певне, Забіла не міг у всіх деталях знати тої драми, яка
скоїла ся в домі Білозерських, а може трапили ся й якісь посе-
редники, що доносили йому небувальщину про його милу; можливо
отже, що його вірші писані в пересердю і несправедливі до неї,

та не зовсім неможливе й те, що він по троха й мав право нарікати на її хиткість і що в семейних споминах матери пані Кибальчичевої „роман“ Забіли, особливо роля в ньому Любови Білозерської, набрали романтичних рисів, яких не мали у дійсности...

Із статі д. Комаря „Къ біографіи В. Н. Забѣлы“ (К. Стар. 1886, вересень стор. 171—176) знаємо, що Забіла, чоловік був дуже добродушний, хоч і охотник пожартувати та пришити латку всякому, в кім підглянув щось комічного. Він не любив справді лиш одного чоловіка, а сим був П. Куліш. Причиною на думку д. Комаря було авторське самолюбє Забіли, болючо нарушене Кулішем у його статі „Взглядъ на малороссійскую словесность“, уміщеній у журналі „Русскій Вѣстникъ“ 1857 кн. 12, де Куліш, „высказался весьма неодобрительно о стихотвореніяхъ В. Н. въ альманахѣ „Ластивка“. Забіла написав у відповідь на се довге віршоване посланіє, повне крепкої лайки, і зараз вислав його Кулішеви. Свого часу, — додає д. Комар — се посланіє, зрештою дуже грубіянське і зовсім (?) не дотепне, було дуже розширене серед борзєнської публіки. Чоловік, який оповідав се д. Комарю, д. Л[азарєвський?], затамив із нього лиш одну строфу:

Крути, верти своїм умом¹⁾!
Ізо всеї праці
Не викрутиш більше того,
Що у мене в с....

Знаємо, що пізнійше (в Хуторній поезії) Куліш сильно перецінив талант Забіли. „Се був би — каже він там — другий Гоголь, ще може до того Гоголь український, коли б у нього була така дорога, як у Гоголя“. Всі такі загадуваня та пророкованя на тему „если бы да кабы бы“ не мають ніякої вартости, а літературна фізіономія Забіли, на скільки вона виявляє себе в його віршах, не дає найменшої підстави до таких порівнань. І знов скажу: а якою дорогою йшов Шевченко — і до чого дійшов!

Бажаючи при отсій нагоді звести до купи всю відому досі літературну спадщину В. Забіли, передруковую тут у додатку до збірки поданої з рукопису Дубянського також ті три пєси, які були опубліковані досі і не ввійшли в сю збірку, а власне байку „Семенова кобила“ (з „Зорі“ 1891 стор. 437—438), „Зовсім сьвіт перевернув ся“ (Кієвская Старица 1888, цьвітень, стор. 16—18),

¹⁾ Мабуть так треба читати зам. поданого д. Комарем „свій розум“.

вірш записаний д. Комарем із уст пані М. Л. Б[ілозерської?], яка знала його на память, і нарешті згадане вже гумористичне „Послання до Тараса“ (Зоря 1893, стор. 103). Що до „байки“, то д. Комар висловлюється про неї (і про другу, надруковану ним там же стор. 416) ось як: „В байках Забіли фабула якась вигадлива, алегорія не досить ясна і наука виводить ся якось штучно; до того ще байки дуже довгі і самий вірш місцями зовсім не вироблений, що найбільше виявляєть ся в байці „Семенова кобила“. Певна річ, і „Будяк“ і „Семенова кобила“ не належать до кращих віршів Забіли, але в осядї д. Комаря є одна принципіальна помилка. Хто велів йому називати ті вірші „байками“? На мою думку се зовсім не байки і будова у них зовсім не байкова. Се просто автор оповідає — більш або менше доладно — сцени з життя, які він міг бачити на власні очі (в „Будяці“ зовсім не погана сценка жнив і гуляння дітей по сьвіжій стерні), а потім доточує до тих сценок свої рефлексії, що звичайно досить слабо вяжуть ся з оповіданою сценою, або зачіпляють за один якийсь її момент. Подібним способом збудована найбільша часть Забілиних віршів, починаючи від „Голуба“, а кінчаючи казкою „Остап і чорт“, та чейже ніхто не захоче назвати тих творів байками.

Варто звернути увагу ще на одну річ. Куліш називає Забілу сином багатого батька і докоряє йому, що в пізнійшій віці він не лише пив сильно, але й програвав у карти тисячі і сим довів себе до економічної руїни. Думаю, що навіть не заглядаючи в табулярний екстракт Забілиного маєтку, з того, що він сам говорить про себе ще коло р. 1838, мусимо сказати рішучо, що й тут Куліш „пересолив сакраменти“. Назвати багатим власителя одного хутирця, який раз у раз жалуєть ся, що його задля його бідности розлучили з милою і задля „худоби“ зводить у фантазії навіть завзяту боротьбу з чортом, се в усякім разі гіперболя. А коли зважити далі недбальство поета в хозяйських ділах, його гуляще життя, його „батьківське“ поводженє з селянами, яким він будував своїм коштом хати та певно допомагав і всім чим міг, то зрозуміємо, що такому чоловікови ні з відки було програвати в карти тисячі рублів, тай без того його хозяйство зі скасованєм кріпацтва не могло видержати економічної кризи і мусіло упасти.

Із того, що сказано висше і що зрештою категорично стверджує д. Комар, виходить, що якусь збірку віршів — чи сю саму, якої копію прислав нам д. Дубяньський, чи якусь иншу — зредагував

був сам В. Забіла. Коли — не відомо. Д. Комар згадує лише, що 1882 р. бачив у одеського книгаря Білого збірку Забілиних віршів, призначених до друку. Вірші були на думку д. Комаря писані рукою самого Забіли; хто заходив ся коло їх надрукування і куди подів ся рукопис Забіли, коли плян надрукування розбив ся, — невідомо. З того, що в пам'яті матери пані Кибальчицевої зберегла ся одна строфка вірші нав'язної любові до панни Білозерської і написаної очевидно ще перед розривом із нею, вірша, яка одначе не ввійшла у ту збірку, що заховалась нам у копії д. Дубянського, можемо догадувати ся, що Забіла укладав свою збірку з певним добором, втягав до неї одні вірші, а виключав інші, хоч вони були у нього готові і в відписах або в устній передачі були відомі сусідам. До таких виключених належала може й „Семенова кобила“, яку автор і сам міг признати слабшою. Що він не вставив туди таких чисто оказіональних творів, як Посланіє до Тараса, а тимпаче посланіє до Куліша, се зовсім легко зрозуміти.

„Посланіє до Тараса“ вводить нас у ту атмосферу, серед якої жив Шевченко в р. 1844—45, коли вернувши з Петербурга, в ожиданю урядової посади їздив по лівобережній Україні, гостював у різних панів (Репніна, Тарновського, Закревського, Білозерського і п.) і брав тут принагідно практичні лекції „мочемордія“. Пок. Драгоманів остро осудив у своїй праці „Шевченко, українофіли й соціалізм“ тодішнє жите поета, а ще острійше тодішню українську осьвічену громаду, що не вміла чи не хотіла своїому чільному поетови в саму критичну пору найбільшого розцвіту його сили й талану дати ніякої нишої піддержки і духової страви крім отих лекцій. „Посланіє“ Забіли зовсім не лагодить сього осуду; не бачимо в нім ані одного проблеску якогось висшого, ідейного змаганя. Певне, не від Забіли було Шевченкови й ждати таких проблесків, хоча зрештою, як наслідуване „юродивонароднього“ тону отсе Посланіє не позбавлене деякої вартости.

Що до вірші без титулу (Зовсім сьвіт перевернув ся), записаної д. Комарем із уст пані М. Л. Б., то вона також принагідна, написана з приводу певного дійсного випадку, — та такими були й інші Забілині вірші в значній части. Пані М. Л. Б. передала д. Комарю й сам факт, зрештою без імен, оповідаючи, що один богатий пан в'орав ся був у ниву бідного чоловіка, і завдяки підкупствам у суді не лише виграв справу що до ниви, а ще й засадив покривдженого до вязилиці за „небезпечну“ погрозу вимов-

лену ним у розпалі пересердя. Вірша, написана Забілою з сього приводу, не тільки робить честь його серцю і почуттю справедливості, але являєть ся майже самотнім його твором на ширшу суспільну тему. Інтересно, що й тут Забіла, не вискакуючи з рамок свого таланту, мало творчого і більше наслідного, не здобув ся на жадне „своє власне“ огиисте слово, як се бачимо в подібних випадках у Шевченка (див. „Кавказ“ написаний з приводу смерти де-Бальмена або „У Вильні городі преславнім“ і т. и.), але вважав відповіднішим і тут оперти ся на старшій популярній традиції і в початкових строфах своєї пісні парафразує відому лірницьку пісню „Про правду і неправду“, спеціально куплет:

А вже тепер правда стоїть у порога,

А щира неправда сидить коло стола.

Конець вірші, се різкий, але також у народнім дусі зложений вираз обуреня на „неправду в судах“, обуреня, що також має свою — ах, яку давню традицію на нашій землі!

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

ДАЛЕКО, ДАЛЕКО...

Далеко, далеко від рідного краю,
 Де море південною нічю зітха,
 Та де не знайду я бажаного раю
 Самотність розлуки на мене чека.
 У місяця сьвітлі чинара дримає,
 І снять ся їй звільна рожевії сні,
 О зглянь ся на неї, як палко бажав
 Вона тебе бачити в царстві весни!..
 Спить нічка над степом; далека дорога;
 На неї ллють промінь холодні зірки;
 Душа щось сумує, щось плаче небога:
 О хлопче коханий, озви ся, де ти!..

— Р У Ж. —

ПСИХОЛОГІЧНЕ ОПОВІДАННЯ.

Вступаючи до університету, Микола Вареник дивився на нього, як на щось собі велике, сьвяте; як же він прослухав лекції пів року, то почав уже глядіть на цю наукову храмину цілком просто, — професорі, за малим, здавались йому тими-ж гімназичними учителями, що чытають свої лекції, аби відбути свою службу, а студенти — тіж діти-гімназисти, і вчать ся вони тільки за тим, щоб по весні тримать екзамени; і дуже замало було таких, котрі хотіли-б щось знати... Але ці остатні працюють дома, а університета бачать дуже рідко.

Миколі очевидяче було те, що коли-б він сидів не тут, а там у себе, біля матері, за двісті верств звідси од Половецького, та щоб біля нього лежали ці самі книжки, по яких професори читають свої лекції, то він знав би далеко більш, ніж сидячи тут і даремне гаячи час. Не маючи з чого жить у Половецькому, Микола дістав собі посаду конторщика у свого дядька, відомого на все Половецьке маляря Мироненка. Цей маляр будував церкви і в нього було з пятьдесят робітників.

Микола вів щоденну розплатку з робочими. Частину свого зарібку він одсилав на запомогу своїй матері — бідній удові.

Скінчивши денну служебну роботу дядькові, студент не встигав сісти до своїх книжок, як уже до його покою рипнули двері, — це з'являлась Жидівочка — Роза Калиновська. Вона наймала у того-ж Мироненка окремий покоїк і була у тому-ж таки Половецькому слухачкою акушерських курсів.

Роза входила мовчки, прилаштовувалась із власною книжкою біля того-ж столу, де бубонів і Микола.

По звичайности, студент довго ве звертав жадної уваги на гостю; за якийсь час Роза не втерпить і вибухне:

— Невже суспільність вас не цікавить?... Ми — Жиди — крутимось у своїх справах, Ляхи дбають про себе... А виж, здається, Українець — де-ж ваша Україна?

— А ви, здається, всім цікавитесь, тільки не тією наукою, за для якої приїхали до Половецького, — гостро одказав Микола.

— Яка наука піде у голову людській при таких урядницьких

утисках?... Як людям жити, коли брак свіжого повітря — нема чим дихать?!

— Ви певне з тих, що дбають про шкільну автономію... Хай дадуть автономію, а потім же що?

— Воля настане! — палко сказала Роза.

— А в чім же тая воля, коли самі ми не дотепні до реальної праці?

— А в тім, що ви цілком деревляна людина! — зриваючись од столу, уся задихаючись, крикнула Жидівка і вибігла з хати на свіже повітря...

Така розмова між цими двома особами велась мало не щодня і по багато часу, і як тільки не намагалась у ній Роза, щоб як небудь повернуть Миколу на свій лад, з її намагання нічого не виходило — він до жадних рухів не хотів прилучити ся, бо йому-ж досить було відомо й те, що в нього дома сидить напів голодна мати. А ще й те, маючи посаду в дядька — з університетською наукою можна-б і передихнуть, так коли-ж старий Мироненко був надзвичайно черства людина, — цей старий ремесник ніколи не був задоволений із самої надмірної праці своїх робітників, і зати́м кожного з них ганив, попри́кав їх своїм шматком хліба.

Ця щоденна даремна сварка людей дуже вражала Миколину душу, а з того йому ще більше бажалось як найхутчі́й скінчити універсітета, щоб назавжди позбавитись дядькової ласки.

Але рав якось ця-ж таки Роза підмовила Миколу піти з нею до потайної друкарні, що належала до соціал-демократичної партії і якою заряджувала Роза.

Друкарня містилась за підгородям Собак-Балкою, у бескеттях. Це був невеличкий льох, і стояв він кроків на триста одсторонь за хатами. Тут була щілина, з якої брала глину та колія, що тутже проходила низом. У глиняній скелі була вирізана на три аршини квадрату пічурка — покоїк. З на двору цей покоїк був затулений кількома дрючками, поміж яких переплутане ломачча з старих сояшників, і підличкований тією-ж глиною, з якої була й скеля. Побічний глядач ніколи не довідав ся-б про те, що тут є десь близько люди.

Дверцята були дуже маленькі, у покій доводилось пролазити згинці.

Доки Калиновська лїзла крїзь двері, Микола прислухавсь...

Темно і тихо!... За чверть хвилини десь далеко загув паро-

вів. Зляканий цим несподіваним гуком, і наче йому-ж у відповідь, пугач на горі два рази пугикнув і перелетів на другий бік провалля... З скелі вірвав ся шматочок глини...

Зараз все це страшенно вражало Миколу, який аж до сього часу ніколи своїми вчинками не ховався од людей.

Микола наміг ся й собі пролізти у дверці і тільки що встиг просунуть одну ногу, як раптом почув, що поза власною його спиною проніс ся якийсь холод — наче на нього дихнув нечистий дух!...

Миколу мерщій потягло назад!... Він озирнув ся і постеріг, що над його головою у пільмі кружляло кілька кожанив, а один із них своїми крилами захитав над Миколиною потилицею... Студент мерщій ускачив до льоху!

Од разу там він ледве розглядівсь, бо зараз у цьому покою обмаль було кисеню, карасинова лампа з напів розбитим склом у тумані ледве мигтить... Цей туман змішав ся з вохкістю. Тут ледве роздивив ся теє, що праворуч два студенти, пригнувшись до колодки, щось пишуть; просто гімназіст-складач складає, а ліворуч — стрижений старий Жид складене гімназістом друкує на маленькій ручній прасі.

Микола мовчки вклонив ся громадї... Йому ніхто не одклонив ся, а тільки мовчки скося вороже кожен позирнув на незнайомого гостя і назад повгніплювались до праці.

Побічному глядачеві очевидне те, як кожен із цих працівників чуває, що його праця велика, сьвята, бо вона мусить дати півторастамільйонному народови частину тієї волі, яку протягом цілого тисячліття уряд загарбував тільки собі... Але чому ж це сам Микола не вірить у користь їхньої праці, чому?

Роза взявши відбиток проклямації дала його прочитать Миколі. Він наче вчуваючи, що його злапали на непевних думках, хвабро взяв до рук проклямацію і хутко пробіг її очима.

— Кого ви дошкулите таким дитинством? — тихенько спитавсь він у Калиновської.

— Звичайно, не товстошкурних „українських націоналістів“, але таких, хто вірить у нашу щирість, у кого, як і в нас, дума болить не тільки за жидівське, а й за загальне людське безправя!... — гостро одкраяла Роза.

* * *

Калиновська, цілий рік заряджуючи цією друкарнею, сама збирає на неї гроші, купує папір; коли їй де тільки зможе — сама розкидає проклямації...

Зараз друкувалась проклямація про загальний робочий та студентський рух, який мав за кілька днів розпочати ся у Цоловецькому. І от, щоб оббігати усі мійські фабрики, заводи, майстерні, треба було багато ніг тай дотепних, і за тим Роза завчасу призначила, щоб кілька чоловіка студентської молоді зійшло ся на старому цвинтарі.

Тим часом, доки тут стояли Роза та Микола, друковані листи один по одному хутко вилітали з під преси. Щоб же справа йшла хутчій, Роза приставила Миколу до хварби, якою він мусів підмащувати цинкові літери; тим часом сама Роза підкладала папір, приймала відбитки, а старий Жид витискував їх.

Як уже друку було чимало, уся громада мерщій поділила всю цю працю по сто відбитків у кожну пачку, пачки перешнурували мотузочками, а вже тоді все це розбили на дві купи, посклали в лантухи, які Роза з Миколою забрали й понесли на цвинтар.

* * *

Од друкарні до цвинтаря було верстов зо дві, протоптана людьми вузьенька стежка йшла городами, через перелази, поза містом.

Хоч і досить було темно, але кожен камінчик на цьому шляху, усяка значна рослинка були досить відомі Калиновській.

Цією стежкою в день і в ночі шмигляли поодинокі робочі, міщане і ті цибаті селянки, що ваути на босу ногу в свої червоні або жовті черевики, з великими кибалками на головах та в перкальових свитках, із коромеслами через плече, поспішаючись, несуть до міста велику силу глечиків із молоком.

Калиновська сьміливо йшла уперід.

Була північ. Сірі хмарини посклублювались, порозходились, а небо зробилось чорне — темне. „Квочка“ підбилась високо, а дишель од „Воза“ на пів зворота спирав ся у землю... Підмерзало, а од землі по над округом вохкість промінцями здіймалась у гору.

Десь стукнуло. Роза пригнулась і прислухалась...

За кілька кроків спереду біля плота, на перелазі щось вешталось...

За хвилину вирівалась людська постать.

Калиновська нервово здригнулась і вже була шастнулась у бік, але напружуючи всі свої нерви, здержалась і байдужно сказала:

— Це борошно так мене втомило, що аж їсти хочу.

Високий городовий мовчки поминув Миколу з Розою.

— І досить же знаю, що зараз за плотом його хата, мені ще більше відомо й теє, що в цей час цей городовий іде на свою чергову варту, а проте здибавшись з кожним поліцейським чомусь завжди здригну ся... Довго вже над цим мізкую, чи це у мені жидівське заячосердя сидить, чи щось инче?...

— Просто, душа вчуває, що всі поліцейські — люди непевні, — одказав Микола.

— Навпаки, думаю, що цілком не від того. Памятаю, що як була я ще малою, то оці самі городові робили у нас ревізію, одшукуючи якогось Жидка, що ховав ся од війська, і з того-ж часу мене цілком опанував страх до поліцейських. Як побачу його, то вся тремтю, місця собі не знаходжу!...

* * *

Як Вареник із Калиновською дійшли до цвинтаря, то там ще з молоді не знайшли нікого. Довелось чекати.

Старий жидівський цвинтар містив ся на невеличкім горбі: навкруги — жадного деревця, тільки скрізь лежать деревляні столівки над гробками, а од них тирчать до гори дошки з жидівськими підписами... Столівка і дошки місцями перепутались старим хмелем, буркуном, коров'яками, з яких тепер скрізь стирчали окремі засохлі бадиллини.

Над усім цвинтарем панує одинокий пам'ятник: на високім підмурку стоїть мармуровий янгол, що злегка схилив голову до низу.

Кроків за двісті од пам'ятника з боку горбка маячили старі, обдерті мури колишньої сторожки.

На цвинтарі вже літ з двацять, як нікого не ховають, розлізлась і хата — зараз у ній сови та пугачі живуть, та ще инколи спинить ся кобець, що підсторожує удодика.

Хто вперше з роду побачить жидівського цвинтаря, той полічить його за дуже велику, занехаяну пасіку.

Роза, дійшовши до мармурового пам'ятника, кинула свого лан-

туха на землю і цілком знесилена сперлась на підмурок пам'ятника.

Микола поклав і свою вагу на землю і тут же звернув увагу, що янгол на пам'ятнику мав дуже підборкані крила, а головка з одного боку мала велику якусь темну пляму. За хвилину Калиновська тяжко зітхнула.

— Нема що вам сумувати, — сказав Микола. — Ваш нарід уже хутко здобуде собі всі людські права.

— Ви ніколи не зрозумієте мене, — образливо одказала Роза. — Мені цілком байдуже теє, що з ласки своєї захоче дати нам уряд, більше-ж мене цікавить те велике непорозуміння, яке існує між освіченими Українцями та Жидами... Поміркуйте — християнин ображуєть ся, як тільки Жид скаже йому: „ти — гої...“ Колиж усі ви, і навіть найосвіченіші з вас, і є тільки справжні „гої“. Ваш брат студент, доки ще він учить ся, то й ліберальничас, братаєть ся з Жидами. Так як котрийсь із вас викерував ся на урядовця — уже відносини ваші до нас — „як до пархів“. А це-ж хоч кого, а обурить страшенно!... І як же за це поважати вас?!... Ви сказали, що ми хутко здобудемо собі людські права. Що цьому вам варто сказати ще й таке: „А чули, мов, Жидам буде дозволено навіть сьвіжим повітрям дихати!“ Та де-ж той Бог, що міг би дати таке право, щоб брат гнітив брата?!...

— Роза, придивіть ся, може в цій справі не тільки ми, Українці, або й усі християне винні, є тут і вашого гріха не мало. Адже мало хто з Жидів здатний до фізичної праці. Дотепність Жидів до боргування, до складанки грошей, а це вже щось трошки лекшеньке від реальної, фізичної праці, це одразу робить непорозуміння, бо один свою кривавицю втрачає, другий же мізкує над тим, як би це йому найкраще скористати ся неуцтвом працівника. Уряд же вас не любить за те, що ви мало не всі — уже занадто нелегальні.

Роза задихаючись спинила Миколу.

— Не час тут говорити, що властиве привело до того, з чого Жиди поробились немічні до фізичної праці. Але той, хто цілісінський день живе сливе однією цубулиною, справді не здатний до тяжкої роботи, а гроші хоч і найбільше мають ся у нас, і ми тільки й дбаємо про них, то щож нам робити, як ми що хвилини почувасмо себе так, що кожного з нас мають на смерть забити?

В таких обставинах щож як не гроші найлекше сховати, а то й просто — забрати їх у кишеню тай утікти?!... Тай чом це у вас так поважасть ся фізична праця, а дотепність до торговельних справ нехтуєть ся?... А хиба-ж можна в сучасні хвилини жить людям без комерції?... Адже тут теж потрібні таланти і навіть генії, а хто-ж як не Жиди дають їх?... Ми даємо видатних комерсантів, музиків, малярів, скульпторів, техніків, філософів, поетів... усе, все від нас!... За Жидами розум всесвітний, за ними — енергія, талант і геній!... І щож тоді увесь мир без нас?!... Декотрі Росіяни, не розуміючи нічого цього, всіма способами намагають ся позбути ся нас. Одні з них радять урядови прогнати Жидів за кордон, инчі бачуть для себе можливим покласти наших шість мільонів на землю і всім нам разом постинати голови!... Але-ж памятайте — од вас ми нікуди не підемо, а повиганяти всіх нас звідси вам теж не дадуть ваші сусіди, бо в них є досить і своїх злиднів!... Правда, до сього часу нас тут душили тихенько — то „осідлістю“, то „нормою“, то за пятьдесят верст від границі провадять... Служби нашим жадної... Але ми скрізь познаходили щілинки до існування, і хоч усї ми немічними поробились, а все-ж таки живемо тай будемо жить, і наші навіть що дня побільшують ся, бо ми-ж страшенно плодючі!... Жидівські вороги і це підстежили і за це вже нас почали душить отверто... Тоді ми на весь сьвіт заївалтували!... Тепер із нашого ївалту всьому сьвіту стає моторошно!... Зараз усї вже закрутили ся і вже ніяк не дадуть ради, що то тепер з нами робити!... Про легальність?... Ми були найлегальнішими, але доки ми слухались уряду, то нас страшенно душили... Зараз уже всі ми поробились нелегальні; з нас — демократи, пролетарії, соціялісти і всі инчі страшила для уряду!... І от, аж тепер пробують дати нам хоч якусь полегкість, бо ївалтуючи і чогось собі за це домагаючись, ми, бачте, захоплюємо й вашого брата: вже й ви через нас нелегальні, і ви шукаєте волї!... Як бачите, уряд мусить нас трохи бояти ся... Коли-ж ми хочемо, щоб нас багато бояли ся!... Коли боять ся, то мають за людей, а хоч-би й за собак; адже-ж щоб одбити ся од собаки, то як не як, а все-ж мусиш який ся шматок кинути...

— А зараз уже візьмемось до того, як стоїть ваша — українська справа. Ваші так звані „еруни“, „есупи“, „еседеки“ та инчі реалістичні партії може-б і зробили щось для вашої справи, так

же самі вони дуже вже недавно існують, тай сила їхня ще не дуже значна, а до того вони не вміють як слід влучати ся... Найкраща українська сила належить ся до так званих „українських націоналістів“, а ці люди, боячись навіть власної тіни, ждуть з неба полегкості своїй рідній справі... „Українські націоналісти“, живучи, як то кажуть, у себе в хаті, ціле своє життя боялись навіть сказати прилюдно про можливість автономного існування України, а що-ж инше, як не це тільки й псувало усю вашу справу!... Я радила би „українським націоналістам“, не кидаючи своєї навіть партії, бути більш активними у загальних українських справах.

— Панночко, ви певно забулись про ту велику силу штиків, за якими сидить уряд? — обережно спитавсь Микола.

— А я радила би вам долати сюди ще звичайну українську приказку, що мов — „ласкаве телятко — дві матки ссе“! — гостро одкраяла Калиновська. — Усі ви — Українці — противні мені з вашою нікому непотрібною обережністю та легальністю... Адже тільки лиш самі ви, і більше ніхто, зрекли ся України!... Не винуватьте в цій справі ні Жидів, ні Ляхів, ні тим паче Москалів!... Зазирніть тільки у „Основные законы Государства Российскаго“ і вони самі вам скажуть теє, що „Самостійна Україна“ ще й досі існує!...

Калиновська раптом, обірвавши свою промову, пригнулась до низу і пильно подивилась у далечінь — до міста.

Микола й собі припав до землі, прислухавсь...

Проміне од великої сили електричних ліхтарів, злучаючись над містом у великий прозорий сніп, не давало гаразд розглядіть у перед себе. Десь недалеко на цвинтарі хруснула суха бурянина, а за хвилину на кілька кроків од памятника перебіг великий сірий кіт.

Заспокоївшись, що близько ще нема нікого, Роза знов сіла на припічок з памятника, здавила голову руками, замислилась... А за хвилину ніжно промовила:

— Я хоч і Жидівка, але так люблю Україну! Адже й ми її діти, адже й ми тут усі породились, ми її хлібом вигодувані. І за що-ж наш бідний, замучений нарід тут не мають за людей?!...

Роза знов перестала говорити, а замість того Микола почув, як вона тихо заплакала. Він уже наміг ся підійти до Рози, хотів приласкати її, та не знаходив, як до цього найкраще взятись, а Роза наче постерегла цєє, раптом утерла сльози і сказала твердо

— Український нарід, це діамант між Славянами, який пробудившись, стане поруч із Москалем та Ляхом на чолі всіх инчих славянських народів... Лях цеє по-часті вже почуває, Москаль же пробудить ся до цього тільки тоді, коли позбавить ся над собою німецького опікування... Але-ж у цій славянській згоді ви, Українці, не забудьте про нас, Жидів, бо без нас тут вам не обійтись. Ви — інертні, а ми — енергічні, і щоб мерщій почало ся властиве українське відродження, ви повинні брататись із Жидами, та не ідейно брататись, а шлюбно, бо ви — затир, а ми — дріжджі, ваша фізична сила, а наш розум. Злучившись, ми накуримо найкращого спирту, дамо таких міцних дітей, які в справі з'єднання Славян і будуть найпершими панами!...

Промовляючи остатні слова, Калиновська без сліз пильно дивилась на Миколу...

А Микола власними нервами учуваючи на собі палкі Розині очи, побачив, що аж тепер уже настала для нього хвилина, в яку йому варто би хоч з пару гарних слів сказати цій людині. І він силоміць примушує себе повільно обернути ся до балачки... Та чомусь ще й тепер у нього на це цілком брак слів!...

— А може моя ідея здаєть ся вам чимось диким?... — раптом знов заговорила Калиновська. — Справді, буває, що Жидівка, зрікаючись батьківської віри, віддавалась за християнина, але-ж таких поодиноких прикладів не багато. Моя-ж ідея ніби раптом пропонує змінити ціле життя двох великих супротивних націй... Справді трудна річ, щоб на разі знайшло ся багато таких розвинутих людей, які-б хутко пристали до моєї ідеї. Але-ж краплина камінь точить... А то й такий приклад: доки дичка росте в лісі, вона даватиме кислоти, а садовник переніс її в садок, поруч же в цим зрівав із неї маківку, натомиь прищепив кавалочок делікатного деревця, а за кілька літ ви замість оскулуватих кислоти маєте вже розкішні груші — „бери“, „панни“ і т. и. І яка-ж різниця людей від звичайної рослини?!... Адже час не стоїть, поруч із ним іде одміна в кожній частинці будівлі людини, і залежно-ж від усіх життєвих обставин міняють ся й людські погляди... Зараз моя ідея тим дика, що я-ж найперша заговорила про це, тим то найперший глум і полетить на мене... Як же ви спочуваєте мені, не звертаймо уваги ні на яке глузування — по всіх усядах чим дуже кричим: „Жид з Українцем — шлюбуй ся“!... За перші два-три роки уже ця ідея не буде дикою... Як же настане загальний

людський розвій, то за яких п'ятнадцять - двадцять літ між нами настане і справедливе братання!...

Микола знов подивився на Розу.

Вона стояла на горбі трохи вище за нього, — п'ятьма наче побільшувала її постать, а після палкої промови чорні, горючі очі яскраво палали, гіпнотизували Миколу і владно тягли його до себе!... А Микола вів у собі боротьбу між тією інстинктивною огидою, яка ще з молоком матері вмовляєть ся кожному християнину проти Жида, і теперішнім поривом до цієї молоді, палкої жінки!...

Коли-ж Микола привичаївсь так, що його розум завжди паує над тілом, от і зараз він раптом одвернув ся і мерщій хотів піти звідси!...

— А ми трохи спізнали ся, бо в нас була нарада -- на 25 лютого постановлена збірка в університеті, — сказав один студент із того гуртка молоді, що зараз виступив зза горбків проти Миколи та Розы.

З несподіванки Микола був одскочив у бік, але стямившись раптом надійшов до гурту...

* * *

Доси Микола бояв ся ходити на студентські зібрання, а це, довідавшись від студентів, що 25 лютого в університеті має відбутися збірка, він і собі пішов туди.

— Миколо, пожди но! — гукнув до нього опецькуватий студент Пилипчук саме тоді, як Вареник у задумі пройшов уже з пів дороги до університету.

Вареник пізнав Пилипчуків голос і вмисне не обернувся до нього, а побільшив кроку і хутко чкурнув за ратушу і там щез мерщій у Глухому Провулку.

Микола не любив Пилипчука, бо хоч і вчились вони у одній гімназії, та їхні стежки були неоднакові: Микола, бідуючи, працював невпинно, а Пилипчук, маючи заможних батьків, увесь час за остатні три роки гімназійного вчення піячив з акторами та з шахраями різав ся в карти.

Крім того Микола не міг забути товаришеви, що як були вони в шестій класі, а вчитель попросив у школярів якусь книжку, щоб задать на далі лекцію, Пилипчук перш за всіх вискочив зі своєю книжкою; учитель розкрив ту книжку, а в ній папірчик, на яким

було величезними літерами написано: „Петро Пилипчук — російський соціал-революціонер“. Хиба-ж справді такі люди здатні для виконання якоїсь ідеї? Їх більше цікавить власна особа, ніж найвища ідея!...

За тих часів студентство складалось із таких груп:} найперше так звані „націоналісти“. Се була урядовецька група, що мала за свій девіз: „Россія, царь самодержецъ и православная вѣра“.

„Націоналістів“ не любили і всяке бояло ся їх, бо вони мало не всі склали ся зо шпигів.

Далі йшли Ляхи, Жиди, Українці, Грузини та иньші маленькі національні громадки; а дуже багато було так званих „руських баранів“; та ще „благополучные Россіяне“.

Усі групи, крім „націоналістів“ та „руських баранів“ ділилися властиво на націоналістів, соціал-демократів і революціонерів... Жиди мало не всі соціалісти, вони найбільша сила і в них тільки та мета, щоб їхнього брата без проценту приймати до університету і щоб ніхто їх не зачіпав.

Ляхи більш від иньших і менш від Жидів соціалісти, — вони бенкетують, але делікатно, по польську.

Українське товариство — мало не всі чисті націоналісти; вони те, як кажуть, „моя хата з краю — нічого не знаю“...

Українському націоналістови дайте тільки грамоту в сільській школі на його рідній мові тай годі, коли не лічить того, що деякі з їхніх палкіших голів ставили питання про будування окремого українського університету... Над такими-ж свої товариші глузували, приказуючи, що мов „ще час наш не настав“. А ті їм відповідають: „політично самостійними може й не будемо, а університету домагати ся треба, бо „краще рано, ніж пізно“, аби колись ніхто не посьмів сказати нам, що мов „тепера для вас за пізно, бо ви самі-ж проґавили“.

Українські реалістичні партії, тоді ще тільки зачинали своє існування, їх було за мало і за тим на них мало хто звертав увагу.

Грузини — сливе щирі націоналісти, а от так звані „руські барани“ — все се перевертні з Українців, — усі вони бунтують тільки за тим, щоб бунтувати, бо їх за се героями уважатимуть!...

Найчисленніша група — „благополучные Россіяне“. Вони всього боять ся і як манни з неба дожидають своєї діпльомної черги, аби потім стати легальними урядовцями.

* * *

Вареник хоч і знав те, що на збірці має бути над тисячу студентів, але сам він ішов туди з надзвичайною обережністю, бо гадав собі побачить там якусь дитячу обурливість, яка хвилює без жадної реальної мети, а прямує до мети туманної.

Збірка в той час робила ся, як і завше, не дозволена, і на неї Микола прийшов саме тоді, як уже там було більш ніж з тисяча студентів і з пів сотні дівчат.

Обирати предсідателя.

Хутко виявилось, що на нього попав Петро Пилипчук. Се здивувало і страшенно образило Миколу.

Петро довідавшись про обібрание себе на предсідателя од разу виліз на вікно і звідти вклонив ся громадї.

Пилипчук почував себе на предсідательській посадї мов у своїй хатї; очевидно, йому не першина виконувать сей обовязок.

Доки не виліз Петро на вікно, то між студентським натовпом був самий рейвах, а се вже товариство саме стихилось.

— Товариші! — почав предсідатель, — мій почесний обовязок вимагає від мене залишити навіть думку про ту партію, до якої я маю честь належати — зараз я повинен слухать тільки те чого вимагає від мене та громада, яка тут наставила мене Товариші, які властиво ваші гадки про сьогоднішню збірку, чого ви від неї жадаєте?

— Бажаємо в'єднання усіх груп, бо без сього між студентством ніколи жадного ладу не буде!

Петро з хвилину постояв мовчки, наче прислухавсь до остатнього чийогось шелесту; але хутко усе стихилось, а молоде наче замерла на своїх місцях.

— Між нами є різні людці, — не мало таких, що оце тобі зараз згодив ся з громадською постановою, а вийшов за двері — на пввший лад тобі закрутить. Товариші, до сього часу деякі з вас обурювались на них за се, а я радив би на них цілком не звертати уваги, бо хйба наша ідея не чесна, невже ми повинні когось бояти ся за свої жадання? Та се-ж нам на велику користь, як наші вороги розповсюджують на всіх велелюдцях про наші розмови, про наші думки! Усі наші шпиги беруть найбільшу участь у тій пожежі, яку ми маємо на меті. До сього часу ми турбувались тільки про дозвіл вільно пустить до університету Жидів... Нашу програму не прийняли, за се ми зробили урядови не один бешкет... Не мало ми зчи-

нили рейвахів і за дозвіл вступать жінкам у нашу наукову хранину... Зараз ми дбаємо про автономію вищих шкіл, а поруч із сям треба нам дбати й про те, щоб Українець, Лях, Вірмен, Грузин мав хоч нижчу школу з своєю рідною мовою! Кожен із присутних походить з якоїсь із сих націй. Може се й стара річ, що кожен з нас повинен дбати про освіту своїх братів на ниві націоналізму, а загальне наше з вами братання саме мусть прийти; але що-ж, як не всі сі тяжкі утиски примушують нас на кожному кроці товкти в ступі воду? І отже, щоб наше було зверху, всі ми міцно з'єднаймося, уперто борімося із нашим спільним ворогом — урядом, хай йому від того моторошно стане, що жаден із нашого брата не побоїть ся смерти за свою ідею! Памятайте, що між нами є не тільки такі, як наприклад ваш теперішній предсідатель — син звичайного урядовця, а мають ся й селяне, графи й князі... Коли битимуть, то битимуть усіх разом... Поруч із селянином повісять і панську дитину... Плакатимуть не тільки мої батьки, застогнуть і міністри! І так, друже-студенте, не бій ся заслання, але хай уряд від єдиного слова „студент“ умліває! Уряд умліватиме, а вся наша щира молодь зрадуєть ся, бо се й є — наше зверху!...

Павло ще довго говорив у тому-ж напямі; промова його була проста, бо кєжне своє слово він розжовував. Слухачі добре розуміли Петра і по скінченню промови його гойдали на руках.

По Петрови говорив ще якийсь оратор про те, щоб студентство ще раз спробувало виробить свою програму і в остатне послати її до міністра. З сього почали глузувать, бо з такими-ж проханнями студентство не раз лишало ся в дурнях.

Далі ще один по одному вилазило на вікно з десять ораторів; кожен з них, як і попередній, здіймав у гору руку, прохав слова. Громада що разу стихувалась. Усі говорили наче справедливі оратори, без жадного дитинства.

— Більше босяків, більше урядові турботи! — сими словами кінчить один з ораторів свою остру промову.

— І як не кажіть, а всіх нас не поріжуть! — вигукує другий.

— Уряд руйнуватиме вищу школу; тоді на „члена суда“ на „прокурора“ підуть „вратніки“.

— Вони й тепер усі вже „вратніки“! — вигукує остатній з ораторів...

І сього гойдали.

* * *

Не вважаючи на те, що більшість студентських ораторів турбувалась про з'єднання студентських партій, протягом кількох днів після збірки у Половецькім університеті йшов великий рейвах. Студенство розбилося на громадки, кожна з них домагалась своєї власної мети і затим кожна громадка випускала свою проклямацію, оповіщаючи другі гуртки про те, чого властиво вона хоче. Се страшенно обурювало „благополучних“, бо всі вони досить почували, що їхнє „благополучіє“ не скоро настане... Один кричить „бастуймо“, другий за се намагається його побить і з неба жде собі чогось готовенького...

Нарешті обструкція таки запанувала і почався великий рейвах!

Двацять восьмого лютого соціал-демократична партія призначила рух о першій годині в день і тим то на Північний майдан найбільше скликались робочі, але не мала сподіванка була й на студентство.

Ще було дуже раненько, як до Миколи прибіг студент природознавець Микита Павлусь, щирий його друзяка з гімназії, який і похвалився Вареникови тим, що суб-інспектор Горлов знає його добре і тим то він, Павлусь, навмисне сповістив „суба“, що він сьогодні їде до дому.

А Миколі вчора то ще більш пощастило: учора він разом із дядьком ходив до ректора, бо дядько мав узятись підновити іконотаса в університетській церкві; то ректор побачивши Вареника сам порадив тому як найхутчій тікати із Половецького; і Микола дав ректорови обіцянку, що ще вчора втіче!

— Тепер уже, здасться, вся наша гімназія пороїдилась, — каже Павлусь.

— Та вже як не кажи, а коли до нашого брата чіплятимуться за рух, то ми докажемо, що на жадних тутешніх рухах ми не були.

Павлусь зараз же метнувся ще й до поліції, аби й її оповістити про те, що зараз він виїздить з Половецького.

* * *

Звістка про сьогоднішній рух дійшла й до Мироненкової малярні.

— Паничу, — питають деякі з майстрів у Миколи, — чого то робочі бунтують?

— А того, щоб хазяїни побільшували вам платню за вашу працю... Щоб більш од восьми годин на день не примушували вас робити... — вияснює Вареник.

— Бунт, бунт! — раптом почувлись голоси з надвору.

Микола зирнув у вікно, а Роза вже мов опарена побігла з двору. За нею один по одному повибігали й робочі.

— Чого вам треба, дурні, сидіть у хаті!... — гримнув Микола до своїх хлопців.

А тимчасом, залишивши книжки в хаті, Микола й собі вийшов на двір, бо й йому-ж таки цікаво подивитись, як то йдуть війська, як сунутиме людський натовп.

Саме як Микола роздивлявся на вулицю, проти нього виткнувся Пилипчук.

— Петре, чи то правда, що на сьогодні тобі доручено нести студентського прапора? — спитавсь Микола у товариша.

— А правда, — одказав той похоплюючись, щоб іти скоріш.

— А ти-ж його понесеш?

— А понесу, уперід за всіх понесу!... А хиба-б ти й не поніс?

— Я вже досить виріс з того, щоб студентського прапора носити, — одказав Микола.

— А може ще й не доріс? — здалеку гукнув йому товариш і мерщій шез у людським натовпі.

Микола, лишивши ся сам, пішов і собі блукать по вулицях... З початку йшов широким Північним майданом, на кінці якого був Турецький базар із невеличкими деревляними крамничками. Звідси Микола повернув праворуч на обсажену тополями Трипільську вулицю, що струмочком далеко витягнулась на гору. На самій маківці гори цю вулицю перерізувала вулиця Славянська, на якій і містив ся університет. Університет, велика кам'яниця, з усіма біля неї будівлями займав цілий квартал. Ще за багато верст, наближаючись до Половецького, убачиш найперше червону кам'яницю університета, виразнійшу від тих кількох десятків тополь, що стоять на самій маківці Половецької гори, пануючи над усім містом і разом із тим оточили собою університета.

— Бють, бють! — доніс ся галас до Миколи.

В тую-ж хвилию до майданчика, що був біля університету, звідусюди бігла сила народу... Бігли пані, панни, студенти, міщани, робочі, крамарі... Хто вбраний, хто простоволосий, иньші-ж бігцем, брѣхоючи у болоті, натягали на себе одѣжу...

Один Жидок рукавиною свого футра заплутавсь за хатню дверину, а другі — надвірні двері не пускали його, і він кілька разів ударивсь об одвірок головою.

На хідникови пошпоталась дівчинка. Через неї перебігла велика сила народу і кожне бігло без жадної уваги на сю безщасну дитину — товкло її ногами!...

Зараз Миколі було очевидяче, що весь сей натовп складаєть ся з двоногих звѣрюк; отже чим далі він приглядав ся, тим йому було більш очевидним і те, що се не самі люди бігли, а всіх їх тягло до гурту єдине слово: „Бють, бють!“

Миколу те-ж щось по трошки штовхало побільшити кроки на сей вигук, хоч же зараз він ще досить має у собі сили на те, щоб ще не вскочить у людський натовп, бо ще він досить гарно керує своїми вчинками! От йому тільки цікаво хоч кришку побути лікарем усіх сих ненормальних людей!

І сам не постерегаючи сього, він попростував Славянською вулицею і хутко опинивсь коло великої будівлі окружного суду, де те-ж вібралась сила народу...

Зараз усе його цікавить самий осередок людського натовпу; йому хочеть ся довідатись, хто, яка сила керує сими людьми в сю хвилию?

Тепер уже він постеріг, що з другого боку сього великого майдану, що був біля суду, хвилювали людські голови, а між ними, гарцюючи на конях, козаки охрещували сей нарід канчуками.

Один маленький козак із палаючими очима прищулив ся до кульбаки, розігнався і кінцем канчука вцурив у саму маківку якоїсь голови, яка аж хруснула!... З сього радощу козак дуже зареготавсь!...

Кілька иньших козаків, натискаючи своїми кіньми, просто копцитами товкли людей!

Салдацький галас, козацьке гикання, студентські співи змішались у один стогін із плачем пораниених, побитих!

Сей стогін під приводом великих лапятих сніжинок, що падали з насушеного сірого неба, наче силкував ся до Бога, аби до-

вести до нього про те безщастя, яке зараз коїть ся на землі, де ввесь нарід збожеволів, вишукуючи різниці правди од кривди!

Із Славянської розлягало ся одноголосне „ура-а-а!“

Микола позирнув туди, а там серед трамвайної колії Пилипчук довгим червоним прапором розмахував у повітрі.

Великі білі літери в далеку свідчили, що се „прапор робочих“.

Люди, що підбігали до загального натовпу, підтримували своїми поодинокими голосами Петрове „ура“.

Високий околдошний, убраний у новеньку офіцерську шинелю та в широчезні сині штани, піхвою вдарив студента по тій руці, яка тримала прапора.

Петро відповів поліцейському гучним ляпасом по щоці!

— Панове, наших бють! — вириваючись із дівчачого гурту і розмахуючи у повітрі червоною хусточкою крикнула Калиновська.

На сей гістеричний вибух кинулись усі ті, кого натискали москалі, поліцаї!...

Той же околдошний, який зараз дістав собі ляпаса від Пилипчука, здер із Рози капелюха, злапав її за великі чорні коси, і звалив на бурк...

Дівчата, студенти, робочі кинулись на околдошного... На них налетіли москалі, козаки і почали сікти, колоти Пилипчука!

Усе змішалось — одно на другому рвало, метало, наче се дрались голодні, хижі звірі!...

Козаки хутко розігнали канчуками увесь сей натовп.

Околдошний лежав із розбитою головою, упертою в рельси, і жалісно стогнав... Його пальто нагадувало стару забруджену дергу; Пилипчук же був потовчений на стільки, що нагадував собою на півповного лантуха з кістками, які як візьмеш за гузирь лантуха, пересипались у ньому.

Студенти, побачивши свого товариша мертвим, знов скупчились, підняли його з землі на руки і в великім екстазі заспівали:

„Святий Боже,
Святий кріпкий,
Святий безсмертний —
Помилуй нас!!!“

Якась електрична іскра пробігла поза шкірою кожного при-

сутного — і кілька тисяч людських голосів раптом підхопили сьї жалісний спів!...

Усі познімали шапки!...

Деякі козаки хрестили ся...

Процесія з мертвим посуваєть ся Славянською вулицею до університету, а увесь скривавлений околodoшний, намагаючись звестись, обливав бурк своєю кровю, що дуже плила з його голови. За кілька хвилини до нього під'їхала карета „скорої заемоги“. З неї вийшов лікар.

До помочи лікареви підскочили два городові.

Де-хто з процесії, минаючи слабого, перехрестить ся, а иньший постереже те, що вмираючий — поліцейський, огидливо плюне у його бік і йде далі...

З даху раптом полетїла цеглина і одному з тих двох городових, що вештались біля околodoшного, вцурила у колїно... Городовий зайойкав, закульгав, а його хижий погляд шукав образника, аби можна було віддячить, і не знаходив!

Якийсь сивенький панок, аби не заплутатись у сьому великому рейвасї, повернув до ресторації, а тут на нього наскочив здоровенний козак і так ушулив дїдуся нагаєм по руці, що розсік йому тіло до кісток.

— За що бете, що я зробив? — благає старенький.

— Ось за що! — крикнув другий козак, налітаючм й собі до старого і так його вдарив нагаєм по зубах, що звернув тому щелепи!

Маленький, кучерявий студентик підбіг до козачого офіцера й сказав:

— Як ваша ласка, то скажіть козакам, хай вони не знущають ся над людьми, адже се тільки студентська демонстрація, а за що-ж страждають невинні?

— Я вас не розумію...

— Невже в тебе така порожня голова, яка не зрозумїла звичайної людської розмови?

— Козаки, візьміть канчуками студента! — скомандував офіцир.

Козаки не дочули.

Студент, маючи в руках довгий гумовий бич, стьобнув ним офіцера через голову. Офіцир, не сподїваючись собі такої образи, не встигаючи витягти шаблюку, крикнув:

— Козаки, лихо!

В ту-ж хвилию з обочини вулиці гiкнув козак, який пригинаючись до кульбаки, подав ступiнь правої ноги назад, очи вилупив поперед себе у якусь одну точку, погнав коня і списом наскрiвъ проколов офіцерового зрадника:

„Гей нуте, хлопці,
Славні молодці,
Чого смутні,
Н-е-е вес-е-е-елі?“

бридучи вулицею за людським натовпом співає маленький хлопчик і що хвилини намагається попасти в лад ступінів піхоти, яка їй собі посувалася шпалерами здовж вулиці за Пилипчуком.

— Господи помилуй! — жалісно співають студенти.

— Господи помилуй! — плаче вся громада за ними.

Микола, дійшовши назад до Трипільської вулиці, повернув знов до Турецького базарю.

— І чого-б ото бунтувати ся? — перекликають ся два крамарі через дорогу.

— А того, — одказав якийсь студент, — казали, що дадуть студентам людські правила, справді-ж дали таке, що нашому братови ї життя не стало.

— От і студент, а дурень, — поправляє його засмальцьований джиґун, що тримав гармонію під мишкою, — се бунтують за тим, що иньший пан п'ятьшість тисяч на рік бере і нічого не робить, тимчасом, як от приміром узять мене, я швець, день і ніч шию чоботи, а за се мені дяка та, що я з своєю родиною часто не ївши сидимо.

— Що правда, то не гріх, — підтримав його звощик, озиваючись із Турецького базарю, — от, приміром узять, спорудили трамвая, він і возить панів, а задовго ще до сього трамвая самі-ж тут розплодили силу не малу нашого брата, та з нами вже тепер ніхто не хоче їздить... Подавай для них усе дешевеньке, а моя худоба мусить гинуть не ївши, а за нею ї я пропадаю...

Микола знов пішов Північним майданом, і саме на середині, його раптом обаранив живий козачий ланцюг... Козаки гнали кілька десятків студентів та з десять душ дівчат, слухачок різних курсів.

Між сим товариством була й Калиновська. Хоч се не здиву-

вало Миколу, йому тільки досадно стало за те, яким се чином сюди-ж міг уплутатись і Микита Павлусь.

Калиновська, побачивши разом із собою й Миколу, дуже зраділа і хотіла перейти на його бік.

— Куди лізеш, жидова? — гримнув здоровий москаль на панну і штухнув її в спину прикладом.

Микола все-ж таки намагається провадити себе легальним, він прикинувся, що цілком незнайомий з арештанткою і хотів уже чкурнуть на Перехресну вулицю.

— А ти, патлатий, куди тікаєш? — крикнув до нього з заплечий козак і вже був замахнувся нагаєм, аби почастувати Вареника.

А той, пригнувшись, ускочив у якусь браму.

Проти того-ж таки гурту арештованих ішла собі вільна студентська громада, вона задержувато співала:

„Встай, подымайся,
Рабочій народ“...

При здібанню вільних студентів з арештованими счинив ся рейвах! Конвойні збентежились, бо арештовані поровбігались, не знають кого затримувать!...

А Микола, радіючи тим, що про нього забули, мерщій прибіг до хати, скинув із себе студентське вбрання, зодягнувся у одіж робочого і знов вийшов на вулицю.

— Колеґа, руку!... — закричав до нього кучерявий студент, біжучи йому на зустріч.

Сей студент зляпав своїми двома руками за праву Миколину руку, і щиро, щиро стис її.

— Так, так, гарно, по щирости робиш!... О, наша гімназія завсіді з попередніх!

Сей студент був медик — Герш Вайнштайн, Миколин земляк і гімназіальний товариш. Єдинак у батька-куця і великий ентузіаст.

Вайнштайн дуже зрадів, що побачив Вареника передягненим із бунтарями, бо йому-ж не раз доводилось ставати між товаришів в обороні Миколи, особливе як у „столовці“ деякі з студентів „ввішували“ Вареника на показ, „яко смиренного українського націоналіста“.

Зараз Миколі було ніяково, бо сьогодні-ж він не почував

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXIV.

за собою жадної заслуги, бо хоч він і ввесь час блукає по вулицях, отже проти всіх тих рухів душа його страшенно обурюється: все-ж се так дуже несе українську справу!..

Микола лічив себе отверто, а не на язиці тільки „українським націоналістом“ і він не раз уже переконував ся в тім, що ся партія завсіди повинна доводить урядови те, що вона ніколи не має в себе на меті порушити підвалини державні, бо тоді-ж хоч чогось будь добеть ся наш бідний, занедбаний нарід, чи бодай би дочекав ся він „Святого письма“ рідною мовою!

Вайнштайн десь подав ся далі.

— Ура! — десь далеко лунають голоси.

— Стійте! Стійте непорушно, зараз і тут буде рух! — почув Микола у себе за спиною знайомий голос.

Оглянув ся, і диво, — Микита Павлусь, що до сього часу носив довгу, чорну бороду, мав уже обголені лиця, був обстрижений і вбраний у якийсь куценський жидівський лапсердак!

Миколі стало досадно, що мов як се воно могло так скоїтись, що та людина, у щирість якої він так багато вірив, ошукала його... Прикидав ся легальним, а тут перед веде?

Від злости Микола аж затремтів. А тимчасом сам він почуває, як щось незримо його самого приковує до землі!

— Поліція своло-о-о-ч! — розліг ся чийсь гістеричний голос із середини вулиці і звідти старенький, обдертий, в блискучими гудзами дідусь, увесь аж посинів, дріжачи, трясє кулаками в повітрі... Його розпатлана борода, палкі очи свідчили про те, що се божевільний.

— Поліція душоуби! — аж присідаючи репетує старий далі, виставляючи на холод свої сухорляві розхрістані груди.

— Нате, забийте мене!

На сей вигук кинулось кілька поліцаїв. Божевільний лишень чкурнув поміж нарід і щез із поліцейських очей.

„Шіхтура“ посовувалась далі.

— Ура-а! — кепкуючи, слідком за нею ревла громада.

Знов звідкись прискакали козаки і впять охріщують людей...

За ввесь сей час Микола крутив ся у самім осередку натовпу.

Тепер козаки хоч і далеко від Миколи, отже він кожною своєю болячою нервиною вчуває, як дихають їхні коні; він від кожного канчукового посвисту здригав ся так, наче його самого бють

так дуже, що аж кістки йому болять! Йому вчувалось ще й те, як сей страшний стогін знаходить собі відгук у самій середині нижньої частини його живота, у самих кишках... Як якісь дуже, дуже тоненькі ниточки, що жемов би міцними дротиками скупили собою увесь сей гурт живих істот у якесь єдине страшне стадо — сі дротики захоплюють і його! І се були якісь такі страшні ниточки, які своєю надзвичайною міццю убивають кожну людину як людину, а роблять її цілком незалежною од власної волі, бо хай би десь хтось гукнув, а се страшне стадо людей раптом нападе на крикуна і в одній хвилі роздере його!

Миколі вчувалось, що осередком усього сього великого гвалту, цілком незалежно від себе був сам він.

Зараз у нього болить не своя душа, а душа всіх сих живих істот, які разом із ним тут хвилюють!

Боже, в яких частинок ми, Українці зліплені? Хто так дуже довго працював над виробленням нашого заячосердя? Але-ж хоч колись повинен прийти кінець нашому страху! Чому нам не взяти прикладу з Німців, з Угрів? Кого нам боятися, адже нас 30 мільйонів?

І в сю хвилю Миколі згадалась Калиновська. Згадав він те, як ся дівчина цілком віддала ся своїй ідеї, як вона ладна вмерти за здобуття волі своїйму людови. А що-ж таке він? Він — безперечно легальний — і тільки, бо незалежно від себе, а вже сама його конституція, як Українця вимагала від нього поводити себе завсідн легальним. От і нині він утік із поліцейських очий саме тоді, як сю саму Розу таскали за волосся, били головою о бурк! А хто-ж, як не він повинен був стати в обороні не тільки тої самої Розы, а всього того, що правдою зветь ся на сім сьвітї!

Тут раптом Микола почув, як з його очий закапали сльози.

Кажуть, нема на сьвітї правди.. Хто не хоче її бачити, той і не постерегає її, а от він, Микола, і знає й бачить правду кожною своєю болючою нервикою... Бог йому дав бачити правду!

— Кого ви бете? Який Бог дав право вам бити нас? За яку ворожу ідею можна бити людину? — гістеришно почав кричати Микола...

Далі вже він не постерегає того, як людські тіла стискають його звідусуди, як разом із людськими тулубиськами і сам він хвилює то в один, то в другий бік... А очи його виперлись у сі дорогі маґазини з великими роскошами по них для панів, а щоб ситі

пани мерщій знаходили свої витребеньки, то на се вмисне з вулиці поначіплювано здоровецькі вивіски, а на величезних вікнах на принаду невграбно розкидані дорогі матерії.

Але-ж хиба варто за ті матерії битись, хиба без розкошів поганий сьвіт? Хиба не гарно сьвітить сонце? Ні, на сїм сьвіті, де кожна пташинка, усяка комаха повинна нести хвалу до Бога за те, що він сподобив її тішитись тим раєм, який несе на землю соняшне проміне, кожна жива істота повинна прислухатись до гурчання струмочків, засипати під шелест листочків, гошн травинок — хижий звїрюка, що сам себе назвав чоловіком і навіть гордує сим назвиськом — на кожному кроці свого життя забиває рідного брата — себе лічить білим, того — чорним. Сам я, бачте, християнин, правий у Бога, а ти — Жид, Татарин, і за се я не дам тобі попліч із собою дихать, не дам жадній у тобі людській ідеї вилитись у щось гарне, загальне, захоплююче! Звідусюди утиски страшні, тяжкі, за горло стискають!

І чим більше людський натовп придушував Миколу, тим сам він більше міркував над сими питаннями, тим його самого все більше захоплювало обуренне.

— Ура-а-а! — дико реве громада.

— Ура-а-а! — мов божевільний і він застогнав за всіми.

Микола кричить і вчуває — не він кричить, його устами увесь людський мир кричить із того щастя, що мов аж ось коли стамились люди, що самі вони зривають у себе з шиї петлю, аби хоч кришку можна було подихати сьвіжим повітрям!

Тут Миколіні вії хутко, хутко закліпали... і йому очевидяче те, що се кліпання як раз відповідне тому, як деренчить у полі деркач... Ще хвилинка — і Микола цілком зомлів...

* * *

— Ну, паничу, щастя ваше, що ми з Дмитром нахопились та принесли вас до дому, а то-б сьогодні може й ви сиділи у казні, — говорив до слабого Миколи той робочий, що зараз у його покій приніс шматок льоду на компреси...

— От ми, паничу, й не сподівались від вас — ви-ж такі тихі, а от як до бунту, то з попередніх! — додав другий робочий, що те-ж стояв біля Миколи, намагаючись обмити тому засохлу кров на щоці і на всій одежі, що її такого натекло з слабого в розрубаних кількох ран на голові.

Микола тільки що пробудився від важкого сну і з великої страти крові його починала бити пропасниця, і хоч пройшло вже кілька хвилин із того часу, як він стямився, отже ще й досі ніяк не міг собі уявити, що й як могло з ним скоїтись? На хвилину він заплющив був очи, примушував себе щось згадати.

— А панна Калиновська де? — розплющючи очи раптом спитався він у робочих.

— Згадуйте! Певне давно на тім сьвітї, бо вона-ж із ватажків! — сказав той робочий, що принїс лїд.

За кілька хвилин по сїй розмові до Миколиного покою злегенька розчинилися двері і з сїний визирала розпатлана, скуйовджена голова.

— Звідкіля се ви вняли ся? — радісно спитався слабій, побачивши біля себе Калиновську.

Панна мовчки вскочила в хату, вона колїньми раптом упала на підлогу, головою сперлась у ліжко слабого і тяжко заплакала.

Микола дивився на сю замучену жінку. Тепер йому знов згадалось усе те, що так тисло його душу сьогодні на рухах, і йому стало сором за себе, за незрозуміння великої Розиної ідеї, за вмисне відпихання од себе просьвіти свого-ж українського люду!

— Твоя правда — Жид в Українцем повинен шлюбно єднатись! — крикнув Микола, і забуваючи про всі свої рани, він міцно стискав Розу у себе на грудях!

1 Ц. 1906.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ І ВЕЛИКОРУСЬКИХ СОЦІЯЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАНЯ.

(Далі).

Тут приходимо до найважнішого питання: Як Р. Р. С. представляє собі границі тої будучої польської республіки?

І знов замість ясної відповіді, конче потрібної в огляду на колишнє державне становище Польщі, стрічаємо неясну фразу, під якою коли не укривають ся свідомі заборчі тенденції, то в кождім разі доказує вона, що Р. Р. С. в найліпшій разі несвідомо підлягає впливам історичної Польщі. Як „Lud polski“ стремів до відбудованя Польщі“, в границях добровільного тяготіня“, а „Робудка“ заявляла, що „границі будучої Річипосполитої означить сама революція“, так і Р. Р. С., ідейна наступниця тих національно-соціалістичних організацій, заявляє, що про границі будучої польської республіки „порішить побідна революція, — воля народів, які бороли ся разом“. Вже розбираючи програму „Робудки“ завзначили ми, що та фраза має тільки тоді якесь значінє, коли нею закриті історичні державно-польські тенденції, значить, коли є надія, що революція завзначить границі польської республіки ширше, ніж сягає польська етнографічна границя, бо чейже ніхто може не на стільки наївний, аби думати, що Р. Р. С. дозволить від польської республіки відірвати бодай шматок етнографічної Польщі. І коли Р. Р. С. не поставила ясно сформулованого постуляту відбудованя Польщі в етнографічних границях, лишаючи порішенє питання границь „побідній революції“, то сю неясну фразу треба вважати або замаскованєм постуляту етнографічної Польщі в огляду на сильно вкорінені серед польської суспільности історичні державно-польські тенденції, що свідчило би тільки про великий вплив тих тенденцій на Р. Р. С., або замаскованєм власне тих історичних державно-польських тенденцій в огляду на недержавні народи колишньої польської держави. Так чи инакше, а ідеал історичної Польщі не остав без впливу на формулованє програми Р. Р. С.

І як дивно формулувала ся та програма! Найперше приймаєть ся до програми точку про „повну рівноправність народностей, що входять у склад (польської) республіки на основі добровільної

федерації“, значить, приймаєть ся а ргіогі, що будуть народи, які захотять вїйти в склад польської републіки, а потім заявляєть ся, що партія „згідно з 2 (т. є. як-раз цитованою) точкою своїх політичних цілій уважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давнійше з польською републікою“, значить, шукаєть ся членів для тої „добровільної федерації“, аби було на кім перевести ту „повну рівноправність народностей“, при чім шукаєть ся тих членів як-раз у границях історичної Польщі, яка вже трохи далі вважаєть ся просто органічною цілістю — „краєм“: „у своїх відносинах до існуючих литовських та українських організацій партія буде руководити ся змаганєм витворити з'єднену політичну силу в ціли побореня гнету, який наляг на край“.

Ті історичні державно-польські тенденції Р. Р. С. стають ще яснійші із цитованого више офіціального поясненя становища партії в справі Литви й України, а саме, що коли партія займала таке становище, то „руководили нею ті самі мотиви, які перед літими пхали польських революціонерів на Литву й Україну“. Що до тих мотивів польських революціонерів, до традиції яких так радо навязує свою діяльність Р. Р. С., то звісна річ, що польських революціонерів у цілій епосі польських повстанчих рухів пхало на Литву та Україну зовсім не бажанє вибореня самостійности тим країнам, тільки бажанє вибореня самостійности Польщі в її історичних границях. І коли обставина, що Р. Р. С. приймає ті історичні державно-польські стремління польських повстань за свої, мала би що доказувати, то хйба те, що тут за соціалістичною маскою скриваєть ся державно-польський націоналізм.

Нічого не пояснює й дальша часть згаданого офіціального поясненя, де говорить ся, що партія тому уважає за потрібне розширити свою діяльність на Литву й Україну, бо „революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу захопить територію“, а по друге „Литовців та Українців на рівні з Поляками гнете той самий ворог — російське правительство, отже вони природні союзники“. Певна річ, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу захопить територію, але з сего зовсім не виходить потреба розширеня діяльности Р. Р. С. на всю територію історичної Польщі. „Той самий ворог — російське правительство“ гнете не тільки Поляків, Литовців та Українців, але і всі пньші народи

російської держави, не виключаючи навіть великоруського народу, і коли революція має усунути того ворога, то треба, аби вона обняла всю територію російської держави, а не тільки територію колишньої польської держави, і на підставі повисшого аргументу Р. Р. S. могла-б говорити про потребу розширення своєї діяльності на... Петербург і Москву. Коли-ж вона обмежується тільки на Литву й Україну, то се знак, що тягнуть її туди не так інтереси революції, як інтереси історичної Польщі, бажане стати революційним центром на всіх землях колишньої польської держави.

А тимчасом ті землі не творили органічної цілості навіть тоді, коли існувала польська держава, і тим більше не творять її тепер, так що самотнім аргументом за таким революційним центром, яким хоче бути Р. Р. S., може бути хіба принцип нероздільності історичної Польщі. Р. Р. S. говорить, що і Поляків і Литовців і Українців угнетає спільний ворог — російське правительство, і тому потрібна така тісна злука тих трьох народів у боротьбі за їх визволеня. Тут Р. Р. S. має очевидно на думці головне гнет національний, бо політичний і соціальний гнет терплять усі народи російської держави. Але-ж не треба забувати, що той національний гнет не для всіх народів історичної Польщі однаковий, а ще більше неоднакові дороги, щоб визволити ся з нього, бо коли для польської нації він із хвилиною відбудованя Польщі скінчить ся, то для Українців, Білорусів, Литовців, Лотиськів скінчить ся він аж тоді, коли вони побудуть ся не тільки російського, але й польського панованя. Виправді Р. Р. S. каже: борім ся спільно за відірваня історичної Польщі від Росії, а потім кождий із нас заведе собі такий лад, який захоче, — але де гарантія, що та Р. Р. S., яка вже тепер хоче мати провід на всій території історичної Польщі, дозволить опісля, по відірваню тої території від Росії, на розділ її? А коли Р. Р. S. справді щиро думає про повну свободу для всіх народів колишньої історичної Польщі, то чому дорога до тої свободи має вест конче аж через відірваня всеї історичної Польщі від Росії? І чому, не питаючи ся ані Українців ані Литовців ані Білорусів ані Лотиськів, рішаєть ся з гори, що вони як-раз захотять увійти на основі добровільної федерації в склад польської республіки, а не захотять повної самостійности або такої-ж федерації з Великоросією? І що за добровільна федерація, коли рішаєть ся з гори, що вона мусить існувати? І так даром запевняє Р. Р. S. при кождій на-

годі, коли виступає з якоюсь державно-польською тенденцією, що, мовляв, „наші принципи виключають зовсім усякі заборчі тенденції“, бо коли-б так було справді, то вона заявила-б ся за відбудованєм етнографічної Польщі, лишаючи иньшим народам історичної Польщі рішати самим про себе і признаючи їм таке саме право на повну самостійність, як і Польщі.

Зрештою ціла діяльність Р. Р. С. ствердила тільки те, що говорить її програма, т. є. що вона ще не визволила ся з-під впливу історичних державно-польських традицій і в своїх комбінаціях що-до відбудованя Польщі числить майже певне на Литву, а по часті навіть на Україну.

В лютім 1894 р. розширила Р. Р. С. у Варшаві й на Литві односторонку п. н. „Robotnik“, де в програмовій статі п. н. „Czarat i robotnicy“ „під Польщею розумієть ся королівство, а не цілий російський захват із Литвою й Україною, доказом чого обчислене в тій статі людности Польщі на 10 мільонів, т. є. менше-більше стільки, скільки тоді (1893 р.) могло мати королівство з деякими повітами сусідньої гродненської губернії“¹⁾.

Але вже в програмових статях п. н. „Etapu“, які помістив партійний орган „Przedświt“ в 1894 р. в цілі доказаня недостатности конституції в Росії для Польщі і конечности відбудованя Польщі, бачимо, що та відбудована Польща повинна властиво обіймати також Литву й Україну в цілі охорони тамошніх польських елементів від денационалізації. Автор, лякаючи прихильників загально-російської конституції марою денационалізації Поляків на Литві й на Україні, пише: „Пізнійше прийде питанє забраних провінцій. Польський елемент, численно репрезентований на Литві й Україні, вже тепер тішить ся спеціальною прихильністю російського правительства; що-ж то буде, коли на місце теперішного погордженого парату стане сильна національно-ліберальна буржуазія, яка бачити-ме в польськості ворога, що їй в тім „искони русскомь краї“ робить конкуренцію! Аж тоді можемо сподівати ся правдивих оргій денационалізації і переслідувань“²⁾. Отже ратунок на се — відірвати від Росії всі землі історичної Польщі.

А в статі п. н. „W ważnej sprawie“, в конценції польського повстаня стрічаємо такий погляд: „...Півмільонова польська

¹⁾ Historia, стор. 315. ²⁾ „Przedświt“ 1894, ч. 10.

революційна армія зовсім здібна не тільки примусити російське військо в Польщі сконцентрувати ся у твердинях, і по части розбити його і ब्लюкувати якийсь час в твердинях, але крім того перенести революцію нагло на Литву, а навіть на Україну. І з огляду на саме географічне положенє, дальше на ліпшу комунікацію в Польщі марш нашої революційної армії на Литву й Україну може бути швидше виконаний, як мобілізація решти російського війська, зрештою клясично повільна. І не є зовсім неможливе тоді піднесенє сил революції до більше мільона війська, особливо при рекрутованю, в значній мірі добровільнім, людности Литви й України¹⁾. Тут бачимо вже зовсім не народню революцію, в якій нарід кожної околиці, а тим більше кожної країни повстає до боротьби за свої інтереси, тільки формальну війну польського війська з російським за відірванє земель історичної Польщі від Росії, війну, в якій польське військо має напасти на Литву й Україну і тут устроїти рекрутчину в ціли побільшеня своїх рядів, рекрутчину, яка, як допускає автор, буде в значній часті добровільна, значить, коли литовська й українська людність не схоче добровільно вступити до польського війська й воювати за відірванє земель історичної Польщі від Росії, то її польське військо змусить до того, забираючи силою в рекрути. Зачало ся признанєм „повної рівноправности народностей, що входять у склад (польської) республіки на основі добровільної федерації“, а скінчило ся примусовою рекрутчиною Литовців та Українців до польського війська!... Аж тепер видно, що справді ті самі мотиви тягнуть Р. Р. С. на Литву й Україну, які перед літами пхали туди польських революціонерів...

Зрештою признати треба, що що-до України Р. Р. С. ще досить обережна і все таки признає їй право по відірваню земель історичної Польщі від Росії, жадаючи за те, аби Україна спільно з Польщею боролася за те відірванє: „Хочемо бороти ся спільно з Українцями аж до відділу від Росії, а опісля кожний у себе дома урядить ся по своїй волі“, — читаємо в одній партійній публікації²⁾.

За те що-до Литви заборча тенденція Р. Р. С. таки вже зовсім очевидна.

¹⁾ Przedświt 1901, стор. 91.

²⁾ L. Płochocki, We wspólnem jarzynie (O narodowościach przez carat uciskanych), Londyn 1901, стор. 24.

Як партійні публіцисти Р. Р. С. уміють обходити питане границь відбудованої Польщі, видно хоч би в сього уступу брошури Люснї¹⁾: „Патріотичні мужі стану порушують часто питане границь будучої Польщі, яке ніби має принципіальну вагу. Що-до нас, то не беремо ся означити їх докладно і зовсім не вважаємо принципіальною річю для нашої програми, чи Кримський півостров гарно заокруглив би, чи ні, мапу воскресної Річипосполитої. Якась часть країв що колись належали до Річипосполитої, тягне ще й нині до Польщі як до цивілізаційного огнища, як до посередниці між ними й Европою; розвиток польської цивілізації ідентифікуєть ся що-раз більше з розвитком польського соціалізму, отже роля огнища, тяготіня, провідниці переходить до польської соціалістичної партії. Доки вплив польської соціалістичної партії, т. є. вплив Польщі, сягати ме в революційній хвилі, сього не беремо ся нарисувати на мапі, але по ту границю партія постараєть ся відірвати територію від Росії. Можна передвидіти, що та сепарація обійме крім Польщі Литву, Лотишію, Інфлянти, Курляндію, може часть Білоруси; (про „Малоросію“ т. є. Україну, на якій, автор надієть ся, „працювати-ме в союзі з польскою руська, галицька, українська соціалістична партія“, автор має такий сам погляд, як і автор брошури „We wspólnem jarzmie“). А по побіді, беручи справу принципіально і на скільки дальший хід подій залежати-ме від польської соціалістичної партії, кожда із злучених у боротьбі народностей мати-ме повну свободу устроїти ся самостійно або вийти в унію із Польщею; фактично найправдоподібнійше Литва й Лотишія утворять з Польщею один державний організм, опертий на принципах автономії і запоруки зовсім свободного розвитку народностям, а з Україною злучеть Польщу свободнійший союз“.²⁾

Крім обходження питання границь відбудованої Польщі характеристична тут та асекурація pro futuro, коли би в відбудованій Польщі з тою повною рівноправністю народів не пішло так гладко, як обіцяє програма. Автор запевняє, що Р. Р. С. постараєть ся відірвати стільки території від Росії, доки сягати-ме її вплив, який від ідентифікує з впливом Польщі, значить, про відірванє території

¹⁾ Псевдонім найвизначнійшого теоретика вбогої в людий науки Р. Р. С пок. Казимира Кравза, що помер літом 1905.

²⁾ Luśnia, Niepodległość Polski w programie socjalistycznym, Londyn, 1899, стор. 38—9.

від Росії рїшати-ме тїльки Р. Р. S. Але коли ходить про зреалїзоване обїцяної в програмї Р. Р. S. повної рївноправности народностей, то тут автор застерїгаєть ся, що те зреалїзоване можливе лиш на стїльки, на скїльки хїд подїй залежати-ме від Р. Р. S., значить, допускаєть ся також можливість иньших впливїв, ворожих прїнципови повної рївноправности народностей. І так автор зовсїм певний, що Р. Р. S. зможе відірвати територїю від Росїї, але сумнїваєть ся, чи вона зможе перевести на тїй відірванїй територїї свою програму: мовляв, ми вас відвоюємо від Росїї, але коли не дїстанете рївноправности, то се не наша вина...

Як бачимо з цитованого уступу, Р. Р. S. що до Литви стоїть зовсїм на становищі польського державного права, але злагоджує тїльки що до України. Ще сильнїйше зазначене те державно-польське становище до Литви в цитованїй брошурї „We wspólnem jarzynie“, де читаємо: „Про зовсїм самостїйне полїтичне істїюване Литви по відірваню від Росїї трудно думати, хоч би в тої причини, що культурно найсильнїйша верства людности Литви — польська — все буде хилити ся до сусїдної Польщі, тим бїльше, що злука з нею давала-б охорону против стремлїнь Росїї до підбою й пїмети. Найвигїднїйша для Литви була би злука з Польщею з забезпеченєм кождїй народности розвитку на взїрець Швайцарїї, так, аби жадна з них не могла ужити своєї переваги на некористь другої“¹⁾.

Тут треба завважити, що слїд би публїцистам із Р. Р. S. не забувати, що те, що вони називають „Литвою“ т. є. територїя, яка називала ся офіцїяльно Литвою в рр. 1569—1772, не є національно одноцїльною територїєю, тїльки живуть на нїй Литовцї, Білоруси й Лотиши, а крім того скрїзь розсїяні в характерї пануючої колись державної нацїї Поляки. Значить, уже сама „Литва“, се територїя, придатна до федерацїї народностей. А далї на якїй підставї Р. Р. S. допускає, що польська меншїсть усе буде найкультурнїйшою верствою на Литві? Адже се можливе лише при утисканю иньших народностей Литви на користь тої польської меншости, бо-ж при свободнїм розвитку бїльшїсть здїбна виплекати й висїшу культуру. Значить, Литва тому має на все злучити ся з Польщею, бо сього вимагає тепер інтерес польської меншости. Справдї цїкавий у програмї соціалїстичної партїї прїнцип, аби меншїсть рїшала про долю цїлого краю... А що до тої охорони Литви

¹⁾ We wspólnem jarzynie, стор. 16—17.

проти стремління Росії до підбою й пімсти, то відірване Литви від Росії при дальшій істнованю самодержавя в Росії немислиме, а коли-б у Росії запанував такий устрій, що відірване Литви і загалом не-великоруських територій було би можливе, то тоді питає, чи Литва мала би інтерес відривати ся від тодішньої Росії, а по друге, чи тодішня Росія мала би який інтерес підбивати Литву на ново і загалом мстити ся на ній. Так що всі ті розумованя можуть мати тільки одну ціль: замаскувати історичні державно-польські тенденції супротив Литви.

Проявляючи історичні державно-польські тенденції в справі відбудованя Польщі, Р. Р. С. мусіла їх очевидно проявляти також в справі організації пролетаріату на землях колишньої польської держави до відбудованя Польщі. Р. Р. С. уважає себе центром соціалістичної організації на всіх тих землях і вимагає, аби соціалістичні організації всіх народностей колишньої польської держави признавали її програму і працювали під її руководством. На тій точці Р. Р. С. вела вічно боротьбу головно з литовськими соціалістичними організаціями і з жидівським соціально-демократичним „Бундом“.

Що-до Литви, то з'їзд 1897 р. виступив проти окремої організації польського пролетаріату на Литві, а що-до литовського пролетаріату ухвалив: „З огляду на те, що спільність економічних та політичних інтересів, які полягають на однаковій потребі для Литви й Польщі визволити ся з-під панованя Росії, вимагає спільної акції Литовців і Поляків; що всякий литовський народний рух тим швидше стане клясовим, чим тісніший буде його звязок із польським соціалістичним рухом; що в кінці наші принципи виключають зовсім усякі заборчі тенденції, — з'їзд признає організаційну окремішність революційних литовських груп (т. є. таких, що при агітації уживають виключно литовської мови) і поручає Центральному Робітницькому Комітетови стреміти до заключеня з ними як найблизших звязків, опертих на взаємній помочи, на скільки ті групи в своїй діяльности не будуть будити ненависти до польського народу, такої корисної для заборчих цілий царату“¹⁾. Аргументація в тій резолюції знана вже з загального становища Р. Р. С. Рішає тут не інтерес пролетаріату в загалі і не інтерес литовського пролетаріату, тільки польський національний інтерес.

¹⁾ Polska Partya Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach, стр. 43.

Що-до Жидів, то Р. Р. С. стоїть на тій становищі, що жидівський пролетаріят Польщі й Литви не сьміє мати окремої організації, такої як „Бунд“, тільки повинен належати до Р. Р. С. і признавати її програму відбудованя Польщі; в агітаційних цілях Р. Р. С. допускає існуванє жидівських секцій і видавала навіть жидівську літературу.

Не входячи ближше в отсе питанє, яке не належить до нашої теми, зазначимо лише, що годі від жидівського пролетаріату вимагати, щоб він прийняв програму відбудованя Польщі, коли її не признає ще навіть увесь польський пролетаріят і в останній своїй фазі навіть сама Р. Р. С.

Що-до України, то Р. Р. С. вимагає тільки, аби українські соціалістичні партії разом із нею стреміли до відірваня всіх земель історичної Польщі, отже й України від Росії.

Так представляло ся становище Р. Р. С. у національній справі до 1905 р. Першим національно-політичним постулятом її програми було відірванє всіх земель колишньої польської держави від Росії і заведенє польської демократичної республіки з повною рівноправністю народностей, що увійдуть в її склад на підставі добровільної федерації. Поминувши саме питанє відбудованя Польщі в загалі, Р. Р. С. зайняла дуже хитке й неясне становище в справі границь тої відбудованої Польщі¹⁾, в чім, як ми старали ся виказати вище, проявив ся власне сильний вплив історичних державно-польських традицій на неї. Ті традиції старала ся вона вправді затерти тим, що по відірваню території колишньої польської держави від Росії признавала народам тої території право рішати самим про себе і на випадок їх добровільної федерації в Польщею повну рівноправність. Та коли той сам принцип для всіх народів російської держави прийняла в свою програму на другім з'їзді російська соціяльна демократія²⁾, називаючи його „самоопредѣленієм“ (Selbstbestimmungsrecht), Р. Р. С. заявила, що для Польщі „самоопредѣленіє“ недостаточне і вона жадає виразного признаня права на повну незалежність. Значить, той сам

¹⁾ Завважу, що один із визначних публіцистів Р. Р. С., др. Владислав Гумільович, заявив у статі п. н. „Sozializm a kwestya polska“ (краківська „Крутука“ 1906, кн. II), що Р. Р. С. повинна стреміти до відбудованя Польщі в етнографічних границях. Одначе таких яєних поглядів на границі будучої Польщі в рядах Р. Р. С. стрічаємо дуже мало, а з офіційного боку їх і зовсім не було.

²⁾ Див. моя статя »Три з'їзди«, ЛНВістник 1904, кн. VI, стор. 159—168.

принцип, який Р. Р. С. прийняла до своєї програми у відносинах Польщі до інших народів колишньої польської держави, признає вона недостаточним для означення становища польського народу в російській державі по поваленню абсолютизму. Коли-ж Р. Р. С. не хоче для польського народу того, що підносить не-польським народам колишньої польської держави, то се хіба найліпший доказ, що вона ті народи вважає менше вартними під польського народу, предметом для утворення й розвитку польської державности.

Як уже згадано, таке становище займала Р. Р. С. до 1905 р. Рік революції в Росії переконав її, що тепер не може бути мови про повне відірванє Польщі від Росії і наслідком того була зміна програми і за нею й революційної тактики. Останнім висловом тої зміни є прийнята на останнім з'їзді Р. Р. С., який відбувся з початком 1906 р., нова тимчасова програма, в якій читаємо :

„В міру того, як під впливом тої боротьби пролетаріату поступати-ме демократизація держав, мусять розвільнювати ся примусові звязки, що вяжуть три дільниці Польщі з заборчими державами. Як природний вислід того процесу мусять виринути умови злуки трьох дільниць Польщі в свободну демократичну республіку. В тій республіці пролетаріат знайде найбільше прихильні умови для розвитку клясової боротьби за здійсненє соціалізму; бо нема сумніву, що поділ Польщі на три захвати, впливаючи від'ємно на суспільний і культурний розвиток і витворюючи підставу для повстання націоналістичних стремлєнь, що затемнюють клясову свідомість, тим самим здержує свободний розвиток тої боротьби. Отже стремлячи до здобуття політичної власти, пролетаріат Польщі стремить тим самим до заложеня незалежної демократичної республіки.

„Найстрашнійша і найсильнійша тама, яку пролетаріат у Польщі стрічає в боротьбі за здійсненє соціалізму, се царат. Поваленє царату і заведенє на його руїнах республікансько-демократичного устрою, се найблизша і найважнійша задача веденої пролетаріатом революційної боротьби, яка з кожним днем затягає що-раз сильнійше звязки солідарности, що лучать пролетаріат усіх частий, усіх народностей російської держави. Аби одначе новий політичний устрій запевнив нічим не здержувану змогу розвитку всім частям російської держави, разом із царатом мусять бути повалений

і російський централізм, і взаємні відносини тих частий мусять бути оперті на принципах федерації.

„Виходячи з тих принципів, Р. Р. С. бореться за повалення царату і заведення на його руїнах федерації демократичних республік“¹⁾, — як видно з детальної програми, — із як найдалше йдучим демократичним устроєм та охоронним робітницьким законодавством.

В основу устрою тих республік має лягти між иньшим: „Повна політична рівноправність усіх громадян без різниці пола, релігії, раси, народности і мови“. — „Культурна автономія для національних меншостей“. — „Рівноправність усіх мов людности в урядах і судах“²⁾.

„Здійсненя повисших стремлінь вважаємо можливим тільки дорогою революції. Внутрішній устрій нашого краю, завойований побідною революцією, має сформулувати конституанта в Варшаві, скликана на основі загального, рівного, безпосередного і тайного голосованя. Отся конституанта в порозуміню з конституантами, які революція покличе до життя в иньших частях російської держави, означить основи взаємних відносин сфедерованих частий.“³⁾

В отсій новій програмі Р. Р. С. сам принцип відбудованя Польщі поставлений вірно, але що-до границь і тої будучої незалежної демократичної республіки, зложеної із трьох дільниць Польщі, і тої сфедерованої з иньшими частями теперішньої російської держави республіки найблизшого часу, яку має сформулувати конституанта в Варшаві, — то все таки не бачимо з програми, чи ті границі мають покривати ся з етнографічними границями польського народу в Росії, зглядно в Росії, Австрії й Німеччині, чи ні. Програма говорить тільки про „три дільниці Польщі“, не зазначаючи, що думає тільки про ті часті тих дільниць, які творять польську етнографічну територію, — і про „федерацію демократичних республік“ на руїнах сучасної російської держави, не зазначаючи ясно, що границі тих республік мають покривати ся з етнографічними границями народностей російської держави. А таке зазначене видаєть ся нам конче потрібним з огляду на попередню програму Р. Р. С. і загалом з огляду на історичні дер-

¹⁾ Цитую із публікації п. н. „Projekt programu“, друкованої без поданя фірми, часу й місця для ужитку членів з'їзду, — стор. 1.

²⁾ Projekt programu, стор. 2. ³⁾ Ibidem, стор. 3.

жавно-польські тенденції серед польської суспільности. Народи поневолені колишньою польською державою, які ще й тепер остають під меншим або більшим гнетом польських пануючих клас, не можуть бути байдужі на те, в яких границях береться відбудувати Польщу та чи инша польська партія, бо від сего залежить не тільки їх національне існуванє, але й увесь суспільний розвиток у їх краю, і коли від кого, то від соціалістичної партії можна і треба вимагати, аби вона не викручувала ся загальними фразами, що, мовляв, „границі будучої польської республіки порішить побідна революція“, або, „наші принципи виключають зовсім усякі заборчі тенденції“, тільки сказала раз ясно, в яких границях жадає відбудованя Польщі і чи признає всім народам на території колишньої польської держави таке саме право до повної самостійности, якого домагаєть ся для польського народу¹⁾.

¹⁾ Зазначу, що та зміна програми і тактики Р. Р. С. викликала оживлені спори в самій партії: емігранти, які доси з заграниці надавали ідейний напрям партії, обставали при дотеперішнім постулаті відірваня Польщі від Росії, а краєві діячі налягали на зміну програми. В кінці верх узяли краєві діячі і висловом того й була принята на останнім з'їзді нова програма.

Згадаю також про полеміку, яка з того приводу розгоріла ся між провідником польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска Дашинським з одного і Центральним Робітничьким Комітетом Р. Р. С. та письменником Немосевским із другого боку. Дашинський виступив з „Listem otwartym do Centralnego Komitetu Robotniczego Polskiej Partji Socjalistycznej“ („Naprzód“ 1906, ч. 2—4), у яким робить Р. Р. С. закид, що вона не стремить до відірваня Польщі від Росії і свою тактику примінює до тактики російських революційних партій, жадаючи, аби вона, не оглядаючи ся на події в Росії, боролася за відірванє Польщі від Росії. На сей лист Дашинського Р. Р. С. відповіла двома публікаціями: *W sprawie naszej taktyki. Odpowiedź C. K. R. P. P. S. na „List otwarty“ tow. Ignacego Daszyńskiego. Warszawa 1906*, і *M. Kowieński. Nasza taktyka i hasła programowe chwili obecnej. Odpowiedź na „List otwarty“ tow. Ignacego Daszyńskiego do C. K. R. P. P. S. Warszawa 1906*. Против Дашинського виступив також Немосевский в статі п. н. *Krakowska fronda R. P. S.* („Kurjer Lwowski“ 1906, ч. 26). На се відповів Дашинський в статі „*W odpowiedzi*“ („Naprzód“ 1906, ч. 29); репліку Немосевского п. н. „*Fronda grzmi*“ подав „*Kurjer Lwowski*“ 1906, ч. 35.

Входити ближше в отсю полеміку не належить до нашої теми; на мою думку признати треба рацію Центральному Робітничькому Комітетови Р. Р. С., в якого обороні виступає також Немосевский. За те не без інтересу для нашої теми буде закид Немосевского (в першій статі), що Дашинський, «пропонуючи відірванє королівства від Росії, отже й від Поляків, Литви, Волині, України, Поділя і т. д., пропонує властиво четвертий поділ Польщі». Сей закид «четвертого поділу Польщі» серед усіх польських партій дуже популярний. Заговорити

В зв'язку з Р. Р. S. треба обговорити становище тісно зв'язаної з нею польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска до українського питання. Польська соц.-демократична партія в Галичині від самих початків свого існування вважала себе братньою партією Р. Р. S. і признавала її національно-політичну програму, а на з'їзді австрійської соціальної демократії в (моравських) Берні 1899 р. зложила устами делегата Регера офіційну заяву, що стремить до відбудовання Польщі¹). На міжнароднім соціалістичнім конгресі в Ціріху 1893 р. польські делегати з Галичини (Дашинський, Козакевич, Мокловський і жид Штекенберг) утворили з делегатами Р. Р. S. одну польську секцію²) і Дашинський відіграв навіть сумну роль в справі недопущення на конгрес делегатів иншої польської організації: Соціальної Демократії Польського Королівства. Сей союз делегатів польської соціальної демократії в Галичині з делегатами Р. Р. S. ще скріпився на міжнароднім конгресі в Лондоні і від тоді союз між ними обома організаціями стає що-раз ближший, а рівночасно польська соціальна демократія в Галичині поборює завзято ті польські соціалістичні організації в російській Польщі, що виступали ворожо против Р. Р. S. В кінці на 9-ім з'їзді польської соціально-демократичної партії Галичини в Кракові 1904 р. сей союз затверджено офіційно, приймаючи резолюцію про „тісне братерство і моральний зв'язок партії з Р. Р. S.“.

[Далі буде].

про поділ Галичини на польську й українську територію, зараз почується «четвертий поділ Польщі»; заговорила польська національна демократія про відокремлене Галичини, знов — сим разом із боку польської соціальної демократії — впав закид «четвертого поділу Польщі», бо Галичина, мовляв, буде відділена від Поляків на Шлеску й на Буковині; в кінці діждався закиду «четвертого розділу Польщі» й Дашинський. Справді дістається вражіння, що кожний Поляк крикне: «четвертий поділ Польщі!» коли хто посміє заговорити про поділ території колишньої польської держави. І при тим усім говорить ся, що по відбудованню Польщі в історичних границях кожний нарід мати-ме свободу устроїти ся зовсім незалежно на своїй землі!..

¹) Див. Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich, abgehalten zu Brünn. Wien 1899, стор. 108.

²) На попереднім міжнароднім конгресі в Брукселі 1891 р. галицький делегат Дашинський входив також у склад загально-польської делегації, але Р. Р. S. тоді ще не існувала.

ПЕТКО ТОДОРОВ

І ЗНОВ ЗАЦВІТУТЬ ЦВІТИ.

ФАНТАЗІЯ.

Боязко споглядають зьвізди з темного неба. Місяць перебіг горизонт і спускаєть ся до заходу. Морські хвилі дрімають, окутані раннім сном. А задуманий День, купаючи ще своє тіло в глибинах моря, немов під подувам заморського зефіра розпочинає свою далеку мандрівку. Сей молодий раб вибираєть ся в далекі краї, аби гонити за тим, кого ніхто не спіймав. Кількож то кохаєш дівчат із за моря, яснійших від сонця, а не можеш наситити ся! На кілька молодлиць, делікатнійших від вередливих серц, глядиш із пова гір, а не можеш надивити ся! Кілько сили й молодости випеш, як пугар іскристого вина!... А він іде і минає...

Ще не минув крухих, надморських скал, ще не добіг до степів Добруджі, а далеко напроти нього вибігла шовково-волоса Зоря, біжучи по воду з коновками. День здержав віддих і станув як вкопаний. А молода, цвітиста красавиця розглядаєть ся боязко на всі боки, ледви доторкуючи м'якого муріжка, як перелякана серна.

Подорожний закусив уста... В грудях закалатало його тверде серце; здригнув ся, затяв ся й слова не може вимовити. Доглянула його красавиця, притисла перестрашена коромесла до плечий і стала в цілої сили втікати. Стрясли ся дерева й листє, захоїтали ся цвіти й трави, зацьвірінкотіли неспокійно птахи, а в усіх сторів села появили ся мужчини, жінки й діти, все, що жило довкола: сей хопив вила, той лопату, нивший косу, аби день заповнити працею. Та шовкововолоса Зоря вивернула тимчасом коновки, зрошуючи золотаві трави і барвні цвіти довкола, скрутила на пусту стежку і зникла нагло так неспостережено, як з'явила ся. Коли День отямив ся, добрудзькі незмірні поля розтягли ся далеко, як оком доглянути, а над ними горіло палке сонце, посуваючи ся швидко на румунські низини. Рівночасно відслонили ся золотоколосі поля, спражені і сочисті луки; ні одна тїнь не мигнула, ні одна пташина не показала ся. Десь не десь лише підлетить черногуз, та й йому заважуть крила, опустить їх і присідає на землю...

Жаль огорнув серце бурлаки; схилив голову й пішов далі, аби не заснути там, де смеркне, і не смеркло там, де засне. Сьвіт такий широкий!...

І ніщо не здержує його, ні в гарній Румунії гожі жнивярки, ні весела гірська пісня, вигравана пастухом на сопівці, ані навіть м'ягкі, пухкі килими, які гостинний старий Балкан розстелив умисно над берегом шумливих потоків, аби День міг випочити серед жару й полудневої спеки. В його душі віджила її постава, як струнка тополя, її очі, як чорний терен; він віддав би свою молодість, своє жите, аби лиш її ще хоч раз побачити!... А з ним усе спішить ся, навіть повні колоски похиляють журливі голови д' борздам, якби не могли дочекати ся серпа. Гожі жнивярки змагають ся випередити одна одну, а на вузкій, порошній дорозі скрипить ціла низка возів, що двигають тяжкі снопи до стогів. Лиш одна вазуля-нероба відзиває ся з поміж дерев, може питає тут-там, тут-там, що й їй робити, аби не бити байдиків, бо в таку робучу пору навіть сам Бог сходить із синього неба на поміч селянинови!...

І швидко піднесла ся понад землю, обвантаженою плодами й працею, сонна спека. Сонце дійшло до найвисшої точки, сипало жаром і як приковане стояло на місці. В вузких тінях кошарної огорожі румеґали вівці, позвішували голови; на низькій стрісі дрімали на одній нові чорногуз; навіть коні, що насли ся по лужках, кивали головами, немов би їм обридла буйна трава та широкі поля. І серце Дня огорнула дивна отяжілість і видима нудота. Чи гониш за тим, чого ніхто не ввіймав — чи спіймаєш те, чого ніхто не зловив?...

Залитий потом скулив ся з утоми, ледви соває ся і паде на потріскану скалу. Недалеко нього причаїв ся потік, верби позвішували безсильно галузки, попричіплювані до листків кулики не сьміли й ворузнити ся, немов бояли ся збудити його... А День знеможений тяжкою дрімотою розтяг ся на скелі без руху...

Полеві коники покрили згідно сітю цьвіріньканя всі поля, а пискливі їх голоски гомоніли сонно в спеці понад горами й долинами, як довгий сон безконечний, якого не розбудить ні шепіт, ні йойк, не перелякають ні привиди, ні опирі. Збіже, трави й цвіти, пірвані тим непоборним сном, попускали головки, немов усім відхотіло ся богатства й маєтку, немов навкучила їм праця й жите.

Та кому перестигає збіже, той навіть у таку спеку йде наперед, як чорт на покуті.

Ледви сонце зійде з полудня, милий, західний вітрець подуває від ріки, чорногуз розтягає безсилі крила, старший жнець обвиває голову білим завоєм, а за ним рушають ся иньші. Обжин-

кова пісня летить як ранішній легіт аж до неба, плине по луках і полях, а всі шпарко беруть ся до праці. Лише День дрімаючи спує дальше свої мрії: гарна, молода красавиця, милий Боже — гарнійша від шовкововолосої Зорі, що підбила його бунтівниче серце!... Цілує його, пестить — чи то мене, нещасного бурлаку, вибрала вона, аби я зложив голову на її груди?... Чекайте, покиньте його, він забув, що сонце зайде за верхи гір, а його лишить на половині дороги. — Як то?... Але в часі найсолодших пестоців і любої розмови відірвала ся від галузки жовта достигла грушка, стукнула падучи й розбудила День зі спу.

Роззираєть ся на всі боки, чи се ява, чи сон!... Схиляє голову над скалистим берегом, викривляє уста, стає і звільна — ще заспаний — рушає в дальшу дорогу.

Розпогодили ся знов широкі поля. Верхи Балканів щораз більше посували ся в зад і вся природа розбудила ся знов до пісні й радощів, до любови й роскоші. Срібlistий потік поновив свою веселу, шумливу пісоньку між скалистими берегами, а по хвильці з'явив ся на небі блідий серп, вбитий в тіло зраненого Місяця.

Лиш самітний День переступає гори й доли, ліси й поля, а звідусіль спозирають на нього цвѣти, усьміхають ся й шепчуть, що вечірня Зоря, яка швидко вирине в м'яких глибин всесьвіта, звалить його на половині дороги...

Переклав Д. Гнатюк.

НАУКОВІ ЛИСТКИ.

V. Ісуса чи Варраву?

Великий піст — пора розпам'ятування не лише власного життя і власних вчинків, але головно також життя і страждання Ісусового. У нас від давна, ще від кінця XVI в. усталився був звичай відчитувати в тім часі, а особливо в великій тижні спеціальний твір, тзв. Пасію, поетично оброблене оповідання про муку і смерть Ісусову. Ще мабуть у XVI в. для заспокоєння сеї потреби видавали друкарні окремою відбиткою тзв. пасійні перікони євангелій, тобто ті уступи в євангелій, де оповідається про Ісусові страсти. Тій же потребі відповідали також незвичайно популярні в XVI—XVIII віках „Учительні євангелія“, де на основі канонічних євангелій оповідалося ширше, з відповідними моралізаціями про страсти Христові. Та згадана вже повість „Пасія“ пішла далеко далше, бо лишаючи на боці моралізацію розмальовувала широко всі згадані в євангеліях моменти страстей, користуючи при тім апокрифічними оповіданнями або тими ампліфікаціями пасійної історії, яких наплодили західно-європейські середньовікові містики та візіонери в роді св. Анзельма, св. Бернарда, св. Брігіти, св. Мехтільди і інші. Власне з сих додатків пізнаємо, що наші Пасії прийшли до нас із заходу, через Польщу, дещо може через Чехію. Тих Пасій заховалося у нас споре число в рукописах; на жаль, вони доси не опубліковані і не розсліджені, так що годі сказати щось певне про їх мандрівку та їх перерібки у нас.

Та се я тільки так, мимоходом. Бажаючи навізати до нашого старого звичаю пасійних читань по домах (вони відбувалися не лише в домах священників та міщан, але, як показують заховані доси в селянських родинях рукописи, також у селянських хатах) я хотів би звернути (ще раз і ще раз) увагу наших освічених людей на нові праці сучасних учених коло досліду початків християнства та особистого життя і страждання його основника. Сі дослідження важні й цікаві не лише з методичного погляду як взірці незвичайно обережної, тонкої та детальної критики та екзегези тексту св. письма; вони мають велике значіння і по за кругом спеціалістів як проби згармонізованого новочасного людського духа і його нових здобутків із прастарими релігійними традиціями на ґрунті високого етичного ідеалізму.

Отже користаючи з сеї нагоди хочу подати тут зміст праці проф. д-ра Йогана Меркеля, відомого юриста в Геттінгені про той уступ євангельської пасийної історії, де говорить ся про уласкавлене розбійника Варрави Пилатом, що попередило засуджене Ісуса на смерть ¹⁾. Як відомо, всі наші євангелія оповідають згідно, що був звичай, по якому римський прокуратор у Юдеї при нагоді празника робив „народови“ ласку, випускаючи на волю одного в'язня і то по виборі самого народу. Та при тій згідности в основі маємо в деталях дуже цікаві ріжницї.

1. Одні євангелисти признають сей звичай прокураторови, або поже лише тодішньому прокураторови Понтийському Пилатови (Матвій: „як привик був игемон“ XXVII, 15; Марко: „як за-всїди чинив“ XV, 8); инші признають, що се був звичай краєвий, жидівський (Іван вкладає в уста Пилата слова: „Є звичай у вас“ XVIII, 39; так само і в апокрифічних євангеліях).

2. Одні говорять про празник взагалі (Матв. XXVII, 15; Марко XV, 6; Лука XXIII, 17), инші лише про празник пасхи (Іван XVIII, 39 „празник опрісноків“, апокрифи); деякі старі переклади мають навіть: „на кожний празник“.

3. Лука додає надто, що се була „потреба“ для прокуратора доконувати таке уласкавлене.

4. Тай сам акт уласкавлення означують євангелисти ріжними термінами: „розв'язати“ (ἀπολύειν), „увільнити“ (ἐλευθεροῦν) і „уласкавити“ (χαρισθῆναι).

Над походженем сього звичаю застановляли ся вже найдавніші інтерпретатори новозавітних книг. Ориген у своїм коментарії остерігає: „Не треба дивувати ся (видно, що сам таки дивував ся!), що Римляни в початку свого панованя „подарували“ Жидам сей звичай, бож звичайно народи, поконавши якесь инше племя, дають йому якусь ласку, доки не укріпиться ся їх ярмо над ним“. Значить, заховане сего звичаю було в боку Римлян „ласкою“, концесією для Жидів. І пізнійші християнські письменники вважали сей звичай за жидівський і виводили його зі старозавітного оповіданя (1 кн. Самуїла XIV, 44, 45) про те, як засуджений на смерть Йонатан був уласкавлений Саулом „на просьби народа“. Инші, як

¹⁾ Dr. jur. Johann Merkel, Die Begnadigung am Passahfeste (Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums. Giessen 1905, crop. 293—316).

Теофілакт, думали, що жерелом цього звичаю було право азілю, здавна заведене у Жидів, а середньовікові латинські коментатори бачили в ньому згадку про увільнене Жидів із єгипетської неволі, якого пам'яткою був власне празник Пасхи.

Та вже Теофілакт завважив, що сей звичай властиво перечить духови Мойсеєвого закону, який говорячи про різні кари піде і в жаднім випадку не згадує про помилуванє. Рішучо висловив сей погляд славний учений і політик Гуго Гроцій (1583—1645) виказуючи, що ані жидівські царі, ані синедріон, ані простий народ жидівський ніколи не мали і не могли мати такого права, а оповіданий у кн. Сам. випадок із Йонатаном крім своєї одиничности зовсім не вяжесть ся з сим звичаєм, бож там народ „випрошує“ помилуванє у царя, а не уласкавлює сам. Гроцій висловив думку, що сей звичай мусів бути римський і перед заведенєм римського панованя в Юдеї зовсім не був відомий. Він пригадав Лівієве оповіданє про римський празник „лектістерній“, при якому „і з вязнів здіямано кайдани“ і вважає правдоподібним, що на взірець того звичаю Август надав сю ласку й жидівському народови, так що прокуратори мали в своїх мандатах також виконуванє сього права уласкавлюваня. Бо без такого виразного вповажненя — додає Гроцій — вони не були б важили ся присвоювати собі те право.

Гроцієва думка здобула собі багато прихильників, які не перевели ся ще й у XIX віці. Деякі з них старали ся ще „скріпити“ сей погляд вказівками на грецькі празники Тесмофорій та Панатенеїв, доказуючи, що Жиди і в інші свої празники, отже в зелені сьвята та в кучки виконували сей звичай. Дехто уважав Пилата першим завідцею сього звичаю, а інші признавали його „винайдене“ архієреєви Каяфі.

Та майже рівночасно з Гроцієм виступали й противники його погляду, які признавали, що хоча сей звичай і був незгідний із Мойсеєвим законом, але проте був се старожидівський звичай, що держав ся в народі. Римляни терпіли його, щоб не дразнити народа, але обмежили його на стільки, що признали прокураторови право визначати двох злочинців, із яких „народ“ мав право наділяти одного свободою. Підношено против Гроцієвих здогадів рішучу увагу, що заведене римського чи грецького звичаю тодішні Жиди були би признали не за ласку, а за нарушенє їх сьвятої традиції. Правда, і против погляду на давність такого звичаю

у Жидів промовляло те, що ані жидівські святи книги, ані їх пізніші письменники та історики, прим. Йосиф Флявій, нічогосінько не знають про істнуване і виконуване такого звичаю. Дуже невідгідним виходом із сеї трудности було припущенє, що се був звичай новіший або винайдений Каяфою, бо і в таким разі незрозумілою була би мовчанка про нього Йосифа, що жив значно пізніше, а про часи Христові писав досить докладно.

У початку XVIII в. англійський теолог Джон Спенсер відкинув усі давніші погляди на сей звичай, доказуючи прим., що призоване Жидам права уласкавлення з боку Римлян не було б ніякою політичною концесією, а власне знаком їх поневолення, буцім то вони і такого нужденного права за кожним разом мусять допрошувати ся від римського урядника. Він навіязує знов до грецьких празників, при яких увільнювано всіх вязнів і додає, що Жиди переняли сей звичай від Греків, але не в повній формі, щоб тим відрізнити ся від поган.

Інший учений XVIII в., швайцарець Готтінгер, підніс той факт, що власне в часі жидівських національних празників був звичай прилюдно тратити злочинців, так що уласкавлюване при тій нагоді треба вважати виключеним; про те й він зупиняєть ся на тім, що в пізнішим часі виробив ся звичай в часі Пасхи уласкавлювати одного злочинця на памятку увільнення Ізраїля з єгипетської неволі, і що Римляни затвердили сей звичай.

В XIX в. треба піднести поперед усього критичні уваги В. Брандта. Він признає зовсім неправдоподібною думку, що римський прокуратор сам радив поневоленому і завсіди екклонному до бунтів народови вибрати собі одного злочинця, якого б він мав випустити на свободу. Так само абсурдною видаєть ся йому думка, щоб се мало діяти ся як раз в часі Пасхи, коли задля величезного натовпу народу в Єрусалимі найбільше треба було бояти ся збіговищ і розрухів. Так само годі припустити, щоб прокураторови „була потреба“ чинити се, „бо який сенат або цїсар був би признав такий привілей“? Брандт уважає отже оповіданє евангелістів у тій формі, як маємо його тепер, пізнішою видумкою. Він признає конкретним факт уласкавлення якогось, ближше нам невідомого Варрави (дословно знач. син рабіна), але припускає, що сей факт став ся пізніше і що тільки „рефлексії“ пізніших християн зробили з сього одиничного факту „звичай“ і перенесли сам факт на час засудження Христа, при чім автори евангелій, кермуючи ся

тенденцією, як найбільше оправдувати Пилата і як найбільше обвинувачувати Жидів у смерті Ісусовій, заставили Пилата розіграти перед народом таку сцену, якої опис маємо в євангеліях.

Варто ще зазначити погляд італійського вченого Джованні Розадо, який звертає увагу на різні роди уласкавлення, відомі римському праву. Римське право знає три роди уласкавлення: *abolitio ex lege*, *abolitio publica* і *abolitio privata*. Два перші роди не підходять до нашого факту, але третій підходить на думку д. Розадо. *Abolitio privata* полягала в тім, що жалібник відступав від своєї жалоби, чи то пізнавши свій блуд, чи з якої іншої причини. Отже на думку д. Розадо Пилат протиставляючи Ісуса звісному бунтівникови Варраві хотів склонити Жидів, щоб відступили від оскарження Ісуса. Це трактоване однак зовсім не доладне. Раз тому, що воно відкидає євангельське твердження про „звичай уласкавлення“, а робить із нього одиничний випадок; друге тому, що Варрава по євангельському оповіданню був бунтівником, отже чоловіком, що повставав против Римлян, значить, у очах Жидів патріотом, так що його протиставлене Ісусови з гори мусіло мати успіх зовсім противний тому намірови, який будім то мав Пилат; третє, що жалобником у Ісусовій справі був не народ, а синедріон, так що і впливати на народ для відступлення від жалоби не було ніякого резону; а четверте, що Ісус явився перед Пилатом не як обжалований, а як уже засуджений на смерть синедріоном, який лише не мав права езекутивни.

Резюмуючи всі ті досліди др. Меркель зупиняється на тім, що неістноване зазначеного в євангеліях старого жидівського звичаю уласкавлення одного злочинця перед Пасхою можна вважати доказаним, а право прокуратора що до помилування засудженого злочинця бодай дуже сумнівним. Та все те ще не виключає можности, що оповідані в євангеліях події мали під собою фактичну підставу. Раз тому, що прокуратор міг не мати права помилування злочинця засудженого по римському праву, але тут діло було відмінне, бо Ісус був засуджений жидівським синедріоном і Пилат мав право або потвердити, або непотвердити той засуд, отже фактично помилувати в'язня і пустити його на волю. А друге ось що. Др. Меркель звертає увагу на зазначені римськими істориками часів цісарства факти увільнення злочинців або невольників „*per acclamationem populi*“. Коли невольник, змушений виступати в цирку яко г'лядіатор, лишився живий, трафлялося так, що роз-

зентузіязмований його подвигами народ змушував присутного імператора дарувати йому свободу.

Таке оповідають про Тіберія, який не зміг оперти ся оплескам народа і пустив на волю свого улюбленого невольника, що відзначав ся як комічний актор. Тіберій наслідком сього був незадоволений і довго не ходив на театральні та циркові вистави, „*ne quid exprosceretur*“, себ то, щоб не вимагали від нього знов яких увільнень. Мусіли такі випадки трапляти ся в Римі часто, коли в часом видано навіть закон, який такі увільнення рабів у цирку, всилувані оплесками народа, признав неважними. Оттаке чисто римське уласкавлене „*per acclamationem populi*“ могли мати на думці автори, що писали евангелія. В четвертім віці нашої ери деякі коментатори евангелій виразно покликають ся на сей римський звичай, а один із них кличе патетично: „Горе тобі, Пилате, що ти будши Римлянином не знав римського права і увільнивши злочинця Варраву засудив на хрест Ісуса!“ На думку дра Меркеля такий відклик до народної симпатії не був би суперечлив жидівським звичаям, бо се не було ані перестерігане давнього звичаю, ані заводжене нового поганського, тільки простий акт людськості.

Очевидно, що з того всього знаємо тільки можливість; як було на правду при засудженю Ісуса, сього при суперечности і пізнім повстаню жерел не можемо знати.

Ів. Франко.

ГУСТАВ ГАРШТАМ.

МРІЇ КАРІНИ БРАНДТ.

I.

Раз літом став я пригадувати собі чуту колись мною історію про давно померлих людей. Літо минуло, а та історія ожила у мені і вложила ся в слова. Я почуваю в собі самім немов відгук тої давно минулої старовини, бо пам'ять про стародавних людей не вмирає у тих, на кім їх історія викликала вражінє.

Мої спомини уносять мене в ту лісову країну, де в перше осіли мої прадіди, де родили ся їх сини і доньки. У ті ялові і соснові ліси, де живуть іще лосі, де цвите на болотах журавина, де з руди видобуваєть ся залізо, туди уносять мене мої спомини. Там серед відвічних лісів, неторканих рукою хлібороба, несеть ся рвучка ріка, там горять углеві могили під ясним зв'яздистим небом, там глибокий сніг покриває зимою землю, а літом на до-світках лунає токованє тетерюка.

О, тихий, чудовий сьвіт, де пройшов мій дїточий вік. Давно заколисані вражіння прокидають ся в мені і оживають спомини про оповідання, слухані мною ще тоді, коли я бігав по почорнілим подвір'ю гамарні, по купах березового ріщя або по ховзких лісових стежечках, посипаних четинем. Коли думаю про се, то мені здаєть ся, неначе люди, про яких хочу оповідати, стоять ближше до моїх дїточих літ, як я сам.

Отсей власне період моїх дїточих літ мабуть і зв'язує якимось способом минулі часи з тою нашою теперішністю, що своєю трі-вожною, кипучою діяльністю мало не розриває нас самих на ку-сочки, а рівночасно, в дійсности, посуває людськість усе наперед і наперед по дорозі поступу.

І тепер, коли мені немов крізь сон пригадуєть ся житє лю-дний, яких історію я хочу описати на розложених передо мною карточках, женщины, мущини і молодїж минулих часів видають ся мені сильнішими, ширійшими, щасливішими і ліпшими від нинішних. Я знаю, що воно в дійсности може й неправдиве, але мені так здаєть ся і я дивую ся тільки тому, що до сього часу не звернув на те уваги.

Перше, що мені пригадуєть ся, се панський дім маєтку Ску-гагольм.

Він стоїть на версі пригірка, над озером, на поверхні якого відбивається підчас тихої погоди дах дому, той дивний дах із двома переломами. Оба дахи, що повстають із того подвійного перелому, розділяють ся низькою стіною, що немов служить підпорою горішньому дахови, з вичілка якого визирають круглі вікна, немов чорні очі якогось чудовища. Його біла фасада пожовкла від старости. Великі вікна і широкий мурований ганок із тяжкими дубовими дверми, оббитими зелізом, мигають крізь густе листе великих каштанів, що оточують площу двора. Від каштанів іде липова і кленова алея. Зараз по обох боках алеї стоять два низькі крила. На них також дахи з переломами. В одному крилі живе, як і перед сто літами, завідатель, у другому містяться шпихлірі, а над його фронтоном висить дзвін, що скликає робітників на роботу.

На північній березі озера стоїть фабрика. На тім місці, де підносять ся закурені дахи кузень, пробивається до озера ріка, що бореть ся з загатою, зробленою людьми. Аби дістати ся до фабрики, треба переходити по вузьких, довгих містках, перекинутих через болото і вже йдучи по них, чуєть стукіт молотів, який в кождім кроком стає сильніший і різкійший. З разу чуєть стукіт невеликих молотків, а в слід за ним лунають удари молотів так, що ви представляєте собі, як під ними витягають ся залізні штаби і стають усе довші й довші в міру того, як відголос робить ся острійший і грімкійший. В кінці роздає ся глухий гук ковала, що переминає розжарену мягку масу в огнисту грудку, довкруги якої стоять люди у грубих сорочках і деревляних виступцях на босих ногах. Ті люди важко дихають по сильнім напруженю, а піт ллється цюрком по їх засмалених лицах.

Як тільки вийдете на пригірок, відразу попадете в саму середину стукотні. Тут довкруги все чорне. Земля почорніла від втопаної в неї саджі, що позасипувала її розколини, і вимішеної колесами важких возів, що перевозили руду, та від угляного пилу, що повисипав ся з плетених кошів із углем. Робітники або сидять перед майстернею віддихаючи на горячій літній сонці по тяжкій роботі при топленю, або виходять із майстерні, виносячи вже остиглі залізні штаби; їх ноги дригють від сильного тягару. Мешканя тих людей, обсіпаних углевим пилом, стоять за майстернею. Довгими рядами тягнуть ся їх великі, червоні доми з білими углами. Від пивниць аж до стриху набиті вони мужчинами, жінчинами і дітьми. Тут одно покоління заступало друге працюючи

в фабриці, що переходила з роду на рід до членів усе одної родини.

Робітник звертає свої погляди на панський дім і на тих, хто в ній живе. Від них вичікує він свого прожитку і піддержки на випадок нещастя. Без них він ніщо. А доля людей, що там живуть, звязана з роботою в закурених кузнях, звязана з людьми, що своєю працею і потом добувають їм хліб. Краса природи, безконечна тишина лісів, зеркальне озеро серед зелених гір і золотих піль — се добро всіх. Церковні дзвони скликають усіх кожної неділі і для всіх, як для господаря, так і для слуг, церква — дім божий.

Безмежне віддаленє розділювало й тоді господаря від слуг, а все таки вони стояли може ближше один до одного, як тепер, у переходові, переживані нами часи. Те віддаленє впадає особливо різко в очи, коли підійдете до церкви, до туребюської білої церкви, положеної серед села, яка виступає ярко на тлі просторих лісів. Той затишний куток, де над пасторською хатою і селом підносять ся висока вежа церкви, покритий низькими могилками, не відомо до кого приналежними. Над деякими стоять прості деревляні хрести, в яких імена стирають ся вітром і непогодою, а самі хрести в часом підгнивають і падають.

А при самій церкві, зі східної сторони її бічної прибудови стоять могили богачів. Сюди зближають ся всі набожно, тут тяжкі камені вдавнені в землю, за каменями підносять ся поодинокі зелізні хрести, а рядом із ними здвигають ся величаві пам'ятники з високих гранітових брил, виставлені потомками для своїх предків. Тут надгробні написи повідомляють про діла мужів і увіковічують пам'ять про жінок. Більша частина чебіщиків забута, а колись розваллять ся й їх надгробні пам'ятники. Тут з'єдинили ся разом імена двох старинних родів і з тими іменами звязана історія тої лісової країни.

Знаменитшим із тих двох родів був рід Брандтів. Про дивну судьбу членів того роду ходило багато оповідань. Коли посторонні говорили про кого з Брандтів, то в їх словах була чутна дивна мішанина цікавості і боязкості, а деколи навіть страху, „Брандти зовсім особливі люди“, говорили вони і тим виражали все, що думали, але що трудно було вповісти словами.

Їх рід осів у Швеції по трицятилітній війні. Чи їх пращур був Німець, Шотляндець, або чи належав до одної з иньших чи-

сленних націй, зібраних під стягами короля героя, невідомо. Портрет, на якому він представлений у панцирі і в борідкою Густава II Адольфа, був занадто старий і блідий, аби дати що до того якісь пояснення. Певне лиш те, що він був чужинець. А оповідання про нього були такі, що могли відносити ся до кожного воюючого, сненсіонованого і нагородженого шляхотцвом та землями.

Крім цього портрета висіло в Скугагольмі ще багато иньших. Один із них представляв воюючого з часів Карла X, в чудовій перуці, з пикатим лицем і маленькими вусиками, другий чоловіка з острим виразом лица з часів Карла XI, також у перуці, але в мантії урядової особи замість військового мундіра. Був тут і Карловінг із молодим діточим лицем, до якого зовсім не підходив його простий синій сурдут. Далі були портрети мушкетера у перуках, в оксамітних і шовкових одягах, із білими фіжмами і задервілими або оживленими лицами відповідно до талану артистів. Були там і жіночі портрети. Одні з них представляли прегарних, розміряних жінок, другі здорових, похитливих, иньші мужних, суворих.

На всіх тих лицах не важко було навважити спільну всім родину прикмету — надмір чутливости і сили, які одначе з кожним поколінням вигладжували ся і м'якли. Проникливий погляд очей, що виглядали з під густих брів, форма бороди, великий простий ніс разом із виразом деякої зневажливої гордості довкола тонких або товстех губ, творили родинні прикмети всіх тих осіб. І дійсно, оповідання про мушкетера, змальованих на тих портретах, свідчили, що Брандти виявляли стремління до незалежности, стремління жити власним життям і поступати відповідно до вказівок власного сумління, не числячись із думками иньших. У них була якась спокійна сила, завдяки якій міг виробити ся простий, твердий характер. Вони готові були жити для иньших і для ідеї. Вони були повні прихильности до своїх обовязків і любови до праці, вповних релігією. Та особливою смирністю вони не визначали ся, хоч і про неї згадуєть ся в родинній хроніці, як родинній прикметі Брандтів.

В родинній хроніці оповідаєть ся, що Скугагольм був усе зборищем усеї родини. Родинне почуте у всіх Брандтів було так розвинене, що стало пословицею. Тому то всі старі портрети були зібрані в Скугагольмі, а тлініні останки членів родини, відповідно до їх завіщання, були ховані на турсьбюськім цвинтарі. Родинна хроніка оповідає й про те, що між Брандтами подибали ся люди

двоєкого роду. Одних із них честолюбність, войовничий дух та жадоба уживання гнали в світ і вони ставали вояками, що жили серед утїх і небезпек, дипломатами при чужих дворах і урядниками, що здобували титули й ранги. Всі вони жили різнородним столичним житєм і відчужували ся від своєї рідної землі. Власне їх портрети прикрашували стїни старинної оселї, і вони були гордістю і славою цілого роду. Муштини дивували світ своїми таланами та хоробрістю, жінщини відзначали ся більше красою, ніж иньшими чеснотами. Иньші члени родини не покидали рідної землі ціле жите. Вони чи то з власної волї, чи приневоленї оставали дома, жили в своїй старинній палатї, розводили родину і умирали в тих самих стїнах, в яких родили ся. Вони займали ся сїльською господаркою, розширювали рілі, покладали багато заходів на поліпшене своєї фабрики, вели томливе, працьовите жите. Про їх розривки можна догадувати ся по бібліотечї в дома, що поповняла ся продовж столїтя творами чужої та шведської літератури; по добрім садї, в яким годували ся рідкі рослини і овочевї дерева; по богатїй винній пивниці, в якій переховували ся пляшки, обтягненї паутиною, зі старою малягою, портвайном, білим і червоним вином на празники, що рідко переривали їх одностайне трудяще жите. Сим людям, осталим дома, приходило ся дорого платити за ту славу, якою їх брати, вуйки і кузини покривали імя Брандтів на полях битв і за те блискуче становище, яке вони займали при королївських та цїсарських дворах. А тимчасом їх портрети не прикрашували стїн, заль і парадних покоїв дому, про них забувано по смерти і лиш короткі написи на надгробних каменях турсбюського цвинтаря нагадували про них. Та управа рідної землі була їх ділом і тут пам'ять про них не вмирала. Останній потомок того старинного роду називав ся Магнус. Його доля відріжняла ся від долї иньших володарів Скугагольма.

Магнус Брандт не покидав ціле жите свого маєтку, хоч не лишав ся в ньому з доброї волї. Магнус Брандт родив ся під ту пору, коли успокоїло ся збурене, викликане державними заходами Густава III. Його молодість зійшла ся з найкрасїшим періодом просвітнього віку. В дозрїлїм віці він пережив безсильність і безчещене Швеції, детронїзацію Густава IV Адольфа, втрату Фінляндії і нагле вступлене зараз за тим Бернадотів на арену політичного жита і дні великих надїй. Він із нахилонами швидше ученого, ніж практика, був відданий цілою душею і цілим серцем

ідеям, що панували в блискучі роки XVIII століття. Будучи одним сином багатого батька, самотнім наслідником Скугагольма, він міг числити на можливість здійснити без перешкоди своє бажанє — поїхати поглянути на світ божий і поучити ся, щоб опісля по повороті до дому вступити на той шлях, який міг відкрити ся йому. Можливо, що він скривав у собі надію самоту стати письменником і почути коли своє імя на рівні в іменах Кельгрена або Торільда, тих двох антагоністів у літературі його часу, яких Магнус Брандт однаково високо цінив і уважав знаменитими представниками шведської літератури. Та його надіям не судило ся сповнитися. При першій пробі вповісти батькови свої наміри, батько попав у таку лють, що син не смів уже більше ніколи ставити те питання.

Старий Ульріх Фердинанд Брандт був суворий чоловік. Він був невіжа і в науці і в літературі. Густава III і придворне жите, про яке доходили оповідання до лісових осель у переборщеній формі, він ненавидів цілою душею, як правдивий Швед давних часів, пересяклий спартанським духом, привиклий одягати ся в грубе сукно і палицею вчити своїх робітників і селян чесноти і послуху. Бороти ся з таким батьком було не під силу Магнусови Брандтови. І лежачи на смертній постелі батько передав синові масток з острою наукою управляти ним так, аби потім своєю чергою передати його з честю своєму будучому синові.

— Присягни мені — сказав старий — що будеш острим і добрим господарем для своїх людей і будеш дбати про них.

Магнус Брандт присяг. Від тої хвилі він був привязаний до землі і мусів заглушити свою честолюбність та стремління пізнати жите в цілій його різнородности. Він став добрим господарем для своїх людей, але ніколи не був таким, як його батько. Фабрика робила свою роботу при нім, як і при батькови. Але він сам волів читати книги і мріяти в своїй бібліотеці, ніж практичну діяльність. Йому було коло сорока літ, коли женив ся. До нього повернула тоді молодість. Молода дівчина, вибрана ним, була донькою суворої пані Бергенгус із Мальмгиттана. Магнус Брандт знав дуже добре, що він не був таким чоловіком, якого та сувора женщина бажала би мати своїм зятем. Та сим разом він постановив добити ся того, чого так горячо бажав. На однім балі йому вдало ся побідити серце молодої красуні. Опянілий від танців посадив він її на сани і завіз до Мальмгиттана до матери. Володарка Мальмгиттана,

удова, управляла сама господаркою, тому не товаришила донькам по балях, занята по її думці важнішими справами. Кажуть, що на проєкт жениха вона під впливом злоти зразу відповіла йому голосним поличником, і аж потім згодила ся. Поличник дала йому від щирої душі, а доньку тільки тому, аби уникнути скандалу.

З жінкою, що дістала ся йому таким способом, прожив він у щасливім подружжю дванацять літ. Коли вона несподівано вмерла, полишивши йому дві доньки, а ні одного сина, тоді погасло сьвітло в житю Магнуса Брандта і довго, як здавало ся йому, пробув він у пітьмі, поки сьвітло осьвітило на ново його житє. Житє, яке він вів, видавало ся йому скучним і одностайним, але про иньше він не мав навіть права мріяти. Він був звязаний присягою, даною батькови перед смертю.

Та від тоді починаєть ся власне його правдиве житє, хоч він того й не відчував. І від тоді починаєть ся історія Каріни Брандт, молодшої доньки Магнуса і його покійної жінки.

II.

Головною ріжницею давнього сільського житя в порівнаню з теперішнім була його замкненість і відрізаність від решти сьвіта. В тих часах не приносив телеграф у глухі закутки звісток про події в ширшій сьвіті, паровіз не летів посеред лісів і почту одержувано рідко. В маєтку Магнуса Брандта відбирано почту раз на дві неділі і се уважано тоді за достаточне. Літом перевозив почту човном через озеро Клевшен рибак Андерс; зимою, коли озеро замерзало, почту переносили ледом по витоптаній у снігу стежечці. В розталь, коли комунікація на озері здержувала ся, почта опівнювала ся. Почту приношено до контори, куди зносили свої письма і всі довколичні мешканці. В перших днях по приході почти сам дідич працював певпинно за своїм бюрком, при чім звичайно лютив ся на тупий ніжик, коли доводило ся затинати гусячі пера. З почтою одержувано посилки, замовлені далеко, шовк і нитки, ігузики і голки. Деколи появляли ся книги, що приносили з собою звістки з того сьвіта, в якім зароджували ся нові думки, в якім повставали нові твори, з яких лиш незначна частина доходила до дому над чудовим озером, серед відвічних лісів. Бібліотека в домі була досить богата, але по смерті жінки Магнус Брандт набував рідко нові книги і користував ся ними переважно лише сам, велячи донькам задовольати ся головно учебниками. Коли при-

несену пошту розібрано, дідич прикликав урочисто свої доньки і передавав кожній те, що було для неї призначене, наказуючи берегти одержані речі, щоб їх вистало на довго, а також не тратити часу на читане зі шкодою для праці. Мовчки і уважно вислухували обі доньки бесід, повторюваних довгі літа, а коли кінчилися, вони відходили на свій поверх до тих двох кімнаток, у яких жили, а чим більше віддалювалися від свого суворого батька, тим швидші й швидші ставали їх кроки. Замкнувши за собою щільно двері вони зачинили розбирати і розглядати лише що одержані скарби і тоді починали ся між ними безконечні оживлені розмови. Се-ж була не аби яка подія! Немов по́дув із иньшого світа долітав до них і розбурхував їх думки. В перших днях у Скугагольмі панувала радість, молода радість, повна мрій. Коли внімково діставали також книжку, то прочитували її по черзі, потім ще раз і ще раз прочитували, так що знали її майже на память. Ночами, лежачи в постелях, вони довго не спали, розмовляючи про все те, що розбуджувало їх думки і бажаня. Але свічку мусіли гасити. Була-б біда, як би по девятій годині доглянено у них іще світло. Цецилія, старша, читала більше від сестри, а Каріна, майже ще дитина, воліла слухати її, а коли читала сама, то читала помалу і нетерпливо, а часто покидала читане, злобна на автора за те, що його трудно було розуміти. Та такою дорогою не часто попадали книжки до рук молодих дівчат. Все-ж таки дещо з Вальтер Скотта, з рицарського середньовічного життя доходило до них, але вже тоді, як вони осягли конфірмаційний вік. Слова любови „Поля і Вірджинії“ приневолювали їх серця бити ся швидко, а містицизм, що витворював „Собор Паризької Богородиці“ доводив їх до дрожі. Принадково попали в їх руки „Страждання молодого Вертера“. Каріна знайшла ту книжку в бібліотеці за полицкою. З битєм серця прочитала вона її, а потім передала старшій сестрі. Ніколи ще не доводило ся їй читати таку чудову книжку і вона не мало здивувала ся, коли почула, що той роман не подобав ся сестрі. Але, як уже сказано, такі випадки були рідкі: пошту одержувано не часто, а цензура книжок була дуже остра.

В Скугагольмі одержувано також і газети. Але дідич передплачував їх виключно для себе і донькам не давав, не вважаючи на ніякі просьби з їх боку. Магнус Брандт, чоловік остро консервативних поглядів, передплачував також газети, що відповідали

його поглядам. Та політикою, по його думці, жінкам не випало займатися, а решта змісту газет була така, що жінки могли відкладати свою знайомість із ним до заможжя. Сам же Магнус Брандт читав газети по особливій, придуманій ним самим методі. Аби мати ілюзію того, що новини з великого світа дістає щоденно, він починав читати газети від дня отримання пошти від найстаршого числа і ніколи не позволявав собі прочитувати більше як одно число на вечер. І до того часу, доки ставало газет, він був задоволений прожитим днем. У тих двох-трьох днях, коли всі газети прочитав, а нових не дістав іще, він не мав гумору і ще раз старанно переглядав перечитані вже числа надіючись знайти в них щось цікаве, чого не добачив при першій читанню.

По смерті своєї жінки Магнус Брандт віддалявся що раз більше від людей і живе в Скугагольмі змінилося цілковито. Парадні покої і залі на другім поверсі, де висіли старі портрети, були позамикані, а вікна щільно позаслонювані. Овочів і ягід із оранжерії і саду не подавано більше у срібній посудині підчас веселих пирів, а в пивницях із вином покривалися забуті бутильки чим раз густійше паутиною. Магнус Брандт задоволявся кімнатами нижшого поверха з їх низенькими вікнами і простійшою обстановкою. Найліпше почував себе в бібліотеці; туди йшов, коли шукав самоти, бо там ніхто не зважував на непокоїти його.

За цілий час удівства Магнуса Брандта нічого не було чути про те, аби він думав про нову женитьбу. Зразу тримав дома гувернантки, молоді і старші, в окулярах і без окулярів. Та всі пробували в нього недовго, бо у всіх, що дотикало його доньок, трудно було його задоволити. Він ставав підзорливий до тих, кому передавав їх тому, що почував уся вагу своєї відповідальности, і протягом шістьох літ журба про них ніколи не покидала його. То він боявся, що з доньками поведуться кепсько, а вони не сміють пожалувати йому, то боявся, що вони нічого не навчать, то знов гувернантки видавалися йому занадто слабкими, що розпещували дітей. Та в кінці вдалося Магнусові Брандтові знайти жінку, якою був зовсім задоволений. То була маленька, худорлява жіночка, з острим виразом лица і з живими зіркими очима. На цілій її поставі лежав особливий відбиток скромности, буцім вона розуміла докладно своє положення і боялася уходити за висшу від того, чим була, але разом із тим вона визначалася елегантністю, яка клала її на рівні з дамами пасторського дому та

з жінкою кронофогта.

Та жінщина потрапила з'єднати собі прихильність у Магнуса Брандта. Її тактика лежала в тім, що вона ніколи сама не висловлювала свої думки, але зручно і обережно вставляючи свої слова, приневолювала господаря представляти собі, що її думка походить від нього. Її називали мамзель Гельнер, у звичайнім житю — мамзель Аґда. Вона була донькою лісничого, якого сама називала „мій отець егермайстер“. І та коректна дівчина, що все бачила, ніколи не висловлювала свої думки і, як здавало ся, ні про що иньше не думала, як тільки про свої обовязки, прожила в Скугагольмі три роки.

Протягом того часу їй удало ся вповні осягнути довіре Магнуса Брандта. Се було тим дивнійше, що вона не визначала ся рівністю характеру. Коли їй боліла голова, ніхто не сьмів навіть відізнати ся до неї. Різки вважала вона добрим педагогічним способом. Молода радість була їй пенависна і ніколи ще не було в Скугагольмі такої тишини, яка запаувала там від дня її появи в домі. Раз пізно вечером внесли її в садю до дому зімліду через те, що господар, по її думці, занадто різко говорив із нею. Коли в кінці в горячці вона відкрила очи, то почала говорити якісь беззв'язкові слова про те, що вона була між рибами. І той випадок не був одинокий. Магнус Брандт не розумів її, але все таки був переконаний, що вона мала багато гарних прикмет, а що доньки ніколи не жалували ся, то він дивив ся крізь пальці на те, що називав „жіночими слабостями“. Та жінщина полекшувала його журу про доньок і він був переконаний, що мамзель Гельнер доглядала їх по материнськи, чого їм не доставало. Його тішило се тому, що по покійній жінці Брандт любив свої доньки більш усього на сьвіті. Його любов до них була така сильна, що він не вважаючи на те, що був іще в повнім розцьвіті житя, навіть не допускав думки привести їм мачоху. „Жінщина ніколи не полюбить дітий иньшої жєнщини — думав Брандт. Най буде, що хоче, але я не стерпів би, аби мої доньки були принижувані, або щоби їх відносини до мене були попсовані“. Йому, чоловікови обовязку, ніколи не приходило в голову змінити сю постанову, коли він раз рішив ся на неї. А що Магнус Брандт крім того був далеко м'якшого і чутливішого характеру, як видавало ся, то почував себе щасливим через ту жертву, яку приносив, і потайно надїяв ся, що колись його діти нагородять за те, що він задля них забував за себе.

І дійсно то була жертва з його боку, якої вагу відчув він раз особливо глибоко. Додержати обіцянки коштувало його далеко більше, як би хто міг підозрівати.

В маєтку Ельфсгаммер, що лежав іще одну милю далше в лісі, жив сусід і приятель Брандта Фабіян Скотте, значно молодший від нього. Він також був удовець. Його подружжя було бездітне, що, як говорили, було головним нещастем його і його жінки, доки вона жила. Та тепер по смерті жінки те, що перше було горем, зовсім неждано стало полекшою.

Раз літом приїхали до нього в гості з Упсалі його кривні, професор із жінкою й чотирма дітьми. Правом кривних пробули в нього ціле літо. В ті часи подорожовано рідко, за те довго. З їх приїздом ожило в Ельфсгаммері житє: не минало тижня, аби під широкий ганок дому не під'їздили карити і гості не лишали ся до пізного вечера.

Того літа Магнус Брандт навідував часто Ельфсгаммер. Деколи привозив із собою доньки і мамзель Агду, але частійше приїздив сам. Сам не підозріваючи того їздив туди задля професорської доньки. То була молода дівчина, двадцять п'ять літня, з м'яким, темпорусяним волосем, із незвичайно ясними, добрими очима і з ніжним усміхом на лиці. Брандт ніколи не міг би був сказати, якої барви були її очі, такий дивний блиск, здавало ся йому, бив із них. Він не знав і того, чи була вона гарна. Він був і здивований і врадуваний, коли раз почув, як захоплювали ся її красою, яку всі признавали їй. Для Магнуса Брандта була приємна близькість тої молодой дівчини, з нею почував себе знов щасливим і молодим, хоч і не знав причини того.

Йому здавало ся, що все те, що давило його в житю і про що він не мав із ким побалакати, тепер немов усунуло ся кудись у затінок, а він сам вийшов на сонце і вигрівав ся в його проміню. Він ніколи не говорив із нею багато, але завсїди, коли се мало місце, забував, про що вони вели розмову і почував лише, що на душі ставало йому легко й спокійно. А найприємнійше було сидіти і вдивляти ся в неї, коли вона в кольоровім серпанковім одязі і в широкім, жовтім, солом'янім капелюсі з вузькою шовковою лентою йшла по подвірю, або коли без капелюха на голові вбігала легкими кроками по широких сходах, що вели з великого, відкритого вестибулю до гостинної.

Магнусови Брандтови здавало ся, що ніколи ні в одной жінки

не бачив такого ходу. Її хід впливав на нього, як ніжна музика. Коли раз вертав вечером до дому, в його голові промайнула гадка: „Вона була би доброю матір'ю моїм дітям“. Докола була тишина. Дорога бігла лісом; в його гущавині воркували голуби, а над дорогою мерехтіли блідаві зьвізди. В кінці ліс почав рідшати і з поза нього показала ся зеркальна поверхня озера. Аби дістати ся до Скугагольму, треба було об'їхати озеро. На високім пригірку другого берега побачив Маґнус Брандт невиразні тіни стіснених будинків та дерев і остре, веселе почутє охопило його на вид так добре знаних йому нарисів рідного дому. Маґнус Брандт задумав ся глибше, а коні бігли все швидше почувши недалеку стайню.

Приїхавши до дому Брандт увійшов до великої гостинної. Покоївці, що чекала на нього, казав іти спати, а сам засьвітивши свічки і заложивши руки за спину, почав ходити в зад і в перед у сумерці слабо осьвітленої кімнати. Весь час думав про своїх доньок, що спали в двох маленьких кімнатах на другім поверсі, і сильно хвилював ся.

— Вона була би доброю матір'ю моїм дітям, — вернув до попередної думки. Але в тій хвилі пробігла по його тілі дрож, його охопив такий сильний трепет любови, якого парубок не може зазнати, таке горяче, могутне бажанє, яке може почути тільки той, що понад коротенький часок життя не має чого більше очікувати.

Нездецидований станув перед портретом женщины в рамках із червоного дерева. Портрет намальований був олівцем і представляв молоду дівчину з майже діточими очима, з химерними, мягкими пружками довкола ніжних уст.

Маґнус Брандт заглибив ся в споминах свого минулого життя. Він чув музику, ніжні звуки того прегарного клявесина, що стояв тепер замкнений. Він бачив молоду женщину, що підспівуючи щось ходила по кімнаті, а разом із нею двое маленьких дівчат із заплетеним у коси волосєм; вони з веселим сьміхом ніжно пестили ся коло неї. Перед ним станула ціла його молодість, усе, що він стратив, усе, що було для нього так дороге. Він згадав, як усе було колись так сьвітле і як нагло погасло для нього все сьвітло тої зимової ночі, коли він сидів при постелі своєї хорої, вмираючої жінки. Страшні звуки згадували ся йому тепер, але тоді вони не лякали його. Він памятав тільки, як простим і зрозумілим

видавало ся йому тоді всьо те таємниче, що містить у собі смерть. А тепер усе те видало ся йому таким неясним, незрозумілим, і в своїх думках він не міг звязати минулого з теперішністю. Все здавало ся не бувшим і неможливим. Він сам. Його жінка лише що умерла і полишила йому двое дітей, дві дівчинки, за яких він колись мусить дати відповідь.

Серед тих споминів його знов охопив той порив, який недавно що відкрив у собі.

Він ходив у зад і в перед по кімнаті. В тій хвилі видавав ся старим, старшим, як був дійсно. Зачинало свитати; облаки рожевіли вже, а полумя сьвічок мерехтіло тьмяно.

Магнус Брандт погасив сьвічки. Його думки стали вияснити ся. Він вернув ся до дійсности і йому стало ясно, як має поступити. Ліг на постіль і проспав до семої години, цілу годину довше, як звичайно.

Другого дня прикликав Магнус Брандт завідателя і довго говорив із ним, а по обіді запросив до канцелярії мамзель Агду. Коротко виловив їй свої наміри, повідомив її про задуманий діловий віїзд і дав їй вказівки що до доньок. Мамзель Агда вислухала з шанобою господаря, як завсїди, але очі її дивили ся цікавійше як звичайно, і вона сидїла довго вдививши ся в одну точку, немов придавлена тягарем вложеної на неї відповідальности. Вечером поїхав Брандт до Ельфсгаммер, аби попрощати ся з усіма, а коли пічу вернув до дому, йому було так легко на душі, як по сповненю важкого обовязку.

Два дни пізнійше заїхала перед ганок карита. Винесли скриню і клунок господаря. Магнус Брандт прощав ся в своїй кімнаті з дітьми. Ніколи мабуть не любив їх так горячо, як тоді.

Подорож Магнуса Брандта тревала три місяці. Він не оповідав ніколи, чого і куди їздив. Своїм донькам привіз дорогі дарунки: шовкові матерії, які треба було зберегти на пізнійше, і дорогоцінні прикраси, які вони мали носити тоді, коли дійдуть до повнолітности. Для бібліотеки привіз цілу паку книг, французьку філософію XVIII ст. в жовтаво-цинамоновій шкіряній оправі з золотими витисками на хребтах. Мамзель Агда дістала срібний годинник у подяку за опіку над домом підчас неприсутности власителя маєтку.

III.

Коли Магнус Брандт повернув до дому, була вже осінь. Робота в фабриці йшла мляво. Дороги були погані. Нетерпливо вижидано санної дороги, аби підвезти вози з рудою та коші з углем на паливо. В кінці упав сніг у грудни, озеро Клевшен затягнуло ся льодом, по дорогах залунав голос дзвіночків, а в фабриці застукотіли молоти і посипали ся іскри з розпаленого заліза.

Тої зими конфірмувала ся старша донька дідича Цецилія. Вона була високого росту і визначала ся великою красою. Коли в чорнім одязі, з зачесаним перший раз у гору волосем, із шанобою, але zarazом і з достоїнством підходила до віттаря, то всі очи були звернені тільки на неї. Вона прилякла в лівого боку віттаря. Доньки робітників не важучись ставати рядом із донькою дідича, поставали в деякім віддаленю від неї. Вони мабуть не завважали, що сьвященник указував їм знаками, що перед Богом не випадає робити ніякої різниці між висшими і низшими.

Таким чином сьщенникови прийшло ся перше підійти до Цецилії, і при звуках органів, що лунали попід склепліне церкви, він подав молодій дівчині хліб і вино, виголошуючи цитат зі сьвятого письма, потім поступивши два кроки на ліво, запричащав і всіх иньших. Урочистість служби божої відбила ся того дня на настрою всіх зібраних у церкві. День причастя старшої доньки дідичевої був знаменним днем для цілої парафії. Всі брали участь у тім, що діяло ся, і коли Цецилія, спокійна, з дещо похиленою головою вертала до лавки дідича, де на неї чекали батько, сестра і мамзель Аґда, то всі звернули увагу на те, що з молодих причасниць лиш вона одна не плакала. Швидше задумана, як схвильована, заглибила ся вона в молитві, опустивши голову і здавало ся, не чула хлипань робітничих дівчат.

Магнус Брандт був того дня більше схвильований, як його донька. І його коштувало багато зусилля, коли по скінченю служби місцеве панство підходило до нього і його доньок, аби їх поздоровити. Властитель маєтку Ельфсгаммер, Фабіян Скотте, не міг відірвати очий від Цецилії, яку бачив перший раз у строю дорослої дівчини. Відмолоділий і усміхнений стояв він між батьком і донькою, вишукуючи позір, аби продовжити прощанє. Але Магнус Брандт дав знак візникови, щоб давав коні, і попрощавшись швидко від'їхав із церкви в відкритім ляндó, посадивши коло себе Цецилію; молодша його донька і мамзель Аґда сиділи напроти

них. Усі проходжі муштини здіймали перед ними шапки, а жінчини, що стояли при дорозі, хиялючись, кланяли ся їм. Магнус Брандт затопив ся весь у своїх думках і машинально відповідав на привітні уклони юрби. В тій хвилі думав про те, що його обовязок що до дітей на половину виповнений: швидко мабуть віддасть за муж свою старшу доньку, а по кількох літах і молодшу. І тоді не буде вже сам один дивити ся відповідальність, яка стільки літ пригнітала його. Почував себе бадьорим і певним будущчини, а його погляд, повний тихої радості, бігав по полях, де починала зеленіти озимина. Над полями високо в повітрі чути було щебетанє перших жайворонків.

Від того дня Цецилія почала вести господарку в Скугагольмі. Магнус Брандт тішив ся, як зручно вона справляла ся з усім, як легко й швидко йшла робота під її управою. Що-ж до Каріни, то вона від того часу почала відчувати всю неприємність положення молодшої сестри. Тепер мусіла вона сама вчити ся скучних лекцій із граматики та робити ті трудні обчислюваня, яких ніяк не могла зрозуміти. Від тоді, коли по причастю Цецилія в дівчини перемінила ся на молоду панну, їй дозволено у вільних хвилях доповняти своє образованє, як сама хотіла. А вона, користаючи зі своєї свободи, прочитувала різні книжки, про що ні батько, ні сестра не знали нічого. Але найважнійшою для неї була управа господаркою. Того жадав Магнус Брандт, що в таких справах не ріжнив ся думками від сучасників і людей свого положення. Від тоді, як Цецилія стала господинею в домі, становище мамзель Агди змінило ся, і вона пересунула ся вже на другий плян. Вона не визначала ся ніколи мягкістю характеру, а з Каріною поводила ся все незвичайно остро, по части тому, що Каріна показувала менші здібности до науки, як сестра, а по части можливо і з иньших причин. Тепер же її характер став докучливійший, як перед тим, і нераз проявляв ся в різких поступках, про які знали всі дома, з виїмком Магнуса Брандта.

Він держав себе так далеко від усіх, що ніхто не сьмів йому отворити очи. Можливо, що деколи появляли ся в нього деякі підозріння, але він не розпитував ві про що, побоюючись зміни в своїм самітнім житю, до якого привикав усе сильнійше.

Жертва, яку приніс Магнус Брандт, була така тяжка, що озлобила його проти цілого окруженя, навіть проти найблизших йому людей. Він був примушений виректи ся всіх надій на особисте

щастя, так що жите почало видавати ся йому суворою школою, через яку повинні всі проходити, але в якій ніхто не має права числити на щастя. Він усе ще не міг забути гарного жіночого лица з великими, добрими очима, яких барви не міг ніколи означити. Та коли той образ ставав перед ним, він прикликав на поміч думку про вложений на себе обовязок. Що поступив коректно, був того певний, але свідомість сповненого обовязку не давала йому щастя, до нього примішувало ся почутя гіркости, і те почутя звертало ся проти тих самих дітей, задля яких була принесена жертва. І по довгій подорожи Магнуса Брандта його поведжене в доньками стало ще суворійше, і вони ще більше відчували ся від себе.

Одного весняного дня, кілька неділь по причастю Цецилії, Магнус Брандт ішов по подвірю і прикликавши свого пса, звернув на поле, аби поглянути на засів. Він переходив попри крило, на якого кінці були приміщені ткацькі варстаті. До нього долетів звідти шум, що видав ся йому підозреним тому, бо того дня, як він знав, роботи на варстатах не було. Підійшовши тихенько до вікна, закритого на половину галузками дерев, він заглянув крізь нього і відскочив. Кілька хвиль стояв непорушно, силкуючись заспокоїти ся і заволодіти собою. Уся кров бухнула йому до голови; він підійшов другий раз до вікна і ударом кулака розбив його.

Мамзель Аґда стояла в ткальні з різкою в руках і біла доньку Магнуса Брандта. Від несподіваного бренькоту вона стрясла ся і станула з замним викривленим лицем і отвореним ротом.

— Моя дитина — шептав Брандт — моя дитина!

По його голові промайнула блискавкою думка, що він своїм необдуманим поступком певно перелякав бідну дівчинку, замісь спокійно допомогти їй; він побіг довкола крила і ввійшов до ткальні. Підійшовши до Каріни, він незвичайно ніжно обняв її і тихенько сказав їй:

— Іди до своєї кімнати і заспокій ся. Того не буде вже більше.

Каріна вийшла з кімнати охоплена незвичайно радісним почутем. Швидко за нею ввійшов також Магнус Брандт і не обертаючи ся проговорив різким і розказуючим тоном:

— Мамзель, прийдіть зараз до мене до кімнати!

Магнус Брандт дряв увесь від почувань, що хвилювали в нїм. Він увійшов до своєї кімнати, полишивши за собою отворені двері.

Бліда, все ще з отвореним ротом, увійшла за ним мамзель Аґда.
— Замкніть двері! — приказав Брандт.

Мамзель Аґда послухала.

Маґнус Брандт глянув уважно на ту маленьку жінчину з різкими рисами лица, з дивним розривом очий, і йому стало стидно, що він доси не розумів виразу того лица.

— За що мамзель була дівчинку? — спитав він.

— Вона не навчила ся своїй лекції, — тихо промовила мамзель Аґда.

— І то все?

— Я не знаю.

Вона сказала се тихо, таємничо, нерішучо. Тепер Брандт у свою чергу почув якийсь страх, немов перед чимось страшним, неясним для нього. Він нехотячи відступив кілька кроків і став за своїм бюрком.

— Мамзель, очевидно, мусить виїхати звідси завтра рано, — сказав він, силкуючись говорити можливо спокійно.

Мамзель Аґда закрила лице обома руками і почала плакати. Не чути було ні одного звука, але ціле її худеньке тіло потрясало ся конвульсійно. Інстинкт мужчини підшепнув Маґнусови Брандтові причину тих сліз і він із явним обмерзінням у голосі крикнув:

— Вийдіть і увільніть мене від того!

Тоді маленька жінчина відіймила руки від свого лица, і Брандт завважив, що її очи були сухі. Замість вийти, вона почала говорити. Все в однім тоні говорила про те, як вона терпіла, як любила його дітей, як старала ся все бути корисною, як тихо і покійно йшла своєю дорогою і як їй усе платили недовірем та проганяли її.

Маґнус Брандт стояв і слухав мамзель Аґду, а огида в ньому росла. В цілім тім потоці слів пробивала ся просьба прощення. Вона вмшувала до своїх оправдань слова любови і пошани до нього, але він не хотів розуміти тих слів. Нарешті вона замовкла і похнюпивши очи чекала на відповідь.

Тишина, що настала по тій довгій бесіді, була прикра і нестерпна. Маґнус Брандт не знав, як пояснити всі ті відкриття, які, як йому здавало ся, поробив в одну мить. Аби покінчити все те, він крикнув як найрізкішим тоном:

— Заберете ся ви врешті?

Тоді мамзель Аґда поступила два кроки на перед, протягла

з шанобою руку і сказала :

— Позвольте мені наперед подякувати вам за все.

З уст Магнуса Брандта вирвав ся проклин. Він ухопив ту маленьку жінчину за плечі і тупнувши з досади ногою закричав :

— Марш!

Мамзель Агда вийшла тихо з кімнати.

З бистротою блискавиці рознесла ся по цілім домі новина, що мамзель Агді вимовлено місце. Ту новину принесла покоївка до кухні, з кухні її перенесено до челядної, з челядної розійшла ся по цілій фабриці.

Каріна сиділа в своїй кімнаті сама зі своїми думками і дивилася, як соняшне промінє, що вдерло ся крізь маленькі віконця, грало ся на білій занавісі ліжка і на вузких хідниках кімнати. Її серце було повне радощів, немов нараз стало легко жити на світі і всі люди стали добрі. Її волосє, м'яке, русяве, з золотавим відтінком, залетене в довгу розкішну косу, обходило довкола її вузке, тонке личко, почервоніле від сильного перестрашу і радощів, що явили ся так неждано, так нагло. Каріна сиділа і думала про те як безмежно любила вона свого батька та що на світі не було такого другого чоловіка, як він. Вона була схвильована і рівночасно почувала себе щасливою, а її синьо-сірі очи, які вона звичайно спускала, немов бояла ся дати кому в них прочитати свої думки, тепер жевріли і сьяли, як два соняшні проміші.

День минув у прикрім вичікуваню. Буря відчувала ся в цілім домі, але ніхто не знав, чи вибухне вона, чи минеть ся. Магнус Брандт уставав від стола понурій і відходив до своєї кімнати. Він силкував ся всіми силами вмовити в себе думку, що сповнив свій обовязок, не давши лонькам мачохи. Лише з тим не міг помирити ся, аби докладне сповненє обовязку могло бути так люто покаране. До його душі закрадав ся сумнів, чи зрозумів добре свій обовязок і він зібрав усі свої сили, щоб прогнати того демона сумніву. Та все таки, коли пізно вечером сидів сам у своїй кімнаті, думка, якої так бояв ся, закрала ся в його голову.

— Можливо, що я помилив ся — думав він. Може діти були би знайшли в ній матір і приятеля.

Та думка була для нього така несподівана, що він не міг зрозуміти, як вона могла прийти йому в голову. Срібliste світло місяця залило усю околицю і падало довгою пасмугою над тихим озером. Магнус Брандт засьміяв ся нараз над собою і над своїми

нерозумними думками і ляг спати, дивуючись, що попавши в задуму при місячнім сьвітлі, забув свій гнів проти мамзель Аґди.

Кімнати молодих дівчат на горі були також освітлені місяцем. Обі сестри обіймивши ся сиділи в довгих, білих сорочках на ліжку Цецилії. Вони говорили тихенько, шепотом про все минуле і про те, чого тепер належить очікувати. Цецилія — висока і гладка, Каріна — маленька, тоненька, в формах, що зачинали вже заокруглювати ся. Обі сестри просиділи так до півночі. Час минав; пасмуга місячного сьвітла перейшла поріг, щезла і знов явила ся уже в сусідній кімнаті, де й освітила білу занавісу Каріниного ліжка. В кінці Каріна почула, що починає мервнути, тому поцілувала сестру, скочила в свою кімнату і пірнула до постелі. Швидко потім обі сестри спали міцно. Довкола дому, затопленого в тишині, чути було лиш монотонний гук молотів та тяжкі кроки нічного сторожа фабрики, що обходив усе оселю.

Лише мамзель Аґда не могла спати. Огірчена і розлючена лежала на пів одіта на своїй софі і до самого досьвітку не замкнула очей. Рано, коли вийшла покоївка і принесла каву, вона була вже одягнена і привітно відповіла на ледви замітний уклін слуги. На таці лежала коверта і мамзель Аґда пізнала на ній письмо Маґнуса Брандта. Іронічний усьміх з'явив ся на її устах, коли отворила коверту. В ній була платня, обчислена незвичайно докладно за цілий час служби, ані одного сотика ні більше, ані менше, і при тім ані одної стрічки.

Якийсь час потім мамзель Аґда сходила по кам'яних східках крила. Побачивши, що для неї призначена дорожка управителя, запряжена одним конем, вона затиснула губи, силкуючись укрити почуте пониження, що обхопило її при тім. Коли заслона дорожки засунула ся, вона на здивованє покоївки втиснула в її руку один банкнот.

Так від'їхала мамзель Аґда. Маґнус Брандт стоячи перед зеркалом голив ся. Він чув, як на скрутї алеї затих стукіт від коліс дорожки. Він потягав певною рукою свою бритву і лиш на мить пристав, коли по його устах поневільно перебіг усьміх задоволення.

IV.

Того дня Маґнус Брандт прийшов на сніданє в добрім гуморі, з'їв два тарелі каші, порцію картоплі з оселедцем, а потім випив

каву з своєї великої філіжанки з золотою обвідкою. Він був мовчазливий, але задоволений і в душі тішився тим, що доньки не розпитували його ні про що.

По сніданю Магнус Брандт обійшов як звичайно фабрику і двір, а потім просидів цілий час до обіду в своїй канцелярії, не заглянувши ні разу до контори, поміщеної у крилі, де жив управитель.

Того самого дня по обіді зайшло щось надзвичайне: Магнус Брандт післав за своїми доньками і велів їм сказати, що чекає на них у кабінеті. Кабінетом називала ся маленька кімната, положена між великою спальнею, незанятою тепер ніким, і гостинною. Слова заля, як чужого, Магнус Брандт не терпів. Та того слова й не доводило ся уживати йому, бо всі залі в домі були ним власноручно замкнені.

Кабінет був усе відімкнений і все було в ньому завсіди старанно прибрано і вчищено, але немов по мовчазливій умові до нього не заходив ніхто, а родина не збирала ся в ньому ніколи.

Тут була кімната матери. Тут було просте, гарне омебльоване в стилі емпіре, яке так подобало ся матери. Тут стояв її робітний столик, інкрустований перловою матицею і червона шкіряна шкатулка, в якій вона переховувала свої цінні річі і листи, одержувані тоді, коли була нареченою. Тут стояли алябастрові білі свічники з заложеними новими восковими свічками, яких ніколи не засвічувано, китайські вази і гарний білий годинник. Звідси розкривав ся широкий вид на озеро і тут, як пригадували собі дівчата, мати бавила ся з ними, читала їм, співала і оповідала казки. І тепер на поклик батька вони вийшли до тої кімнати, ступаючи поневільно ледви чутними кроками. Магнус Брандт казав їм сісти і сам сів напроти них. Його лице було серйозне, але вираз лица був м'якший, як звичайно.

— Я думаю про те, що скоїло ся — сказав він — і дуже хотів би почути від вас усю правду.

Сестри поглянули на себе; у Каріні застукало сильно серце. Їй страшно бажало ся скочити і кинути ся батькови на шию, але не мала до того відваги.

— Я хочу довідати ся — говорив далі Брандт — чи часто бувало те, що я вчора бачив?

— Так — вирвало ся Каріні, — вона ненавиділа мене.

І немов налякавшись власних рівких слів, вона почервоніла

і опустила очи. Але Магнус Брандт не звертав тепер уваги на слова, він хотів конечно дізнати ся правди і тому спокійно кавав донькам говорити. Помалу добив ся того, що Цецилія почала оповідати, а Каріна доповняла її оповіданє, коли сестра, по її думці, не договорювала чого. Тепер Магнус Брандт почув усю правду. Він дізнав ся про сцени, які розгравали ся в його домі, а яких він ніколи не підозривав; про влість, яка обертала виховуване в муку; про лютість, невблагану суворість, для якої карати було задоволенєм; про довге терпіне, що захмарило діточий вік доньок і приневолило їх бояти ся батька. Деякі вислови доньок приневольовали його здогадувати ся, чи не довело ся його донькам, іще таким дітям, побачити і дізнати ся більше, як випадало і було їм корисне.

Магнус Брандт почув, що піт виступив йому на чоло.

— Чому ні одна з вас не оповіла мені того швидше? — спитав він, хоч і прочув відповідь.

— Ми не сьміли, — відповіла Цецилія. — Ми бояли ся її.

Каріна потрясла при тих словах сильно головою. Увесь час її очи блищали.

— Тепер уже минуло ся, — промовив Брандт задумливо. — Можемо тішити ся, що все те скінчило ся.

Він говорив помалу, немов зайнятий иньшими думками, а по хвилі мовчанки говорив далі:

— Я не хочу більше брати до дому гувернантки. Доволі того, що було. Будемо жити самі, хоч мабуть се не потриває довго.

Сказавши се засьміяв ся, вважаючи, що позволив собі пожартувати на стільки, на скільки було можливо і прилично в молодими дівчатами.

— Швидше чи пізнійше ви повиходите обі за муж, а я лишу ся тут сам один. Так, так, так повинно бути, і я не жалую ся на те. Я мав доволі щасливих днів у житю. Тепер бажаю тільки спокійно жити з вами та щоб ніхто чужий не перешкоджував нам. Але ви мусите пізнати мої бажаня. Вам треба обом поділити ся зарядом дому і у всім ми повинні довіряти собі взаїмно. Ти, Цециліє, повинна заняти ся молодшою сестрою і навчити її того, чого вона ще не знає. Хоч вона й не буде дуже сильна у французькій мові або в музиці, то се не біда, аби лиш уміла господарювати, аби була скромна й весела, як випадає моло-

дій дівчині, та любила свою роботу, те, що дійсно найліпше в житю. Ти, Каріно, повинна вчити ся від старшої сестри, помагати їй і слухати її доти, поки сама не станеш дорослою дівчиною. А обі ви повинні слухати мене. Я знаю, що досі ви були все послушні, і дякую за се Богови. Але може настати час, коли я буду вважати потрібним розпорядити вашою долею і вказати вам красшу дорогу житя, ніж яку ви самі могли би собі вибрати, тоді ви повинні піддати ся мені і поступити згідно з моїм бажанем, бо ніхто так щиро не хоче для вас добра, як я, і ніхто не любить вас більше від мене. Я хочу, аби ви прирекли мені се тут, у кімнаті вашої матери, моєї покійної жінки, в якій вона сиділа з вами і зі мною тоді, як ви обі були ще маленькі. Коли ви приобіцяєте се мені, тоді я можу жити спокійно, і ми всі можемо з вірою глядіти в будучність.

Доньки сиділи мовчки, не сьміючи підвести очий.

В кінці Цецилія, поглянувши на батька своїми спокійними очима, сказала :

— Обіцяю зробити все, що можу, все, що буде для мене можливе.

Магнус Брандт поглянув допитливо на доньку. Та не вспів він іще проговорити слова, як почув, що Каріна обіймила його і пригулила ся до нього своєю щічкою.

— Я обіцяю робити і тепер і завєди все, чого татко захоче, і нічого иньшого я навіть не захочу ніколи.

В її голосі і в кождім її русі було стільки чутя, що батькови стали на очах сльози. Він обіймив доньку, а Каріна, звисивши свою головку на його грудях, плакала тому, що все те було таке врочисте, тому що стало ся в кімнаті матери і тому, що батько сказав їй багато такого, чого вона не забуде ніколи. Чутє, що обхопило її, було таке сильне, що їй видавала ся щастем можливість пожертвувати собою задля невідомих їй цілій, віддати все, не розуміючи навіть, що то значить.

Магнус Брандт забув про умовну обіцянку старшої доньки, що вразила його в першій хвилі, і був певний, що осягнув те, чого хотїв. Відсунувши легенько від себе молодшу доньку, він кашельнув, вичистив собі ніс, і можливо спокійним голосом сказав :

— Тепер я піду на кілька годин до своєї кімнати, бо завтра відходить почта.

Каріна пробула цілий день у дивнім, розбудженім ставі. Вона

переживала чудові хвилі; вона бачила ціль життя, ціль, що наповняла її серце втіхою; батько був такий добрий і так любив її — се все розбурхувало її до глибини душі. Коли вона обіймила руками шия батька, він поцілував її в щічку, і поцілував не так, як цілував її в чоло кожного ранку і кожного вечера, здоровкаючись або прощаючись із нею, зовсім інакше! Радісне чуття, що обхопило її, було таке велике, що вона не могла спокійно сидіти в кімнаті. Вона вийшла з дому, перейшла через фірточку парку в березовий гайок, зайшла в найбільшу його гущавину і опинилася серед білих берез, на яких показувалися ніжні пупляшки, та серед каміня, порослого мохом. Вона дійшла до озера, на якого поверхні весняний вітрець збивав лехеньку хвилю. Тут сіла собі на камінь і почала слідити за білими хмарами, що плили по ясним, голубім небі.

Вона сиділа непорушно, затоплена в своїх мріях і думках про те, яке чудове життя. Коли вернула до дому, то була поражена тим, що застала все по давньому. Вона пристанула біля крила і почала розглядати ся, немов під впливом нав'язаного щастя надіялася побачити щось нове і була розчарована тим, що нічого такого не було. І аж вечером, коли прощаючись із батьком почувала дотик його уст до свого чола, стало їй знов на душі весело і радісно і вона знов повернула до того урочистого настрою, який не покидав її цілий день.

Каріна пішла швидко до своєї кімнати тому, аби побути на самоті. Їй здавалося, що чужа присутність перепиняла їй, немов зменшала все те, що представляло ся їй таким величним. Вона стояла задумана при отворенні вікні і вдивлялася в темноту. Коли почувала кроки сестри, не обернула ся, але полишила ся на своїм місці при вікні, забувши про все, крім того нового чуття, що цілковито опанувало її.

Цецилія не перешкоджувала сестрі. В її кімнаті запанувала також тишина, така тишина, що нарешті Каріна стала вслухувати ся в саму тишину і звернувшись до сестриної кімнати запитала:

— Що ти хотіла сказати тими словами: „Все, що можу, все, що буде для мене можливе“.

— Більше ніхто не може обіцяти, — ухильчиво відповіла Цецилія.

— Я не розумію того — сказала Каріна. — Вже коли обіцяти або давати, то все.

Каріна відвернула ся знов і почала глядіти в вікно. Від слів сестри, як від чогось пустого і дрібного, повіяло на неї холодом. По веснянім небі плили ясні хмари, які старий вяз, що ріс перед нею, розділював неначе на двоє своїми конарами. Нараз видало ся Карині, що в голосі її сестри тоді, коли вона відповідала їй, проввучала якась дивна сердитість і гнів, тому немов прокинувшись ві своїх мрій і вернувши до дійсности, перейшла тихенько до сестриної кімнати.

Вона побачила, що Цецилія сиділа також при своїм вікні, але не дивила ся в нього, лиш сиділа схиливши голову. Підійшовши ближше до неї Каріна завважила, що сестра плаче. Вражена тим вона промовила:

— І ти можеш нині плакати!

Цецилія встала, оберла сльози і відповіла своїм звичайним, спокійним голосом:

— Нічого. Се скоро перейде. Ти ще дитина і нічого не розумієш.

Каріна ображена відійшла до себе і почала роздягати ся. Вона справді не розуміла слів сестри, але вони так вплинули на неї, що другий раз того дня, який видавав ся їй чудовим і урочистим, почувала себе розчарованою. Чого її мрії й ілюзії мали бути порушувани!

(Далі буде.)

Переклав З.

КОЗАЧКА.

ДО ЖУРНАЛА.

Я знов берусь за тебе, мій журнале,
Товаришу єдиний, незрадливий!
Тобі єдиному я можу розповісти
Усе, що мучить ум мій нещасливий.
Один ти слухаєш мене прихильно й без зневаги,
І хоч поради я і від тебе не вчую,
То щира оповідь, хоч би й перед тобою,
Хоч трохи біль душі моїй гамає.
Хоч на хвилину я з тобою, друже,
І самоту свою і горе забуваю;
Від дум тяжких в розмові із тобою
Душа хоч трохи спочиває.

АНРІ ЛІХТЕНБЕРГЕР.

ГАЙНЕ І СЕН-СІМОНІЗМ ¹⁾.

I.

Гайне в Парижі. — Його париське життя. — Його здоров'я. — Його відносини до сен-сімоністів. — Розпад сен-сімонівської громади. — Сен-сімонізм як економічна система, — як соціальна наука, — як релігійна наука. — Нове християнство Сен-Сімона. — Наука релігії Анфантена. — Що тягло Гайне до сен-сімонізму ²⁾.

В перших днях мая 1831 р. прибув Гайне до Парижа. Не був ані вигнанцем, ані втікачем. Покинув Німеччину, бо „велика рука дбайливого давала знак“, аби забирав ся, і не було йому ані безпечно ані добре в вітчизні, „де не мав нічого крім боротьби й нужди, де не міг безпечно спати, де затроєно йому всі жерела життя“ ³⁾. Втомлений безуспішними заходами дістати уряд, з якого-

¹⁾ Вся Німеччина — звісно, з виїмком клерикально-щовіністичної її частини — і можна сказати, вся поступова і вільнодумна частина людськості святкувала в початку сього року память п'ятдесятих роковин смерти Генріха Гайне. З огляду на те, що імя Гайне не чуже й нашій літературі, а його твори мали не малий вплив на розвій нашого письменства особливо в остатній добі, присвячуємо й ми в отсій книжці Л. Н. Вістника його памяти декілька сторінок. А власне подаємо перекладом один із цікавіших розділів найновішої праці про ідейний бік Гайневої творчости, написаної по французьки професором у Нансі, Анрі Ліхтенбергером чи Ліхтенберже пз. „Henri Heine penseur“ (Г. Гайне як мислитель). Сей розділ доторкаєть ся дуже цікавої, а доси мало відомої сторінки в розвою Гайне, а власне його зносини із Сен-Сімонізмом, французькою формою соціалізму в 30-их і 40-вих роках минулого віку. Цікаво, що на ґрунті Сен-Сімонізму сходив ся Гайне з Міцкевичем, хоча про їх особисті зносини доси не відомо нічого. Далі подаємо в перекладі одну з найінтересніших новелістичних проб Гайне, „Фльорентийські ночи“, річ інтересну не лише задля свого блискучого та багатого стилю, але також задля порушених у ній психологічних проблем, яких оброблюване аж при кінці XIX в. знайшло собі талановитих представників і витворило цілу школу чи групу психологів імпресіоністів та символістів.

РЕД.

²⁾ Твори Гайне цитовані в сій праці по виданю проф. Ернеста Ельстера: Heinrich Heines Sämtliche Werke, Leipzig und Wien, Bibliographisches Institut (без дати), VII томів; листи по виданю: Heinrich Heines Sämtliche Werke, Hamburg 1876, Hoffmann und Campe, томи XIX—XXI з назвою: Briefe.

³⁾ Briefe XX, 230 (листи до Варнагена з 27 червня 1831).

міг би жити, і занепокоєний можливістю злих наслідків численних нападів у своїх останніх творах, пішов добровільно на вигнання, хоч не без жалю. В одному із перших своїх листів пародіює вісні слова Дантона: „Було-б легко втікати, коли-б не волокти з собою вітчизни на підшвах“, — але не з розбитим серцем і не з занадто болючою тугою за вітчизною. Його тягнув до себе Париж, місто, де спалахнула ясність „липневого сонця“, місто свободи, де міг бодай явно і без страху перед пруськими цензорами і жандармами говорити, що в Німеччині мусів або влагоджувати або держати для себе. Як багато з його земляків, Берне, Мальтіц чи Михайло Бер, був і він у кінці дуже задоволений, що попав у сьвяте місто революції. Хотів „власними очима бачити історію сьвіта“, кинути ся „в вир хвиль дня, шуму революції“. Горячково рухливе жите столиці вабило його нерви, жадні нових пригод і незвісних вражінь. Отсе на половину добровільне вигнання могло вправді давити Гайне в годинах утоми, коли чув себе одиноким у тім Парижі, що величав „найdotеннійшого Німця“, не завдаючи собі труду зрозуміти його правдиву оригінальність, у тій людській пустині, де мав стільки знайомих, але ані одного правдивого приятеля. Але в інших часах був зовсім задоволений своєю долею. Він залюбки поринав у вирі париського жита, обертав ся в найліпшім французькім товаристві, знайомив ся зі всіми літературними й артистичними знаменитостями столиці, „майже дусив ся від незвичайних ознак почеси“ і виростав на „європейську знаменитість“ ¹⁾.

Його здоровле в початках не блискуче, але все таки зносе. Правда, вже в перших париських часах показували ся знаки нервової недуги, яка в кінці мала звести його в могилу; 1832 р. він жалусть ся, що два пальці на його лівій руці спаралізовані і параліз мязів робить від того часу повільні, але постійні поступи. Але взагалі супротив минулих літ стан його здоровля підніс ся. Теофіль Готіє говорить про нього як про гарного мушину з очевидно креним здоровлєм, — німецький Аполльон з високим, білим чолом, чистим, як мармурова таблиця, з ясним волосем і синіми очима, з повними, рум'яними щоками, на яких бліда романтика не витиснула свого пятна. Сам Гайне хвалить ся у своїй переписці

¹⁾ Листи з 21 цвітня 1834 р. до Максиміліяна Гайне, з 7 цвітня і 2 липня 1835 до Кампе.

своїми червоними щоками і заявляє, що майже вже не чує фізичних болів, а навіть жалується, що грубіє й поганіє¹⁾.

Серед таких обставин був він із початку зовсім задоволений тим новим життям, що зачалося тепер для нього. „Коли Вас хто запитає, як я тут маюся, то скажіть: „Як риба в воді“, або ліпше скажіть людям, що коли в морі питає одна риба другу, як їй поводити ся, та відповідає: „Маюся як Гайне в Парижі“²⁾. Безнастанна гра політичного й артистичного життя цікавила його в високій мірі і підносила його літературну продукційну силу. В Парижі знайшов він різнородні розривки, відповідне для себе оточення й публику, що була готова подивляти його. А навіть знайшов тут філософічну і соціальну систему, яка досить відповідала повним суперечностям вимогам його подвійної природи — романтичного поета і раціоналістичного демократа: сен-сімонізм³⁾.

Весною 1831 р., коли Гайне прибув до Парижа, досягнув сен-сімонізм як раз вершок свого розвитку. Численні прихильники сеї малої церкви сходилися, особливо від липневої революції, на Rue Monsigny. По смерті Сен-Сімона в 1825 р. розвивався науку „Producteur“ (1825—26), опісля ширили її на зборах на Rue Taranne (1828—30), в кінці вложили в двох томах публікації „Exposition de la doctrine Saint-Simonienne (1830—31) і в тім виді заступали її перед публикою газети „Organisateur“ і „Globe“. Ширли її також численні відчити; в Парижі було до девяти різних циклів відчитів, які звертали ся то до публики, то до окремих гуртів слухачів, і відбувалися головню в залі на Rue Taitbout або в Athénée на Place Sorbonne. В Парижі почала ся одушевлена пропаганда, аби позискати нарід та зорганізувати робітників. Сен-сімонівські товариства повстали також на провінції та за границею, а саме в Бельгії. В тім часі навязав Гайне особисті зносини з багатьома провідниками малої громади⁴⁾. Особливо привязався він до Мішеля Шеваліє, якого називає в своїх листах дуже милим приятелем та одним із найблагородніших людей, яких знає⁵⁾. Шанував провідників партії Олінда Родрігеса і головню Анфантена, якого вважав найвизначнішим духом того часу⁶⁾. Ті

¹⁾ Briefe XX, 250; XXI, 95. ²⁾ Briefe XX, 250.

³⁾ Про сен-сімонізм див. S. Charléty, Histoire du Saint Simonisme, Paris 1896, і G. Weill, l'École Saint-Simonienne, Paris 1896. ⁴⁾ Strodtmann, H. Heine, II, 77; порівн. Karpeles, H. Heine und seine Zeitgenossen, стор. 111 (Berlin 1888). ⁵⁾ Briefe XX, 245. ⁶⁾ Briefe XXII, 59.

зносини навіть компромітували його, так що він уважав потрібним виразно заперечити свій публичний і повний перехід до сен-сімонізму, про який вісти кольпортували вже в Німеччині зле поінформовані або злобні земляки.

Ледви кілька місяців по приході Гайне почався швидкий розпад нової церкви. Вистане пригадати коротко факти. Найперше в падолисті 1831 р. настав розлом між обома провідниками партії Базаром та Анфантенем задля питання про нову моральність та про жіночу емансипацію, і схизма Базара який виступив із громади і потягнув за собою багато найвизначніших членів. Незабаром дійшло до бунту й до виступу Олінда Родрігеса, опісля вмшалося правительство, велівши 22 січня 1832 р. замкнути льокаль зборів на Rue Taitboux і виточуючи сен-сімоністам процес. Трохи згодом Анфантен з огляду на що-раз численніші відступства від справи та що раз більші фінансові труднощі перенісся в останніми вірними до свого дому в Ménilmontant, де відтяв своїх учеників від світа і призвичаював їх до ручної роботи й до пролетарського життя, аби їх виховати на апостолів. Через пару місяців одержала церква, яка вважала себе покликаною до перебудови світа, ласкавий смертельний удар: 27 і 28 серпня 1832 р. відбувся процес против останніх сен-сімоністів. За недозволені збори й порушення моральности поставлено їх перед суд присяжних і засуджено Анфантена з його двома учениками на рік тюрми і сто франків грошевої карі. Такий кінець зовсім не був для Гайне несподіваний. Від мая 1832 р. знав він, що верховодна роля сен-сімоністів скінчила ся. Тоді писав до Варнгагена фон Ензе: „Що сен-сімоністи усунули ся, се для самої доктрини мабуть дуже корисне; вона перейде в розумніші руки. Особливо політична частина, наука про власність, буде ліпше оброблена. Що до мене, то я цікавлю ся тільки тими релігійними ідеями, які треба було тільки висловити, аби вони швидше чи пізніше ввійшли в життя. Німеччина буде найсильніше бороти ся за свій спірітуалізм; mais l'avenir est à nous“ ¹⁾. Переслідування, на які були наражені сен-сімоністи, зрештою лише укріпляли його симпатії до них. Не поділяючи всіх їх ідей, не міг він одначе ніяк признати, що їх місце в карнім суді. В його очах вирости вони на мучеників доброї справи, він бачив у них найпоступовішу партію емансипації, побиту жан-

¹⁾ Briefe XX, 245 і дальше.

дармами і слугами старого світа, і не боячи ся сам навіть сьмішноти, якою по части була обтяжена їх справа, став рішучо на бік побіджених, яких без милосердя висьмівали в пресі і в товаристві. У своїй квижці „Про Німеччину“, якої перший наклад присьвятив „Просперови Анфантенови в Єгипті“, тїшить ся, що може в ним порозумівати ся без огляду на віддалене і проголошує теорії, дуже близькі до сен-сімонїзму. Так само незабаром у французькій видаю „Образів в подорожи“ (1834 р.) виступає по їх звїрцям против „визиску чоловіка чоловіком“ і заявляє публично, що соціяльні й релігійні прїнципи сен-сімонїзму прїймає за свої.

* * *

Які з тих теорій зробили на Гайне найбільший вплив ?

В сен-сімонїзмі можна бачити — і се мабуть його найзначнійший бік — найперше економічну систему, якої цїль — використати в як найширшій мірі відкриті вченими наукові закони для задоволення людських потреб. З того становища йде він до наукового збудованя промислової держави, до могутчої робітницької організації, яка мала-б у своїх руках усе публичне майно, розділила-б зняряди праці та продукти промислу і як центральний орган вела-б велике банкове підприємство, в яким зложені всі гроші, до якого звертають ся всі потреби і від якого виходять усі імпульси. Той бік сен-сімонїзму мало цікавив Гайне. Він, здасть ся, мало розумів практично-наукове значіне науки, яка з самого початку притягла до себе всю сметанку позитивних, науковою метою освічених людей, і яка могла похвалити ся, що виховала не лише пророків, як Анфантен, але також практиків, як Шевалїє, Талябо і Перейр, що опісля чимало причинили ся до розвитку кредиту і публичних робіт у Франції.

По-друге приносив сен-сімонїзм соціяльну доктрину, яка Гайне дуже приманювала, бо давала йому розвязку внутрішньої суперечности між його демократичними тенденціями й аристократичними інстинктами артиста. В дійсности сен-сімонїзм поборює, зовсім як і Гайне, старий суспільний устрій. Він хоче церкви, шляхті, судейському стану відібрати власть і віддати її промисловцям і вченим; лїнхам, трутам, що вживають не працюючи, виповідає війну; жадає, аби всі соціяльні інституції мали на цїли матеріяльне й моральне піднесенє численнійших і біднійших клас, аби всі привілеї роду без виньма були внесені та аби визиск чоловіка

чоловіком абсолютно був усунений. Ві всіх тих точках Гайне годить ся з ним, а навіть признає без викрутів, що перед 1830 р. у своїм поборюваню аристократії стояв іще при термінології з 1789 р. і поборював тільки шляхту, коли по правді аристократія, як се кажуть сен-сімоністи, складаєть ся не тільки з родової аристократії, але зі всіх, що живуть коштом народу, без огляду на їх назву. Також в иньшій точці годить ся він із сен-сімоністами, пр. коли ті п'ятнують безсильність лібералізму вилічити терпіня народу, бо лібералізм може дати народови тільки „деяку містичну потіху“ або „виконуванє деяких метафізичних прав“, коли вони твердять, що панованє „свободи“ в конституційній державі, се тільки атут анархії, коли п'ятнують недостаточність панованя парламенту і зріст байдужности народу до конституційного житя. Властиво сен-сімоністи зовсім не прихильники абсолютної рівности, не анархісти. Відкидаючи старий суспільний поділ на панів і рабів, на горожан держави і чужинців, поборюючи самовільне панованє одиниці, основанє авторітету на насильстві, визиск біднійших і численнійших клас сильними, не хотять одначе усунути зі світа нерівність загалом, тільки стару нерівність, що опирала ся на припадку вродженя чи маєтку, на авторітеті володаря, і держала ся тільки завдяки боязни, і хотять заступити її нерівністю опертою на заслугі, і послухом із любови. Вони хотять утворити лад оснований на ступнях здібностей, а саме сьвященників як заступників релігії, учених як заступників науки, і промисловців, які мають розумно визискувати земну кулю. Сьвященник сен-сімонізму завдячує своє становище тільки своїм здібностям; він панує впливом, який має, пошаною, яку збуджує. І авторітет того живого й особистого права, яке панує через пересьвідченє, не тільки більший від авторітету королівського абсолютизму або непомилности папи; він стоїть навіть висше від авторітету писаного неособистого закона, який усіх людей гне без чутя під однакове ярмо. Таким чином сен-сімонізм доходить до доволі аристократичного розуміня поступу: він іде не з низу, від народу, тільки з гори, від соціальної й духової еліти. І тому сен-сімоністи в своїй пропаганді все старали ся більше зискати ту еліту, як маси. З тої самої причини походить також їх глибока пошана для генія. Все, коли людськість мала доконати чогось великого — говорить їх наука — знаходив ся чоловік, який о ціле небо перевисшав своє окруженє, порывав його за собою і воно слухало його. Ті велитні, як Мой-

сей, Орфей, Ісус, Могамед, Сен-Сімон, Григорій VII і Карло Великий, Лютер і Наполєон, виконували правдиву диктатуру над людьми свого часу. По їх взірцям начальник сен-сімонівської єрархії мати-ме на своїх підданих непоборний вплив; всі його любити-муть і в кожного без уживання примусу знайде він радий і вірний послух. Як Гайне сходить ся з сен-сімоністами в тім, що визиск народу сильними мусить скінчити ся, так само годить ся зін також на їх постулат про потребу соціальної єрархії і разом із ними проповідує пошану для генія. Гайне був одушевлений, що може як иньшим так і собі самому доказати, що можна бути поступовим, не попадаючи в хоробу рівности, і добрим демократом, не потребуючи через те відказувати своїй пошани великим індивідуальностям і людям могутчої волі; він був щасливий, що може драстично доказати, що його прихильність до народньої справи може дуже добре годити ся з культом „сен-сімонівського цїсаря“ як Наполєон, бо-ж він завдячував своє становище тільки своєму генієви і нагороджував тільки заслуги та здібности.

В кінці сен-сімонізм представляв ся відновленєм релігії й моральности і се найбільше тягло до себе Гайне. В брошурі „Le Nouveau Christianisme“, яку написав Сен-Сімон у році своєї смерті (1825 р.), пробував він доказати потребу реформи християнства й нового релігійного руху. Матеріалістичні філософи XVIII в. і часів революції бачили в релігії попівські вигадки, аби туманити легковірний нарід, і пророкували, що наука зовсім витисне віру. Сен-Сімон у противенстві до тих, що голосили безвартність релігійного почуття на землі стараєть ся оперти свою соціяльну систему не тільки на філософії й науці, але також „на найбільше розширенім у цивілізованім сьвіті релігійнім почуттю, т. є. на християнським“.

Коли людськість у математиці і природничих науках зробила за вісімнацять віків незвичайний поступ, то про найважнійшу соціяльну науку, про моральність, не можна сего сказати. Ніколи не поставлено прінципу, який у своїй загальній вірности і ясности перевишав би науку Христа: люди повинні вважати себе братами, що значить: релігія повинна як найшвидше довести суспільність до великої ціли піднесеня біднійших кляс. В тім лежить божеський, вічно плодотворний прінцип християнства. Тільки існуючі релігії, протестантизм і католицизм, зовсім не відповідають тому прінципови; навпаки, вони відвели людськість від її ціли.

Релігія повинна лучити людей і єднати їх сили; таким чином правдивим покликаним сьвященника було-б злучити ся із трьома спокійними елементами: вченими, промисловцями й артистами та організувати людську суспільність як найліпше в душі поступу. Тимчасом позитивні релігії ніколи не цікавили ся штукаю, наукою, промислом, тільки вважали їх безбожними або що найменше не дуже милими Богу; як найважійші для поступу людського роду поставили вони містичні ідеї, поручали аскетичні заходи, як піст і молитву, а навіть поклали Біблію за жерело всеї правди. Коротко кажучи, релігія все була противенством до сьвітських властей; вона вчила, що царство боже не з сего сьвіта; вона вказувала вірним тільки метафізичну ціль житя, рай. „Певне — кінчить Сен-Сімон — усі христіяни стремлять до вічного житя, але одиникий спосіб осягнути його, се працювати в сьому житю для щастя людського роду“.

З другого боку релігія повинна старати ся як найбільше поліпшити долю бідних. Христіянство мало задачу зломити могутість римської держави, безбожної як у своїх основах так і в своїх жаданях; воно повинно було покласти таму злочасним наслідкам права сильнішого й усунути інституції, що стояли на дорозі піднесеню матеріяльного й морального стану бідних. Але сьвященники спроневірили ся своїй задачі; вони все стреміли до влади, поки не засіли на місці Цезаря. Спершу в боротьбі зі сьвітською властю, від XV в. злучили ся вони з нею в безбожний союз, аби всюди заступати інтереси богатих і сильних против бідних. За деякі почести і привілеї церков пустила ся в спілці з князями угнітати тих, яких повинна була боронити й оберігати. Людськість стала самолюбна і те почутє самолюбства запанувало в усіх клясах і всіх одиницях; отсе причина політичної недуги, яку терплять тепер усі пожиточні для суспільности робітники.

Сен-Сімон займав ся передівсім реформою христіянської моралі; одначе задумав довершити свого діла також уставленем догми, культу й віроісповіданя нової релігії, та смерть не дала йому виконати тої намір. Але його ученики, а саме Базар і головно Анфантен, узяли ся на ново до дещо неясних думок „Нового христіянства“, уложили його в систему і надали релігії, яку Сен-Сімон полишив тільки в загальних рисах, скінчену форму і завершений характер ¹⁾.

¹⁾ Див. „Exposition de la doctrine de Saint-Simon“; порівн. *Enfantin, Oeuvres, I.* (XIV т. цілої збірки).

„В найбільшій частині релігій — говорить „Exposition“ — у фетишизмі як і в грецькій політеїзмі, в старо-орієнтальній теології як і в старій завіті знаходимо догму про дві сили, які вічно поборюють себе, про принцип добра і зла. І християнство, хоч осудило єретичні секти гностиків і маніхеїв, які взяли ті два принципи з орієнтальних релігій, все таки глибоко проняте тою дуалістичною догмою вічного противенства в світі. Отці церкви вчили, що правда, що добрий Бог існував від віків, але через упадок ангелів і перший гріх людей прийшло на світ зло, так що чоловіка у його земній мандрівці все розривають поміж себе обі сили добра і зла. „Церков признає вправді, що людський розум і тіло через первородний гріх попали в зісуде, але при розвиваню сеї догми зісуде розуму усуваєть ся що-раз більше на дальший плян, а зісуде тіла висуваєть ся що-раз більше на перед, аж нарешті останньому приписуєть ся всю вину... Ві всіх церковних книгах для поученя і збудованя духовні і тілесні думки все представлені як противенство і коли чоловік по церковній науці може часом побороти чорта, поборюючи стремління свого духа, то все поборе його, коли поборювати-ме свої тілесні пориви. Бог, прообраз досконалости, представлений чистим духом, і природний вивід із тої науки тавий, що чоловік тільки духом може зблизити ся до Бога. Перед приходом Христа молода людськість була видана на поталу пристрастям тіла; від тоді має в духовім жерелі евангелія заспокоювати свою спрагу. Про матеріяльний світ церков не хотіла знати нічого; вона прокляла тіло і сказала: „Мое царство не з сего світа“... „Дайте цісареві, що цісарське, і Богови, що боже“. Політичний устрій, природну поезію, науку і промисл виключила вона зі своєї сфери, копаючи що-раз глибошу пропасть між душею і тілом, між духом і матерією.

„Релігія будущини має злучити те, що християнство розділило. Замість дуалізму має наступити єдність, замість вічного противенства в світі світове з'єдиненє. Вісімнадцять віків виховувало християнство людей тільки в духовім напрямі, виклинаючи тіло. Нова релігія має привернути гармонію, знищену зі шкодою для матерії. „Треба зрегабілізувати тіло! — заявляє Анфантен — отсе найзамітніший і найновіший бік поступу, до якого покликана тепер людськість“ ¹⁾. Християнська догма вважає Бога чистим духом і

¹⁾ Зрештою Анфантен зазначає, що »регабілітація тіла« та жіноча емансипація, се не остання ціль нової релігії. »Ті слова означають тільки переходову,

бачить у тілі принцип злого. Розуміння релігії будучини мусить знов додати матерію до вічного світового ладу, ввести її в самого Бога; воно мусить замість Бога чистого духа, поставити Бога, що є духом і матерією, Бога пантеїстичного. Звідси формула Анфантена: „Бог, се все, що єсть; все в нім, все через нього. Нічого нема поза ним, але ніхто з нас не є ним. Кождий з нас бере участь в його життю і ми всі лучимося в нім, бо він усе, що єсть“¹⁾. Скрізь, на всіх полях людської діяльності треба працювати для гармонійної злуки сил, які тепер суперечать собі або поборюють себе. Так само, як тілу признаєть ся його право, треба також визволити жінку, яка доси стояла під опікою чоловіка і він уважав її менше вартною; замість духовної і світської власти церкви і держави треба покласти одним-одну власть, священника-короля, начальника людськості²⁾. Треба вже раз зробити кінець старому противенству між бідним і багатим, слабим і сильним, усунути визиск чоловіка чоловіком і завести на землі правдиву рівність і братерство, творячи всесвітній союз та обіймаючи всіх людей рамами величезної, всіми добровільно прийнятої єрархії“.

Зараз видно, який великий інтерес представляла та сен-сімонівська релігія для Гайне; вона задовляла його раціоналістичні як і романтичні вимоги, його нехіль до позитивних релігій як і релігійний інстинкт, що остав ся в нім живий. Як антиклерикальний і раціоналістичний демократ був він щасливий, що знайшов у сен-сімоністів строгу критику християнства, спірітуалістичної мо-

хоч і визначну задачу; вони є висловом противенства між часами апостольства і між останнім творенем світового з'єднання«. (Твори XIV, 45).

¹⁾ При сій останній формулі Анфантен зупинив ся; див. зрештою його коментар до неї, Твори XIV, 116 і далі. Зрештою треба завважити, що він хоч ясно і виразно проголошує єдність субстанції, застерігаєть ся против обжалуваня в спіноцизм і пантеїстичнім хаосі і заявляє, що він так само не пантеїст, як не матеріяліст і не прихильник свободи обичаїв (Твори XIV, 37 і далі). В своїм листі до Гайне висловлюєть ся він критично про »недосконалість як найбільше теоретичного, як найбільше філософічного і не релігійного пантеїзму Спіноци: та недосконалість лежить у тім, що почуте для єрархії, розумінє ріжниць, розріжнюване добра і зла, коли загалом існують, то мають за мало значіння; вона позбавляє спіноцизм практичної і політичної вартости, бо він не представляє ані ідеї порядку, ані ідеї свободи і витворює безпосередно тільки ідею рівности, а ріжниць зводять ся до неважних дрібниць« (Твори X, 114).

²⁾ Анфантен згідно зі своїми теоріями про жіночу емансипацію клав, як звісно, на версі своєї єрархії не самого мущину, тільки чоловіка й жінку, священничу пару.

ралі та історичної ролі церкви й духовенства. Не менше був задоволений, що бачив піднесене до догми всесвітнє братерство, злуку всіх до спільної праці і реабілітацію тіла. Як романтичний поет, якого душа часто дізнавала релігійних почувань, годив ся радо в тим, що систематична ворожнеча до всякого рода релігії, се обмежене становище, і що в будучині ходить не про те, аби стару церкву зруйнувати чи осьмішити, тільки збудувати нову, що прихильники поступу мають не знести духовенство, тільки навпаки самі стати сьвященниками, що минув час безплідного заперечуваня і що заки розбити минувшість на порох і звалити старі віруваня, треба подумати, що можна поставити на їх місце ¹⁾. У сьвітї без богів, у суспільности без ідеалів, яких одинока ціль розвиток масового щастя, він був би почував себе дуже ніяково. За те почував себе дуже добре в сьвітї, де все божеське, як матерія так і дух, у суспільности, де не треба віддавати ся виключно загальному добру, але де є також місце для самовідречених стремлінь до правди і краси, де штука й наука в такій самій пошанї, як і промисл. Одним словом: Гайне тішив ся, що в сен-сімонїзмі знайшов не лиш аргументи против старої релігії і моралї, з якою зірвав, але також новий релігійний та моральний ідеал, який міг прийняти за свій.

[Конець буде].

¹⁾ Передмова до французького виданя «Образів з подорожи».

ГЕНРІХ ГАЙНЕ.

ФЛЬОРЕНТИЙСЬКІ НОЧИ.

I.

В передпокою застав Максиміліян лікаря, що власне натягав чорні рукавички.

— Кваплю ся дуже, — мовив сей до нього живо. — Сіньора Марія не спала весь день і тільки перед хвилиною задрімала крихітку. Не потребую остерігати вас, щоб ви не збудили її яким шелестом; а коли збудить ся, то борони Боже, щоб говорила. Мусить лежати спокійно, без найменшого руху, не сьміє говорити, і тільки духовий рух корисний для неї. Прошу, оповідайте їй знов усякі дурацькі історії, щоб слухала спокійно.

— Не турбуйте ся, докторе, — відповів Максиміліян із жалісним усьміхом. — Я вже зовсім виробив ся на пустомелю і не дам їй прийти до слова. Вже я їй набалакаю стілько фантастичних нісенітниць, скілько лише хочете. Але чи довго-ж вона ще може жити?

-- Спішу ся дуже, — відповів лікар і шмигнув геть.

Чорна Дебора, чуйна як звичайно, пізнала вже по ході прихожого і тихенько відчинила йому двері. Він кивнув рукою і вона так само тихенько віддалила ся з кімнати, а Максиміліян лишив ся сам біля своєї приятельки. В кімнаті, освіченій лиш одною лампою, стояла півсутінь. Десь-колись кидала лампа на пів боязливі, на пів цікаві блиски на лице хорої жєнщини, що вся вбрана в білий мусліл лежала простягнувши ся на софі оббитій зеленим шовком і спала спокійно.

Мовчки, сірестивши руки стояв Максиміліян якийсь час перед сонною і вдивляв ся в те гарне тіло, якого контури більше виявляла, ніж закривала легенька одежа, і за кожним разом, коли лампа кидала сьвітляну смугу на бліде лице, тремтіло його серце.

— Боже мій! — мовив стиха сам до себе. — Що се таке? Що за спомини будять ся в мені? Так, тепер знаю! Ся біла картина на зеленім тлі — так, тепер...

В тій хвилі прокинула ся хора, і немов визираючи з глибини сну звернули ся лагідні, темно-синні очи на приятеля з якимось запитанєм, з якимось проханєм...

— Про що думали ви в сій хвилі, Максиміліяне? — про-

мовила тим страшним мягким тоном, який являєть ся у людей хорих на легкі і в яким здаєть ся нам, що чуємо рівночасно лепетанє дитини, цвїріньканє пташини і харчанє чоловіка близького смерти. — Про що думали ви в сїй хвилї, Максиміліяне? — повторила ще раз і живо підняла ся в гору, аж довгі кучері мов розбуркані золоті гадюки розсипали ся по її плечах.

— Господи! — скрикнув Максиміліян, лагідно укладаючи її знов на софу, — лежіть же спокійно, не говоріть нічого! Я скажу вам усе, все, що думаю, що почуваю, ба навіть чого й сам не знаю!

— Бо й справді, — говорив далі, — я й сам не знаю докладно, що я думав і почував власне тепер. Картини з дитячих літ промигнули в моїй тямці. Я думав про замок моєї матери, про заустїлий сад біля нього, про гарну мармурову статую, що лежала в зеленій траві... Я сказав „замок моєї матери“, але прошу вас, будь ласка, не уявляйте собі при тїм нічого пишного та величного! Я вже привик так називати його; мій батько все вигорював той „замок“ з якимось особливим натиском і всьміхав ся при тїм так чудно. Значінє того усьміху зрозумів я аж геть пізнійше, коли дванацятилітнім хлопчиною я разом із мамою відбув подорож до того замка. Се була моя перша подорож. Ми їхали цілий день густим, високим лісом, якого темна прохолода незабутна мені й доси, і аж під вечір ми зупинили ся перед довгою рогачкою, що відділяла нас від великої левади. Ми мусїли ждати майже пів години, поки з поблизької ліянки вийшов хлопчисько, відсунув рогачку і впустив нас. Я сказав „хлопчисько“, бо стара Марта все ще свого сороклїтнього сестрінця називала хлопчиськом; сей, щоб достойно привитати ласкаве панство, надїв стару лїберію свого покійного вуйка, а що мусїв її вперед витріпати трохи від пороху, тому й заставив нас чекати так довго. Як би був мав більше часу, був би надягнув ще й панчохи; а так його довгі, голі, червоні литки не дуже й відбивали від яркого скарлатового кубрака. Чи мав під ним штани, не знаю вже. Наш слуга Іван, що також не раз чував назву „замок“, аж очі вирячив з великого дива, коли „хлопчисько“ завів нас до невеличкого, напів розваленого будинка, в яким жив небіщик пан. Та він аж остовпів, коли мати велїла йому повносити туди нашу постіль. І як могло йому прійти на думку, що в „замку“ нема ніякої постелі! Отим то він або зовсім не слухав наказу моєї матери, щоб забрав для нас по-

стіл, або вважав його зайвиною і пустив помімо вуха.

Невеличкий одноповерховий домок, що в своїх найкращих часах мав ледво пять кімнат придатних до замешканя, являв тепер жалібний образ зникомости. Поломані меблі, пошарпані тапети, ані одна шибка не лишена в цілові, тут і там вилупаний поміст, усюди преногані сліди найзухвальшого солдацького постою.

— Квартиранти завсіди у нас бавили ся весело, — сказав „хлопчисько“ з глуповатим усміхом. А мати моргнула мені, щоб ми лишили їх самих, і поки „хлопчисько“ порав ся з Іваном, пішов я оглядати сад. І сей також виявляв пренещасний вид руйнації. Великі дерева були по части покалічені, по части обломані з гилля, а насмішливий бурян пняв ся на повалені пні. Тут і там біля вибуялих корчів тису можна було пізнати колишні доріжки. Тут і там стояли ще статуї, у яких переважно не було голов, а що найменше носів. Пригадую собі Діану, якої долішня половина прекумедно обросла була темним плющем, а також пригадую богиню Фортуну, у якої з рога щедроти вицьвітала смердюча хопта. Лиш одна статуя Бог зна яким робом уйшла була від злоби людей і часу; правда, її стручено в високу траву, але тут вона лежала непокалічена, мармурова богиня з чисто-гарними рисами лица і з упруго-роздільними благородними грудьми, що виблискували мов грецька обява з високої трави. Я майже злякав ся побачивши її; сей образ наповнював мене дивним, душним жахом і якась таємна несмілість не давала мені зупиняти ся довго при його любім виді.

Коли я знов прийшов до мамі, стояла вона при вікні затоплена в думках, підперши голову на праву руку, а по її щоках ненастанно збігали сльози. Я ще ніколи не бачив, щоб вона так плакала. Вона обняла мене поривчасто, ніжно і просила в мене вибаченя, що через Іванове недбальство не мати-му порядної постелі.

— Стара Марта, — мовила мама, — тяжко нездужає і не може тобі, любий синку, відступити свого ліжка. Але Іван розложить тобі подушки з повоза так, що будеш міг спати на них, ще й дасть тобі свій плащ укрити ся. Я сама спати-му ось тут на соломі; се спальня мого покійного батька; колись тут бувало далеко краще. Лиши мене саму! — І сльози полились іще дужше з її очий.

Чи се була непривична постіль, чи збентежене серце, до-

силь, що я не міг заснути. Місячне світло так різко продирало ся крізь повибивані шибки і здавало ся, що воно вабить мене на ясну, місячну ніч. Я обертав ся на право і на ліво на своїм ліжку, прижмурював очі і знов нетерпливо відчиняв їх, — а все з моїх думок не сходила гарна мармурова статуя, яку я бачив простягну в траві. Я не міг вяснити собі своєї несмілости, що обхопила мене при її виді; я сердив ся на те дитяче почуте і сказав по тихо сам до себе: „Завтра, завтра поцілую тебе в те гарне, мармурове личко, поцілую тебе в ті гарні кінчики уст, де губи зростають ся в такі милесенькі ямочки“. Нетерпливість, якої я ще не знававав ніколи, проходила при тім дрожю по всіх моїх суствах; я не міг довше оперти ся дивовижному наповори, зіскочив сьміливо з постелі і мовив:

— А що, поцілую тебе ще сьогодні, ти любе создане!

Тихенько, щоб не почула мама, викрав ся я з дому; се було тим лекше зробити, що на порталі була ще справді здорова дошка з гербом, але в порталі не було дверей. Сквипно продирав ся я крізь хащі запусілого саду. І тут не шебернув ані один звук, усе спочивало німо і поважно в тихім місячнім сяєві. Тіни дерев лежали мов прибиті на землі. В зеленій траві лежала вродлива богиня так само без руху, але здавало ся, що не камяна смерть, а тільки тихий сон оповив її любі суства, і коли я наблизив ся до неї, я майже бояв ся, що найменшим шелестом можу збудити її ві сну. Я запер у собі дух, коли похилив ся над нею, щоб придивити ся рисам її прегарного лица; якась смертельна тривога відпихала мене від неї, але хлопяча заласність притягала мене знов до неї; моє серце било ся, немов я отсе збираю ся виконати вбійство, і нарешті я поцілував гарну богиню в таким запалом, і такою ніжністю, з такою розпукою, як ніколи потім не цілував у своїм житю. І ніколи я не міг забути того жаховито-солодкого почутя, що розлило ся в моїй душі, коли благословенний холод тих мармурових губ доторкнув ся моїх уст... І бачите, Маріє, саме коли я стояв перед вами і бачив вас, як лежите в отій білій мусліновій сукні на зеленій софі, пригадав мені ваш вид ту білу, мармурову статую в зеленій траві. Коли-б ви були спали довше, то мої губи не могли-б були оперти ся...

— Максе! Максе! — скрикнула женщина в глибини її душі.

— Страшно! Чи-ж не знаєте, що один поцілуй ваших уст — —

— О, мовчіть лишень! Я знаю, що се було би для вас щось

страшенне! Лиш не дивіть ся на мене так благально. Я не толкую собі навпаки вашого чутя, хоч його найглибші причини укриті для мене. Я ніколи не сьмів пригукнути своїх уст до ваших губ...

Але Марія не дала йому договорити, вхопила його руку і покриваючи її найгорячішими поцілуями промовила далі з усміхом:

— Прошу, прошу, оповідайте мені ще про свої любовні пригоди! Як довго любили ви мармурову красуню, що її цілували в замковім саду своєї мамі?

— Другого дня ми від'їхали, — відповів Максиміліян, — і тої мармурової красуні я вже не бачив ніколи більше. Але майже чотири роки бентежила вона моє серце. Дивна пристрасть до мармурових статуй розвила ся від тоді в моїй душі, і ще нинішнього ранка почув я її пориваючу силу. Я вийшов із Лявренціани, бібліотеки Медічів, і сам не знаю як зайшов до каплиці, де тої найпишнійший рід Італії збудував собі усипальницю з дорогого каменя і спить у ній спокійно. Цілу годину провів я там задививши ся на мармуровий образ женщины, якої могутня будова тіла сьвідчить про сьмілу міць Мікельанджеля, хоча вся постать при тім облита якимись етеричними солодощами, яких у того майстра звичайно ніхто й не шукає. В тім мрамурі закладене ціле сонне царство з усіма його тихими роскошами, ніжний супокій царює в тих гарних сугавах, а в її жилах пливе, здасть ся, найлагідніше місячне сьвітло... Се „Ніч“ Мікельанджеля Буонаротті. О як рад би я спати вічним сном у обіймах тої ночі!

— Мальовані жіночі образи, — мовив далі Максиміліян по короткій павзі — все цікавили мене не так сильно, як статуї. Раз тільки я був закохав ся в малюнок. Се була чудово гарна Мадонна, яку я пізнав у одній церкві в Кольонії над Реном. Я тоді взяв ся був дуже пильно ходити до церкви, а моя душа тонула в містиці католицизму. Я тоді рад був, як який еспанський рицар, день у день бити ся на жите і смерть за непорочне зачатє Марії, цариці ангелів, найкрасшої пані небес і землі! Я цікавив ся тоді цілою сьвятою родиною, і особливо з великою приязною я скидав капелюха, коли на якій іконі мені пострічав ся сьвятий Йосиф. Та сей стан трівав не довго і майже без ніякої церемонії покинув я Матір Божу, коли в якійсь галерії старинностей я познайомив ся з одною грецькою Німфою, що довгий час прoderжала мене в неволі в своїх мармурових обіймах.

— І ви все любили з каменя висічених або мальованих

женщин? — захотала Марія.

— Ні, я любив і мертвих женщин, — відповів Максиміліян, якого лице затемнив знов дуже поважний вираз. Він і не завважив, як Марія при тих словах затремтіла перелякана, і спокійно говорив далі:

— Еге, се дуже дивно, що я раз закохав ся в дівчину, яка вже сім літ перед тим була вмерла. Коли я пізнав малу Вірочку, вона подобала ся мені надзвичайно дуже. Три дні я займав ся сею молодою осібною і почував найбільшу приємність при всім, що вона чинила або говорила, при всіх виявах її принадної та чудернацької вдачі, та моє серце при тім не почувало надто ніжних зворушень. І пару місяців по тім я не був занадто сильно збентежений, коли одержав відомість, що вона наслідком нервової горячки нагло вмерла. Я забув її зовсім основно, і я певнісінький, що довгі роки я ані одного разу не подумав про неї. Від того часу минуло цілих сім літ, і я пробував у Почдамі, щоб у ненарушеній самоті любити ся гарним дітом. Ані з одним чоловіком не мав я там зносин і все моє товариство були статуї, що стоять у саду Сансусі. Та ось одного дня трапило ся, що в моїй пам'яті виступили риси лица і якийсь такий любий тон голосу та поведінка, хоч я й не міг ніяк нагадати, до якої особи належали вони. Нема нічого докучливішого, як отаке поринає в старих споминах, і тому я аж якось радісно зжахнув ся, пригадавши собі по кількох днях раптом малу Вірочку і спостерігши, що се власне її любий, забутий образ снував ся довкола мене і так трівожив мене. Так, я втішив ся сим відкритєм, як чоловік, що зовсім несподівано віднайшов свого найщирішого приятеля; виблідлі коліри оживляли ся помалу, і нарешті ціла люба осібка станула знов передо мною як жива, з її усміхом, з її наскоками ніжної сердитости, з її до-тепом — і краща як була за життя. Від тепер сей чарівний образ не хотів покинути мене, заповняв усю мою душу, ходив і стояв усе біля мене, куди я повернув ся і де зупинив ся, розмовляв зо мною, сьміяв ся зо мною, але невинно і без великої ніжности. А я що день більше підлягав її чарам, її образ з кожним днем набирав для мене більше дійсности. Легко викликати духів, але тяжко відправити їх потім назад у їх темне ніщо; тоді вони дивлять ся на нас так благально, а наше серце так проречисто промовляє за ними... Я не міг ніяк відірвати ся і закохав ся в малу Вірочку, що вже сім літ перед тим була вмерла. Отак прожив я шість мі-

сяців у Почдамі зовсім потонувши в тій любови. Ще стараннїйше як уперед я вистерїгав ся всякої стичности з зовнїшнїм сьвїтом, і коли хтось на вулицї западго близько проходив біля мене, то я почував вельми прикре занепокоєнє. Я почував глибокий жах перед усякими стрїчами, так як його мабуть відчувають душі покїйників, що ходять по ночи; адже говорять про них, що пострїчавши живого чоловіка вони перепуджують ся так само, як перепуджуєть ся живий чоловік стрїчаючи мару.

Припадково переїздив тоді через Почдам один подорожний, з яким я не міг розмивути ся, бо се був мій брат. Зустрївши ся з ним і почувши його оповїданя про бїжучі подїї я немов прокинувся з глибокого сну і жажнувши ся почув нараз, у якїй страшнїй самотї я жив такий довгий час. У тїм станї я не завважив навіть зміни пори року і з зачудуванєм глядїв тепер на дерева, з яких давно облетїло листє і які вкривав осїннїй иней. Швидко я покинув Почдам і малу Вірочку, і в иньшїм мїстї, де на мене ждали важні дїла, дуже швидко втолочили мене вельми скрутнї обставини та відносини назад у жорстоку дїйснїсть.

— Милїй Боже, — додав Максимїліян, простягнувши верхню губу в болючу усмїшку, — милїй Боже! Живі жінки, з якими я тоді був змушений вїйти в стичнїсть, якже вони мучили мене, нїжно мучили своїми фохами, задростями та ненастанними турбаціями. На скїлько то баях мусїв я витанцьовувати їх, у скїлько то сплетень мусїв я бути замішаний! Яка невтомна пустота, яке замилуванє до брехнї, яка зрадливїсть обсирана поцїлуями, які отруйнї цьвїти! Тї дами зумїли зогидити менї всї радощї і всю любов і я на якийсь час зробив ся ворогом усього жїноцтва, проклинав увесь жїночий рїд. Зо мною повторила ся майже історїя того французького офїцера, що в часї рєснїйського походу лише з тяжкою бїдою виратував ся з ледоватої купелї в рїчцї Березинї, але від тоді набрав такої антипатїї до всього мороженого, що потїм з обридженєм відпихав від себе навіть найсолодшї і найприємнїйшї роди мороженого у Тортонї¹⁾. Егеж, спомин про Березину любови, яку я перебував у ту пору, збридив менї на якийсь час навіть найчудовїйших дам, ангельських жїнок, дївчат солодших від ванїльового шербету.

— Прошу вас, — скрикнула Марїя, — не лайте жїнок! Усе

¹⁾ Славна париська цукорня.

те — перемолочені фрази мужчин. А кінець кінців щоб бути щасливими, все таки потребуєте жінок.

— О, — зітхнув Максиміліян, — се дійсно правда. Але жінки на жаль мають лиш один спосіб, як можуть зробити нас щасливими, та за те трицять тисяч способів, як мають зробити нас нещасливими.

— Дорогий друже, — відповіла Марія, закусуючи уста від легенького усьміху, — говорю про суголос двох однако настроєних душ. Чи ви ніколи не вазнали такого щастя?... Але бач, незвичайний румянець пробігає по ваших лиці.. Говоріть.. Максиме!

— Се правда, Маріє, чую майже хлопяче заклопотанє, коли маю вам признати ся про ту щасливу любов, яка колись дала мені безмежне щастє! Ся памятка ще не покинула мене і під її холодну тїнь нераз іще втікає моя душа, коли пекуча курява та денна спека життя робить ся нестерпною. Та я не в силі дати вам вірний образ тої мові любки. У неї була така етерична вдача, що могла виявити ся мені лише ві сні. Думаю, Маріє, що ви не маєте банального пересуду против снів; ті нічні явища, їй Богу, так само реальні, як і ті грубші твори дня, яких можемо доторкати ся руками і о які так часто забруднюємо собі руки. Так, у сні я бачив ту розкішну істоту, що найбільше на сьому сьвіті ущасливила мене. Про її зверхній вигляд мало вмію сказати. Я не в силі передати вовсім докладно форми її рисів лица. Се було лице, якого я не бачив ніколи перед тим і не видів ніколи потім у житю. Стілько лише пригадую собі, воно не було біле ані рожеве, але вовсім однофарбне, легенько зарумянене блідо-жовте і прозірчає мов кришталь. Поваб сього лица лежав не в строгих пропорціях красоти і не в інтересній рухливости; характерна для нього була власне чарівлива, захватна, майже аж страшна правдивість. Се було лице повне сьвідомої любови і граціозної доброти, більше душа, ніж лице, і тому я ніколи не міг вповні уявити собі його зверхніх форм. Очи лагідні як цьвіти. Губи троха бліді, але привадно склеплені. На ній був шовковий пенюар коліру блаватів, але се й була вся її одежа; шия і ноги були голі, і крізь мягку, тоненьку одежу просьвічували іноді мов крадькома стрункі та ніжні суглави. Слова, якими ми розмовляли з собою, також вилетіли мені з памяти; се лише знаю, що ми заручили ся одно з одним і пестили ся з собою весело і щасливо, отверто і щиро, як наречений з нареченою, ба навіть мов брат із сестрою. А іноді ми й не говорили

зовсім нічого, тільки гляділи одно на одно, око в око, і в тім блаженнім огляданю проводили ми цілі вічності... Від чого я прокинувся, сього також не можу сказати, але ще довго потім я роскошував ся посмаком того любовного щастя. Довго був я мов пропоений нечуваною роскошю, смажна глибина мого серця була немов наповнена блаженством, невідома мені радість розливалася, бачилось, по всіх моїх чутях, і я був веселий і погідний, хоч у своїх снах ніколи вже не бачив своєї милої. Але чи ж не роскошував ся я її видом цілі віки вічності? Тай вона знала мене дуже добре і розуміла, що я не люблю повторень.

— Їй Богу, — мовила Марія, — ви на правду чоловік щасливий на руку. Але скажіть мені, панна Лявренція — це се була мармурова статуя, чи мадюнок? чи покійниця, чи може сон?

— Може всього того по троха, — відповів Максиміліян дуже поважно.

— Так я й думала, дорогий друже, що та коханка мусіла бути дуже сумнівного тіла. І колиж розповісте мені історію вашого кохання з нею?

— Завтра. Се довга історія, а сьогодні я втомлений. Був власне на опері і маю занадто багато музики в вухах.

— Ви тепер часто ходите на оперу, і мені здається, Максиме, що ходите туди більш аби глядіти, ніж аби слухати.

— Ви не помиляєте ся, Маріє, я справді ходжу на оперу, щоб придивити ся лицям гарних Італіянок. Певно, вони й по за театром досить гарні, а історик міг би з ідеальности їх рисів дуже легко доказати вплив плястичних штук на тілесну форму італійського народу. Тут природа відібрала від артистів капітал, який позичила їм колись, і ади! він приніс пречудові проценти. Природа, що колись достарчала артистам моделів, копіює тепер своєю чергою архитвори, що повстали з них. Замилуване до краси проняло весь народ, і як колись тіло впливало на духа, так тепер дух впливає на тіло. І не безплідна та набожність перед їх гарними Мадоннами, принадними вівтарями, що вбивають ся в душу нареченого, коли рівночасно наречена носить у палкім серці якогось гарного съвятого. Через таке свояцтво з добору повстав тут тип людей ще красший як люба країна, на якій він процвітає і як соняшне небо, що обливає його своїми блисками, мов золота рама. Мужчини ніколи не цікавлять мене дуже, з винятком хіба мальованих або мармурових; лишаю вам, Маріє, весь можливий

ентузіазм для тих гарних, гнучких Італіянців, у яких такі дикі, чорні бакенбарди і такі сьмілі, благородні носи і такі лагідні та розумні очі. Говорять, що Льомбарди, се найкрасші мужчини. Я ніколи не досліджував сього, та про Льомбардок думав серіозно і переконав ся, що вони справді такі гарні, як слава трубить про них. Уже навіть у середніх віках вони мусіли бути досить гарні. Аджеж кажуть про Франсуа I, що чутка про красу Медіолянок була таємним побудом, що склонив його до італійського походу; рицарський король певно був цікавий, чи його духові кузиночки, рідні його хресного батька, справді такі вродливі, як величала слава. Бідний рицар! Під Павією мусів він тяжко заплатити за ту цікавість!¹⁾

— Але якіж гарні ті Італіянки, коли музика осьвітить їх лица! Говорю: осьвітить, бо вплив музики на лица гарних жінок, які бачу в опері, точнісінько такий, як ефекти сьвітла й тіни, що дивують нас, коли оглядаємо статуї в ночі при сьвітлі смолоскипів. Ті мармурові твори виявлять нам тоді з поражаючою правдою закланого в них духа і свої страшні, німі тайники. Так самісінько відслонюєть ся нам усе жите гарних Італіянок, коли бачимо їх у опері; переливні мелодії будять тут у їх душах цілі ряди почувань, споминів, бажань та сердитостей, що моментально виявляють ся в рухах їх рисів, румянцях, блідостях, а особливо в їх очах. Хто вміє читати, може тоді вчитувати в їх гарних личках багато любого та цікавого — історії такі забавні як Боккачієві новелі, такі ніжні, як Петрарчині сонети, примхи такі дивовижні, як Аріостові оттаверіме, а ніколи й страшні зради та величні злоби, такі поетичні, як пекло великого Данта. Оттут то й варто праці розглядати ся по льожах. Як би тільки мужчини за той час не виявляли свого захвату таким страшеним галасом! Сей скажений галас у італійським театрі робить на мене нераз прикре вражінє. Але музика, се душа тих людей, їх жите, їх національна справа. В иньших краях бувають певно музики, що дорівнюють найбільшим італійським знаменитостям, але там нема музикального народа. Тут у Італії музику репрезентують не осібники, але вона виявляєть ся в цілій людности, музика стоїть людом. У нас на півночі зовсім інакше; тут музика стоїть лише чоловіком і називаєть ся

¹⁾ Д. 24 лютого 1525 р. французський король Франсуа I був побитий під Павією і взятий до неволі.

Моцарт, Маєрбер; тай надто ще коли розберемо докладно найкраще з того всього, що дають нам ті північні музики, то знайдемо там італійське сонце і запах помаранч, і далеко більше як до Німеччини вони належать до Італії, вітчизни музики. Так, Італія все буде вітчизною музики, хоч її великі маєстри вчасно лягають у могилу або німіють, хоч Белліні вмирає, а Россіні мовчить¹⁾).

— Справді, — завважала Марія, — Россіні мовчить дуже завзято. Коли не помиляюся, мовчить уже повних десять літ.

— Се може такий його дотеп, — відповів Максиміліян. — Хотів доказати, що прозвище „лебедь із Пезаро“²⁾, яким його величали, для нього зовсім невідповідне. Лебеді співають при кінці життя, а Россіні замовк у половині життя. І думаю, що добре зробив і власне сим показав, що він геній. Артист, у якого є лише талант, до кінця життя не тратить охоти виявляти той талант; амбіція все гонить його наперед; він чує, що раз у раз удосконалюється і його пре щось поступати що раз висше й висше. Але геній осягнув уже свій найвисший ступінь, він задоволений, гордує сьвітом і дрібною амбіцією і йде до дому, до Стратфорда над Авоном, як Уїлліям Шекспір, або шпацірує сьміючись та точачи баляси по Італійським бульварі в Парижі, як Россіні. Коли у генія надто не кецька тілесна конституція, то він проживе таким робом іще спорий шмат часу, викінчивши свої архитвори або, як то звичайно кажуть, сповнивши свою місію. Се забобон, коли дехто каже, що геній мусить умирати вчасно; здається, визначено від трицятого до трицять четвертого року як вік небезпечний для геніїв. Як часто драгував я сим бідного Белліні, жартом пророкуючи йому, що яко геній мусить швидко вмерти доживши отсе небезпечного віку. Дивна річ! Не вважаючи на жартливий тон він дуже лякав ся тих пророковань, називав мене своїм джеттаторе³⁾ і все робив відомий знак для охорони від уроків. Він так хотів жити і почував майже пристрасну відразу від смерти, не хотів навіть слухати про вмиранє, бояв ся його як дитина, що боїть ся спати в потемках. Він був як добра, люба дитина, іноді

¹⁾ Белліні вмер 23 вересня 1835 р. в Піто біля Парижа. Россіні видав свою остатню оперу «Вільгельм Тель» 1829 р. і від тоді аж до смерти (1868) не компонував уже нічого крім кількох дрібних творів.

²⁾ Россіні вродив ся 1792 р. в Пезаро недалеко Риму.

³⁾ По італійськи jettatore — чоловік із поганими очима, що своїм зором наводить лихо на людей.

трохи нечемна, але в таких разях досить було погрозити йому близькою смертю, і він зараз починав пхикати і просити ся і двома піднятими в гору пальцями робив знак против уроків... Бідний Белліні!...

— То ви знали його особисто? Був гарний?

— Не поганий. Бачите, і ми чоловіки не можемо відповісти простим потвердженням, коли про когось із нашого роду завдають нам таке питання. Се була довговяза, струнка постать, що порушувала ся вертко, сказати б навіть, кокетю; все заціпнений на всі гузики; правильне лице, подовгасте, блідорожеве; ясножовте, майже золотисте волосє, уфризоване в тоненькі льочки; високе, дуже високе, благородне чоло; простий ніс; в'олаві сині очі; гарно скроєні уста, кругле підборідє. Було в його рисах щось хитке, безхарактерне, щось мов молоко, і в тім молочнім личку булькотів іноді кислосолодкий вираз болю. Сей вираз болю заступав у лиці Белліні брак дотепу; але то був біль неглибокий; він непоетично блискотів у його очах, безпристрасно дрожав довкола уст того чоловіка. Сей плоский, м'явий біль хотів маестро, здавало ся, виявити наглядно в цілій своїй появі. Його волосє було уфризоване так ентузіастично-тужливо, одежа лежала так безсильно на його тілі, він держав свою тростинову паличку так іділлічно в руці, що все нагадував мені тих молодих пастушків, яких видаємо в старих пастирських драмах, де вони дроботять та примілюють ся зі своїми паличками обвиненими в стяжки та в своїх яснобарвистих курточках. І його хід був такий панянський, такий елегійний, такий етеричний. Увесь він виглядав як зітханє в лякерках. Жінкам він дуже подобав ся, та сумніваю ся, чи хоч у одної збудив до себе сильну пристрасть. Для мене мала його поява все щось кумедно-нестравного, а причина сього лежала мабуть поперед усього в його французській мові. Хоча Белліні вже кілька літ прожив у Франції, то все ще говорив по французьки так погано, як ледви може говорять у самій Англії. Властиво не слід його вимову означати словом „погана“; „погана“, се ще тут занадто добра. Треба б сказати „страховинна“, „кровосумішна“, „світوپреставительна“. Егеж, коли чоловік був із ним у товаристві і він починав як кат калічити ті нещасні французькі слова і з незрушним супокоем випаковувати всякі благоглупости, то думалось іноді, що ось-ось мусить ударити перун і завалити весь світ. В цілій кімнаті залягала тоді мертвецька тиша; смертельна

тривога малювала ся по всіх обличчях, на одних крейдою, на других цинобром; пані не знали, чи влівати їм, чи втікати; мужчини поглядали з жахом на свої сподні, щоб переконати ся, зчи дійсно вони не позабули надягти їх; а найлячнійше було те, що сей перстрах рівночасно збуджував порив до конвульзивного сьміху, який ледви можна було стримати закусуючи губи. Оттим то буваючи в товаристві з Беллінім почувало ся в його близу завсїди якийсь жах, що силою якоїсь дивовижної принади рівночасно відпихав і притягав. Іноді його мимовільні калямбури були лише сьмішні і в своїй кумедній несмачности нагадували замок його земляка князя Паллягонїї, який Гете в своїй „Подорожі по Італїї“ описав як музей чудернацьких диковин та безглуздо посточуваних до купи виродів. А що Белліні при таких нагодах був усе певний, що сказав щось зовсім невинне і поважне, то його лице творило найскаженїйший контраст із його словами. Тодї на його лицї найрївкїйше виступало те, що могло менї неподобати ся в ньому. А те, що менї не подобало ся, не можна було власне назвати хибою і мабуть і дамам воно зовсім не було не до вподоби. Лице Белліні як і загалом уся його поява визначало ся тою фізичною сьвіжістю, тою цвітучістю тїла, тою рожевою краскою, що робила на мене неприємне вражїне, на мене, що люблю власне все назначене пятном смерти, мармурове. Аж пізнійше, коли я вже довше був знайомий з Беллінім, почув я троха прихильности до нього. Вона вродила ся власне тоді, коли я пізнав, що його характер наскрізь благородний і добрий. Його душа певно лишила ся чиста і недоступна ніяким поганим дотикам. Не хибувало йому й тої невинної добродушности, дитячої вдачі, якої ніколи не хибує гєніяльним людям, хоч вони й не кождому показують її.

— А, так, пригадую собі, — мовив далї Максимїліян сїдаючи на крісло, о якого поруче був доси опертий стоячи, — пригадую собі одну хвилю, коли Белліні видав ся був менї таким милим, що я глядїв на нього залюбки і постановив собі пізнати його ближше. На жаль була се остатня хвиля, яку я бачив його в житю. Се було одного вечера, коли ми в домї одної великої дами, що має найменшу ніжку на весь Париж, власне повечеряли і зробили ся дуже веселї, а від фортепяна лили ся найсолодші мельодїї... І доси бачу його, добрягу Белліні, як він, утомлений масою шалених беллінізмів, яких власне наговорив, нарештї сїв на крісло. Те крісло було дуже низьке, майже як підніжок, так що Белліні

сївши опинив ся майже біля ніг одної гарної дами, що напротив нього лежала простягнена на софі і з солодким злорадством дивила ся з гори на Белліні, поки сей надсаджував ся забавляючи її якимись французькими фразами і раз по разу попадаючи в конечність коментувати свої вислови своїм сицилійським жаргоном, щоб доказати, що він не сказав жадну дурницю, тільки навпаки дуже делікатний комплімент. Здаєть ся, що гарна дама не дуже пильно слухала Беллінієвого балаканя; вона відібрала йому з рук його тростівочку, якою він пару разів силкував ся підпомагати свою слабку риторику, і взяла ся преспокійно руйнувати оздобні льочки на обох висках молодого маестро. Мабуть до сеї зухвалої псоти відносив ся той усміх, що надав її лицю вираз, якого я ще ніколи не бачив на живім людськїм лиці. Се лице ніколи не щезне з моєї памяти! Се було одно з тих лиць, що, бачить ся, належать більше до мрійного царства поезії, як до жорстокої дійсности життя; контури, що пригадували малюнки Да Вінчі, той благородний овал з наївними ямочками на щоках і сантиментально заостреним підборідєм льомбардської школи. Кольорит був римський, лагідний, млявий перловий полиск, аристократична блідість та ніжність. Одним словом, лице, які знаходимо хіба де на староіталійських портретах, що представляють мабуть одну з тих дам, у яких були закохані італійські артисти XVI в. творячи свої архитвори, про яких думали тогочасні поети виводячи свої безсмертні співи, і до яких палали бажанєм німецькі та французькі воеводи, коли опоясували ся мечами і з дикою енергією вихром летіли через Альпи... Так, оттаке було те лице, на яким іграв усміх найсолодшого злорадства і найделікатнійшої пустотливости, поки сама вона, гарна дама, кінчиком тростинової лїсочки руйнувала золотисті звої льоків добряги Белліні. В тій хвилі видав ся мені Белліні мов під дотиком чародійської лїски, мов перемінений на зовсім приязну появу, і я раптом почув, що він близький мойому серцю. Його лице засяло відблиском того усміху, — се була може найбільше цвітуча хвилина в його житю... Ніколи не забуду його... Чотирнацять днів по тім прочитав я в газетах, що Італія стратила одного зі своїх найславнійших синів!

Дивне діло! Рівночасно оголосили газети також про смерть Паганіні. Про його смерть я не сумнівав ся ані на хвилю, бо старий, мов землею припалий Паганіні все виглядав як близький смерти; але смерть молодого, рожевого Белліні видала ся мені не-

можливою до увірення. А про те вість про смерть Паганіні була лише газетярською качкою; він живе й доси здоров у Генуї¹⁾, а Белліні спочиває в могилі в Парижі.

— А ви любите Паганіні? — запитала Марія.

— Сей муж — відповів Максиміліян, — се оздоба своєї вітчизни і заслугує певно на найпочеснішу згадку, коли йде мова про музикальні знаменитости Італії.

— Я не бачила його ніколи, — завважила Марія, — але коли вірити чуткам, то його зверхній вигляд не зовсім задовольє почуте краси. Я бачила його портрети...

— Вони всі неподібні, — перебив Максиміліян її мову, — вони прикрашують або опоганюють його, але ніколи не передають вірно його характеру. На мою думку лиш одному одніському маляреви пощастило схопити на папір правдиву фізіономію Паганіні; се глухий маляр Лізер²⁾, який у своїм глибокоумнім божевіллю кількома рисами оловця так добре трафив голову Паганіні, що від правдивости того рисунка відразу робить ся сьмішно й лячно. „Чорт водив моєю рукою“, — мовив мені глухий маляр, таємничо хихочучись і добродушно-іронічно похитуючи головою, як звичайно робив при своїх геніяльних жартах. Той маляр усе був дивачина; не вважаючи на свою глухоту він ентузіастично любив музику і кажуть, що ухитряв ся, сидячи досить близько оркестри, вичитувати музику в лиць у музикантів, а по рухах їх пальців пізнавати більш або менше вдатне їх виконанє; надто він писав критики на нові опери в одній поважній гамбурській часописі. І що властиво тут дивне? В видимій сигнатурі гри міг глухий маляр бачити тони. Аджеж бувають люди, у яких самі тони є тільки сигнатури, за якими вони чують коліри і постаті.

— І ви такий чоловік! — скрикнула Марія.

— Дуже жалкую, що не маю вже маленького Лізерового рисуночка, може б він дав вам понятє про зверхній вигляд Паганіні. Тільки різкими, чорними, побіжними рисами можна було схопити ті байкові риси, що, бачилось, більше належали до сірчаного царства тїний, як до соняшного живого сьвіта.

— Йй Богу, чорт водив моєю рукою! — закликав ся мені

¹⁾ Славний музика Паганіні вмер на сухоти гортанки д. 27 мая 1840 у Ніщі.

²⁾ Іван Петро Лізер (Lyser), з яким Гайне заприянив ся в Гамбурзі.

глухий маляр, коли ми в Гамбурзі стояли перед павільоном у той день, коли Паґаніні мав там давати свій перший концерт. — Егеж, друже мій, се правда, що говорить весь сьвіт, що він записав себе чортови, душу й тіло, щоб стати найліпшим скрипачем і грою заробляти міліони, а поперед усього щоб увільнити ся з проклятої галери, на якій пропадав уже кілька літ. Бо бачите, друже, коли він у місті Люкці був капельмайстром, то закохав ся в якійсь театральній царівні, попав у задрість на якогось аббатика, а може вона й насадила йому роги, взколов добрим італійським звичаєм свою невірну любочку, попав на галеру в Генуї, і нарешті записав ся чортови, щоб дістати ся на свободу, щоб стати найліпшим скрипачем і щоб міг з кожного в нас сього вечера здерти кроваві два талари... Але гляньте лише! Всякое дихавіє да хвалить Господа! Гляньте, онде в алеї йде він сам зі своїм двозначним учеником!

— І справді, се був сам Паґаніні, що зараз по тім показав ся моїм очам. На ньому було темносіре пальто, що досягало йому аж до пят і сим надавало його поставі вид незвичайної висоти. Довге, чорне волосє спадало поплутаними пасмами на його плечі і творило немов темну раму довкола блідого як у трупа лица, на яким жура, геній і некло вирили свої незатерті знаки. Обік нього підтанцьовував пизенький, заживний чоловічок, гарно одягнений і прозаїчний; рожеве та поморщене личко, ясно-сивий сурдутик зі сталевими тузиками, — він з незносно-приязним видом витав ся з усіми на всі боки, та іноді в затурбованем і жахом поглядав на понуру постать, що поважно і задумано ступала біля нього. Думав би, ось бачиш малюнок Рецша, де Фавст із Ваґнером проходжують ся перед липською брамою. А глухий маляр коментував мені своїми безумними концептами обі постаті і особливо звернув мою увагу на розмірені, широкі кроки Паґаніні.

— Чи не виглядає се так, як коли б він іще й доси мав зелізну скрипицю між ногами? — мовив маляр. — Отак привик неборак до такого ходу, таї ніяк не відвикне. А гляньте ще, як згїрдливо іронічно він іноді зиркає з гори на свого товариша, коли сей надокучає йому своїми прозаїчними питаннями. А про те не може розстати ся з ним, кровавий контракт вяже його з тим слугою, бо се не хто иньший, як сам Сатана. Нетямучий наїд, що правда, думає, що се автор комедій та анекдот Гарріс із Ганноверу, якого Паґаніні взяв із собою в дорогу, щоб підчас його

концертів вів його грошеві діла. Народ не знає, що чорт випозичив лише у пана Георга Гарріса його постать, і що бідна душа того бідного чоловіка сидить тимчасом разом із иньшим драмтем замкнена в скрині в Ганновері доти, доки чорт не віддасть їй знов її тілесної коперти і не захоче супроводити свого майстра Паганіні в достойнішій виді, от приміром у виді чорного пудля по світі.

— Та коли Паганіні вже тут у ясне полудне, ходячи під зеленими деревами по гамбурській алеї видав ся мені досить казковим і дивоглядним, то як же мусіла вечером підчас концерту збентежити мене його страховинно-чудернацька поява. Гамбурський театр був видовищем сього концерту, а замилувана в штуці публіка зібрала ся вже вчасно і в таким числі, що я ледви здужав іще вибороти собі малесеньке місце біля оркестри. Хоча був день поchtовий, то про те в чільних льожах я побачив увесь освічений торговельний світ, цілий Олімп банкірів і иньших мільонерів, богів кави і цукру біля своїх грубих шлюбних богинь, Юнон із Вандраму та Афродіт із Дрекваля¹⁾. А в цілій залі стояла релігійна тиша. Всіх очі були звернені на сцену. Кожде вухо острило ся на слуханє. Мій сусід, старий гандляр кожухами, повитягав зі своїх вух клапті брудної вати, щоб лише ловити ті коштовні тони, що коштували його два талари вступного. Нарешті появиля ся на сцені темна постать, що, бачилось, вийшла просто з пекла. Се був Паганіні в своїй чорній галі. Чорний фрак і чорна камізоля страшливого крою, приписаного може пекольною етикеткою при дворі Проверіні. Чорні штани теліпали ся трівожно на тонких ногах. Довгі руки видавали ся ще довшими, коли він у одній руці держав скрипку, а в другій смик, спущені до долу, так що майже досягав ними до помоста, коли почав відвішувати публіці нечувані поклони. В ломаних закривленнях його тіла було щось страшно деревляне і при тім щось глупо-звіряче, так що при тих поклонах мусіла чоловіка поривати дивна охота до сьміху; але його лице, що при яркім освітленю оркестри видавало ся ще блідійше від трупячого, мало тоді такий благальний, так ідіотично покірний вираз, що дрожуче співчутє перемагало в нас охоту до сьміху. Чи він навчив ся тих компліментів від якого автомата, чи від пса? Чи сей благальний погляд, се погляд чоловіка смертельно хорого,

¹⁾ Вандрам і Дрекваля — гамбурські вулиці.

чи може за ним криється ся насміх хитрого скупаря? Чи се живий, але близький сконаня атлет, що має на арені штуки, як умираючий борець, веселити своїми передсмертними корчами? Чи се може покійник, що виліз із гробу, упир зі скрипкою, що висисає нам коли не кров із серця, то в усякім разі гроші з кишені?

Такі питання миготіли в моїй голові, поки Паганіні раз по разу кланяв ся публиці; та всі такі думки мусіли раптом замовкнути, коли дивний майстер притулив свою скрипку до бороди і почав грати. Що до мене, то знаєте, пані, мій музикальний „другий змісл“, мою натуру, що при кождім тоні, який чую, бачу також відповідну тонічну фігуру. Відси пішло, що Паганіні за кождим потягом свого смика приводив мені перед очі також видимі постаті та ситуації, що гучним образним письмом оповідав мені ріжні яркі історії, що немов розточував передо мною барвистий танець тінний, у яким усе він сам зі своєю скрипкою був головною дівною особою.

Вже при першій потязі його смика змінили ся куліси довкола нього. Він стояв зі своїм потовим пультом нараз у веселій кімнаті, удержаній у веселенькій неладі, з вирізуваними меблями в стилу пані Помпадур: скрізь невеликі зеркалаця, золочені аморети, китайська порцеляна і в миленькій хаосі стяжки, гірлянди цвітів, білі рукавички, подерті блюзки, фальшиві перли, діядеми з золоченої бляхи і иньше богинине фурфанте, яке звичайно знаходимо в робітні театральної прімадонни. І зверхній вигляд Паганіні також відмінив ся і то дуже на його користь: на ньому були короткі штани з лїліювого атласу, сріблом вишивана біла камізоля, сурдут із яносиньного адамашку з золотоплетеними гузиками, а волосє старанно уфризоване обрамувало його лице, що цвило молодістю, було зовсім рожеве і ясніло розкішною ніжністю, коли звертало ся до гарненької дамочки, що стояла біля нього при потовім столику, а він грав на скрипці.

І справді при його боці побачив я гарне, молоде сотворіне, по старомодному вбране, білий атлас настобурчений понизше стану, талія тим принагідійша, тонесенька, напудроване волосє фризоване високо, гарне, кругле личко тим свобіднійше, блискуче, з іскристими очима, з нарумяненими щоками, з мушками і з безсоромно розкішним носиком. У руці мала білий звиток паперу і судячи по рухах її уст та по кокетливім похитуваню верхньої части її тіла здавало ся, що співала; але я не чув ані одного

її трілера і лише в тонів скрипки, якою молодий Паганіні акомпаніював любій жіночці, догадувався я, що вона співала і що він сам почував у душі підчас її співу. О, се були мелодії, як соловій щебече в вечірній сутіни, коли запах рожі надихає тугою його чутливе весняне серце. О, се було переливне, розкішно тачуче блаженство! Се були тони, що цілувалися, потім сердилися і втікали один від одного і нарешті з реготом знов обіймалися і вдналися і завмирили в п'яному поєднанню. Так, ті тони буяли весело мов метелики, коли один одного дразнить, оминеає, ховається за квіткою, потім другий доганяє його, а потім оба легкодушні, щасливі підіймають ся в гору в золотім соняшнім сьвітлі. Але павук, павук може іноді раптово зробити трагічний кінець таким метеликам. Чи прочувало се молоде серце? Тужливо зітхає ось один тон, мов прочуте повазучого горя, просмикається крізь найрадіснійші мелодії, що промінем розсипають ся із скрипки Паганіні. Його очі заходять росю... З обожанем він паде на коліна перед своєю милою... Але ах, схиливши ся, щоб поцілувати її ніжки, він бачить під ліжком малого аббатика! Не знаю, чого йому було треба від того бідолахи, але Генуезець поблід як смерть, хапає аббатика скаженими руками, надає йому чимало позаушників, а також поважне число копняків, врешті викидає його за двері, а потім видобуває довгий штилет із кишені і встромлює його молодій красуні в саме серце...

Та в тій хвилі почуло ся з усіх боків: браво! браво! Одушевлені гамбурські панове й пані найгучнійшими оплесками обсіпали великого артиста, що власне скінчив перший розділ свого концерту і кланявся ще з більшим ломанем та викривлюванем, як уперед. На його лиці, здавало ся мені, скавучала також іще благальнійша покірливість, як уперед. В його очах визирала смертельна тривога, як у очах злочинця засудженого на смерть.

— Божественно! — скрикнув мій сусід, торговець кожухами, дряпаючи себе по за вухами. — Ся штука сама вже варта була двох таларів.

Коли Паганіні почав грати на ново, у мене замрачило ся перед очима. Тони не переміняли ся на ясні форми та коліри; навпаки, постать майстра поволокла ся темними тіннями, а з їх п'тьми скомліла найрівкійшими жалібними тонами його музика. Лиш деколи, коли маленька лямпа завішена над ним кидала на нього своє скупе сьвітло, бачив я його виблідле лице, на яким одначе все ще

не згасла молодість. Його одяг була чудна, розколена на дві барви, одна жовта а друга червона. На ногах у нього волокли ся важкі кайдани. За ним мелькало якесь лице, якого фізіономія вказувала на збиточну цапину вдачу, а довгі волохаті руки, що, бачилось, належали до неї, час від часу мов з підмогою доторкали ся до струн скрипки, на якій грав Паганіні. Іноді вони водили його рукою, що держала смик, і тоді якесь не то похвальне мекекекане, не то регіт домішував ся до тонів, що виливали ся зі скрипки чим раз болючійші та кровавійші. Се були тони як спів упавших ангелів, що грішили з дочками земними і випхнені з царства блаженних, з лицями горючими соромом летіли в безодню. Се були тони, в яких бездонній глибині не меркотіла ані потіха ані надія. Коли сьвяті в небі чують такі тони, завмирає похвала Богу на їх блідніючих устах і плачучи вони закривають свої непорочні голови. Іноді, коли серед мелодійних мук тої гри проскакувало неминуче цапине мекекекане та реготане, бачив я в глибині сцени багато маленьких жіночок, що злобно-радісно похитували обридливими головами і складаючи навхрест пальці в збиточній зловтішности шкребтали моркву. Із скрипки виривали ся тоді голоси розпуки і страшенні вітхання та хлипаня, яких ніхто ще не чув на землі і яких може ніхто й не буде вже більше чути на землі, хіба що на Йосафатовій долині, коли заграють кольосальні труби страшного суду, а голі трупи повилазять із могил і ждати-муть свого засуду... Але перемучений скрипач потягнув раптом смиком так безумно-розпучливо, що його кайдани з брязкотом розскачили ся і його несамовитий помічник разом із знаружливими почварами пощезали.

В тій хвилі сказав мій сусід, торговець кожухами:

— Шкода, шкода, у нього струна луснула. Всьому винні ті ненастанні pizzicato!

Чи справді струна луснула на скрипці? Не знаю. Я завважив лише переображене тонів, а Паганіні і його окружене видали ся мені нараз зовсім переміненими. Його я ледви міг пізнати в бурій чернечій киреї, що більше ховала, ніж одягала його. Здичіле лице було заслонене капузою, бедра оперезані шнуром, ноги босі — самітна, завзята постать, — оттак стояв Паганіні на скальнім виступі над морем і грав на скрипці. Була, здавало ся мені, пора сьмерку, вечірня заграва обливала безмежні морські хвилі, що набирали все червоноїшої та червоноїшої краски, шуміли все велич-

нійше та величнійше в таємничій гармонії з тонами скрипки. Та чим червонійше розгарало ся море, тим більше блідло та сіріло небо, а коли нарешті бурхливі води виглядали як різко-кармазинова кров, то небо в горі стало зовсім бліде як мара, біле як труп, а на ньому виступали величезні, грізні зорі... а ті зорі були чорні, чорні як блискучий кам'яний вугіль. Але голоси скрипки ставали що раз бурхливійші та смілійші, в очах страшного музиканта блискотіла така насмішлива охота до руйнованя, а його тонкі губи ворушили ся так жаховито швидко, що виглядало, немов то він бубонить стародавні злочинні заклинання, якими викликувано бурю і розпутувано тих злих духів, що лежать сковані в морських безоднях. Іноді, коли він простягаючи довгу, худу руку зі смиком із широкого рукава чернечої киреї розмахував смиком у повітрі, то аж тоді виглядав як правдивий чародій, що своєю чарівною паличкою дає накази вітрам і водам, і тоді підіймав ся скажений рев у морських глибинах і переполошені кроваві хвилі підскакували тоді так сильно в гору, що майже оббризькували бліде небесне склепінє і чорні зорі своєю червоною піною. І рев та вереск та гуркіт стояв такий, немов увесь сьвіт хотів розпасти ся в руїни, а чернець чим раз завзятійше грав на скрипці. Силою своєї обезумілої волі хотів він розломати сїм печатий, якими Соломон запечатав залізні горшки, куди позапирав побіджених демонів. Ті горшки мудрий король повкидав у море і мені здавало ся, що власне чую голоси замкнених у них духів, коли скрипка Паганіні гарчала в своїх найлютіших басових нотах. Та нарешті здало ся мені, що чую немов радісні окрики увільнених і з червоних, кровавих хвиль ось-ось виринають голови розкованих демонів: почвари нечувано обридливі, крокодилі з крилами лиликів, гадюки з оленячими рогами, малпи з лійковими мушлями замість шапок, тюлені з патріархальними довгими бородами, жіночі лиця з цицьками на місці щок, зелені верблюдячі голови, нішанці невідомого складу, всі глипають холодно-розумними очима і довгими лапастими плавцями халають затопленого в своїй гріченця. А у нього в шаленім запалі заклинання капуза зсунула ся з лоба, а патлате волосє розвіяло ся на вітрі і оплітало ся довкола його голови мов чорні гадюки.

Ся поява так остовпила і оглушила мене, що щоб не збожеволіти, я заткав собі вуха і зажмурих очи. І зараз привиди щезли, і коли я вирнув знов, побачив я бідного Генуезця в його

звичайній поставі, як кланяв ся що сили, поки публіка плескала мов несамовита

— Так отсе була та славна гра на струні G., — завважив мій сусід. — Я сам граю на скрипці і знаю, що то значить отак панувати над тим інструментом...

На щастє павза не була довга, а тоб мій музикальний кожущик певно завів був довгу балачку про штуку. Паганіні знов спокійно притулив свою скрипку до борода, і з першим потягом його смика почало ся знов чудове переображенє тонів. Та тепер вони не були вже такі різко-барвисті та тілесно-виразні. Сї тони розливали ся спокійно, маєстатично хвилюючи і підіймаючись, мов тони орґанів у великій катедральній церкві; і все довкола розширювало ся чим раз далі і висше аж до таких кольосальних розмірів, що вже не тілесне око, але хіба око духа могло обняти їх. В середині того простору уносила ся блискуча куля, а на ній стояв велетень, гордий, випростуваний — і грав на скрипці. Ся куля — чи се було сонце? Не знаю. Але в рисах велетня пізнав я Паганіні, лиш ідеально гарного, облитого небесним сяєвом, усміхненого ласкою і прямиренєм. Його тіло пишало ся розкішною мужньою силою, ясно-синій одяг обіймав ублагороднені сугасти, на його плечі спадало чорне волосє блискучими кучерями; і коли стояв отак сильно і непохитно, величній образ божества, поводячи смиком по струнах, здавало ся, що все сотворіне послушне його тонам. Він був чоловік-планета, довкола якого крутив ся весь сьвіт, видзвонюючи мірно-врочисто блаженні ритми. Ті великі сьвітила, що так спокійно ясніючи плавали довкола нього — чи се були небесні зорі, а ся дзвінка гармонія, що повставала з їх рухів, чи се була музика сфер, про яку так богато незглубимого наговорили поети та пророки? Іноді, коли я напружаючи всю свою силу, визирав далеко-далеко в замрачену далечінь, то здавало ся мені, що бачу білі розвіяні шати, якими обвинені кольосальні мандрівники йшли з білими палицями в руках, — і дивно! Золоті головки тих палиць, се були власне ті великі сьвітила, які я вважав звіздами. Ті мандрівники сунули ся широчезним кругом довкола великого скрипача, від тонів його скрипки розблискували ся чим раз ясніше золоті головки їх палиць, а хорали, що лили ся з їх уст і що я міг їх уважати за мелюдію сфер, се була властиво лише вмовкаюча луна тонів його скрипки. Якась невимовна, сьвята сердечність чула ся в тих звуках, що іноді тремтіли ледво

чутно як таємний шепіт над водою, то знов солодко-страховинно густійшали мов голоси рогів у місячній сьвітлі, а потім нарешті загриміли непогамованими радощами, немов тисяча бардів торкнула струни своїх арф і підняла голоси до пісні побіди. Се були звуки, яких ніколи не чує вухо, а тільки серцю вони можуть приснити ся, коли нічю спочиває біля серця коханої. Може серце розуміє їх і в ясний, сьвітлий день, коли розрадуване затопить ся в чудові лінії та овалі грецького твору штуки...

— Або коли випе одну бутельку шампана більше ніж треба, — почув ся нараз насьмішливий голос, що нашого оповідача збудив немов зі сну. Коли обернув ся, побачив доктора, що в товаристві чорної Дебори зовсім потихо війшов був до сьвітлиці, щоб довідати ся, як вплинув лік на хору.

— Сей сон не подобаєть ся мені, — сказав лікар показуючи на софу.

Максиміліян, що затоплений у фантастиці своєї власної промови зовсім не завважив, що Марія давно вже була заснула, сердито прикусив губи.

— Сей сон, — мовив далі лікар, — надає її лицу вже вповні подобу смерти. Чи воно не виглядає вже, як ті білі маски, ті гіпсові відливи, в яких ми стараємо ся переховати риси покійників?

— Бажав би я, — прошептав Максиміліян йому до вуха, — заховати собі такий відлив із лица нашої приятельки. Навіть як труп вона буде дуже гарна.

— Не раджу вам чинити се, — відповів лікар. — Такі маски уприкряють нам згадку про тих, кого ми любили. Нам здаєть ся, що в тім гіпсі містить ся ще крихта їх життя, хоч те, що ми заховали, се властиво сама настояща смерть. Правильно гарні риси набирають тут якоїсь жаховитої тупости, наруги, фатальности і сям більше страшать, як радують нас. Та правдивими карикатурами стають гіпсові відливи лиць, яких принада була більше духовна і яких риси були не стільки правильні, як інтересні. Бо скоро грації життя загасли в них, то правдиві відскоки від ідеальних ліній красоти не покривають ся вже духовними принадами. А спільний усім гіпсовим відливам якийсь загадковий зарис, що при довшій огляданю нестерпно морозить нашу душу: вони виглядають як люди, що ладять ся йти в якусь тяжку дорогу.

— Куди? — запитав Максиміліян, коли лікар узяв його за рамя і попровадив із сьвітлиці.

(Конець буде).

З німецького переклав ІВАН ФРАНКО.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.

З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ.

Польсько-українські мотиви.

В довго напружених відносинах звичайно витворюють ся так звані дражливі точки — свого рода кульмінаційні вершки, на яких особливо сильно збираєть ся атмосфера обопільного роздраження, і на яких найліпше можна провирити стан сеї атмосфери — степень напруження і відносини обох сторін в сїм напруженню. В українсько-польських відносинах серед таких дражливих точок одно з показних місць займає університетська справа, і коли недавніми часами біжучі події виволікли знову сю справу, вона могла послужити небезінтересним показником національних відносин на нашім віковім позорищу сеї національної боротьби.

Самий епізод читачам нашим звістний; був він оповіджений і в останнім огляді суспільного життя австрійської України. Зрештою конкретного значіння він не мав ніякого. Викликаний тим, що університетські власти, які давнійше виключали українську мову від університетського діловодства на письмі, тепер заперечили студентам-Русинам права уживати свою рідну мову навіть в устних зносинах з властями, він несподівано привів до кровавої бучі, коли студенти-Поляки з тої нагоди поспішили зложити своє признание ректорови за охорону польського характеру університету, але не повів за собою ніяких серйозніших наслідків, по части тому, що вся суспільність — українська спеціально, була захоплена иньшою горячою справою — виборчої реформи, по части тому, що університетські власти постарали ся зацитькати справу, аби не прибрала більшого розголосу й поважніших розмірів (навіть університета не замкнуно офіційально), а найголовнійше — наслідком тихомирного настрою самої української молодіжи, що не реагувала навіть на дуже дражливі і образливі для неї резолюції польської академічної молодіжи. Для нас отже інтересний лише той настрій, який викликала ся пригода, ті голоси, які відозвали ся на неї з ріжних сторін та послужили дуже характеристичним показником національних відносин.

З сього становища особливо інтересні резолюції ухвалені польською академічною молодіжю. Більшість сеї молодіжи, націоналістичного напрямку, в своїх резолюціях заявила, що рішучо відкидає всяку гадку хоч би про найменше порушення польського

характеру університету; змагання української молодіжи до признання прав української мови вона признає за шкідні й супроти Польків „нетовариські“, та заповідає, що на будуще з становища оборонного перейде, в разі яких небудь нових „забурень“ зі сторони української молодіжи, до „найострійших форм боротьби“. А добачаючи в змаганнях української молодіжи лише частину загального українського національного руху, що стремить до підкопання дотеперішнього значіння польської народности *w tej części Rzeczypospolitej*, ся польська молодіж свою оборону польськості університету уважає інтегральною частиною боротьби в інтересах ідей *niepodległej Rzeczypospolitej* „против сепаратизму, який стоїть на ґрунті чужої нам державности“.

Лихо його не взяло — документ в своїй щирости дуже інтересний. Цікаво довідати ся, що річпосполита польська не скінчила свого істновання з третім розділом, як думают ріжні вороги Польщі, і весь національний український рух, що змагає до виборення українському народови тих національних прав, які йому на його національній території належать ся, се не що инше як „сепаратизм“, виламування з під законної приналежности до річпосполитої польської, яке мусить і має бути поборюване польською суспільністю, „польським народом“, по словам того маніфесту.

Але тримаймо ся поки що тої університетської справи, яка дала провід до тих енуціяцій. Заповідаючи оборону польського характеру університету включно аж до найострійших заходів против всяких вимірених на нього атаків, польська академічна молодіж висуває такі мотиви: а) Польський характер університету стверджений виразними і ясними що до свого змісту законами державними, які не лишають місця для яких небудь сумнівів що до тої польськості. б) Сей польський характер університету має за собою минувшість і величезну перевагу польського елемента на університеті. в) Університет сей становить показну частину „народової власности“ польської, конче потрібну для наукових і осьвітних потреб польського народу. Супроти того всякі заходи до нарушення тої польськості польські студенти признають явищем шкідним і провокованнем польської академічної молодіжи.

Читачеви неупередженому може здати ся неймовірним, щоб така аргументація вийшла з уст академічної молодіжи, яку привкли звичайно уважати — і повинна вона бути — речником найбільше вражливим на почуте справедливости, гуманности, постуцо-

вості, в тих формах, в яких сі поняття даною суспільністю приймають ся. — Щоб вона вийшла в часі, коли увага польської суспільности скуплена на змаганнях переважної частини польської народности, „в заборі російським“, коло здобуття національних прав і органів національної культури в імя „натуральних прав“ народности, в імя її культурних і національних потреб, в імя справедливости й гуманности. — Саме коли вона в тім імени апелює до правительства, домагаючи ся скасування ріжних дуже яєних і виразних правительственних законів, що заперечували ті національні права; апелює до иньших народностей, і до самої державної великоруської народности, взиваючи її, аби наставала на правительство, жадаючи знесення того „стану посідання“, яке держава утворила для великоруської народности „в тій частині держави Російської“, кажучи словами польських студентських революцій. І поступова російська суспільність приймає сей відзив, з усею енергією ударяє на правительственні „ясні й безсумнівні“ розпорядження, вставляє в свою програму жаданне автономії Польщі — то значить „сепаратизм в інтересах чужої ім державности“, на некористь своєї, трохи більше реальної, ніж польська державність, вимріяна галицькими націоналістами. Спеціально в справі вищих шкіл професори й студенти варшавського університету й політехніки російської народности підтримують жаданне польської суспільности, аби сі вищі школи спольонізовано, а щоб зробити пресію на правительство в сім напрямі, демонстративно жадають свого перенесення до иньших університетів і політехнік, аби їх присутність не стояла на заваді безпроволочному спольщенню того університету й політехніки. І польська суспільність — в тім і галицька, хвалить таке повожденне їх як прояв справедливости й гуманности.

За те супроти домагань української суспільности — як отсе в справі університетській, вона стає на принципі оборони польського володіння, „стану посідання. Польська університетська молодіж супроти змагань української молодіжи до признання прав мові українській покликують ся на правительственні закони й розпорядження, живим народнім потребам противставляє мертву букву розпорядження й робить з себе сторожів тих букв. В імя своєї чисельної переваги на університеті виступає против того, аби на нїм було щось зроблено для заспоковання потреб української молодіжи, яка тут, на своїй землі, не має ж другого університету; твердить, що львівський університет потрібний для наукових і освітних інтересів польської народности, а ігнорує далеко більше пе-

кучі наукові й освітні потреби автохтонної української народности.

Для неї, взагалі для польської суспільности не може-ж бути тайною, що Русини не бажають відібрати Полякам теперішній львівський університет (хоч він по всякій справедливості, і по всяким історичним правам належить Русинам, а та польська „минувшість“ сього університету починаєть ся ино від 1870-х рр., і то дорогою фактичної переваги — такої самої, якою нпр. на варшавським університеті усувано польський елемент з професорської колегії й заступлено вкінці не-польським). Русини жадають осібно українського університету і тільки як переходового степеня жадають помноження українських кафедр на теперішнім університеті і призначання відповідних прав українській мові. Але як не обертали вони сю справу, сі українські жадання все стрічали ся з обороною польського володіння. Чи то заснованне нового університету, чи утраквізація нинішнього, чи просте помноженне українських кафедр — все стрічало ся з понятєм того польського „посідання“ як монопольного права польської народности на виключне володінне всякими науковими, просвітними чи иньшими інституціями в Галичині, супроти якого навіть закладанне паралельних інституцій українських являєть ся виломом, порушенням сього „володіння“. Як ні старали ся галицькі Українці зробити свої постуляти „удобопріємливими“ для правительства, себто для Поляків, що мали тут устами правительственных органів рішати, — ніяк не могли вони потрапити, щоб їх прийнято з польської сторони.

Коли в 1901 р. зірвала ся перша буря серед українського студентства і воно, шукаючи можливо як найкультурнійших способів протесту та уникаючи конфлікту з польським студентством, виступило поголовно з львівського університету, се виступленне — хоч зроблене в захованнем всіх академічних форм, було оголошене властями як „бунт“ студентів против академічних властей, і правительство на всі представлення Русинів відповіло, що поки сей бунт триває, не можна зробити ніяких уступок українським домаганням, лише як студенти вернуть ся до львівського університету, буде зроблене все можливе для задоволення сих домагань; студенти послушали й вернули ся, та — нічого для їх задоволення зроблено не було. Студенти вислали потім свої меморіяли й петиції по всім можливим інстанціям, і все скінчило ся на сконстатованню „компетентними властями“ польських прав володіння на львівським університеті. Коли українська академічна молодіж,

в інтересах лекшої реалізації, на місце домагання осібногo університету висунула на перший плян такі жадання, як утворенне бодай українського правничого факультету, або певної групи правничих кафедр, потрібних для іспитів, або певної групи кафедр природничих — сі жадання (може з становища принципіальної тактики й схиблені) безперечно давали компетентним чинникам нагоду показати свою добру волю в сповнюванню науково-освітних постулятив української народности; але й дрібки тої доброї волі не знайшлося в усіх отсих разях. В осени минушого року, власне в розгарі тої боротьби за польські інтереси в Росії, студенти-Українці математично-природописного відділу звернулися до факультету з прошенням засновання українських кафедр по найголовнішим предметам, а передовсім кафедри математики; петиція ся не знайшла прихильного полагодження в факультеті: мотивом послужив брак відповідного кандидата-математика, а звернути ся до способів практикованих в таких разях, коли шукають кандидатів для потрібної кафедри (росписання конкурсів, уділення підмоги для приготування до професури й ин.), при тім, видко, не уважали потрібним. Колиж супроти такого становища факультета звернено увагу, що для українських кафедр фізики й хемії знайшлися б особи не тільки кваліфіковані, а й реномовані, які б не відкинули предложених їм кафедр на львівській університеті, — то для сеї гадки вже знайшлися инші перешкоди, вправді вповні вже суб'єктивної натури, подиктовані, очевидно, лише принципом оборони польського „володіння“.

Епізод сам собою не новий, але тим особливо характеристичний, що припав на такий час — боротьби за інтереси покривдженої польської народности в Росії, в імя справедливости й гуманности. Можна було припускати, що і в галицько-польських кругах будуть уважати потрібним бодай трохи приладити ся до вимогів тої справедливости й гуманности. Але польська суспільність лишила ся вірною собі: разом з тим як орудувано окликами справедливости й гуманности для здобутия польських прав посідання в межах Росії, в Галичині в інтересах тогож польського посідання відкидувано аргументи справедливости й гуманности зі сторони української.

Так як перед тим галицькі Поляки, обурюючи ся пруською „гакатою“¹⁾, веденою на шкоду Поляків, не вагали ся виплекати у себе ще

¹⁾ Так названо політику пруського правительства, що мала на меті можливе ослаблення польського елменту, від початкових букв трьох її ініціаторів: Гензельман, Кенеман, Тідеман.

гіршу гакату польську супроти Русинів і довели до того, що нині на всі жалі Поляків в пруській соймі, хоч би як оправдані, німецькі послі можуть окриками „Galizien!“ замикати уста польським бесідникам — так не вагають ся вони поступати і в рішучу хвилю, коли важить ся доля польського народу в Росії. В польських кругах, очевидно, далі держать ся принципа, що кожда *dzielnica* польська має повну свободу поступовання (їх давня програма „потрійної лояльності“ — в кожній державі супроти свого правительства): кожній полимаєть ся відповідно до обставин поступати чи „примѣнительно къ справедливости“ чи „примѣнительно къ подлости“, хоч заравом проповідуєть ся повна солідарність національних інтересів і змагань для всіх частей Польщі. Очевидна річ, що як народність являєть ся не простим механічним конгломератом, а певним організмом, звязаним спільними потребами, змаганнями й цілями незалежно від державних границь, то так само поносить в цілости повну відвічальність за свою національну діяльність незалежно від державних поділів і границь. І Поляки російські мусять бути приготовані також на се, що одного гарного дня на їх постулати в Росії можуть відповісти такими ж криками: „Галиція!“, як то вже було в пруській соймі. Досі їх виручало повне незнання австрійських відносин серед російських кругів (російські ліберали ще й досі носять ся з підсуненими їм за давніх часів фразами про симпатичну боротьбу словянських автономістів з німецьким централізмом, не підозріваючи, які чорносотенні змагання покривають ся тими автономічними окриками). Але на чужу ігноранцію ніколи на довго числити не можна. І сим разом студентська буча на львівській університеті послужила дуже немилою пригадкою про „шкелет в домі“ серед сучасних заходів російських Поляків коло автономії Польщі й т. ин. В російських ліберальних органах адвокатам польських справ прийшлось інспіровати навіть такі нужденні виправдування, що на Галичину не треба уважати, бо там бідні Поляки, покривджені в иньших „дільницях“, мусять надолужувати на Русинах свої національні пасиви, отже не треба тим бідним репрезентантам польської ідеї перешкаджати в їх зайнятю — латанню руською шкірою подертих шат історичної Польщі. Прийшло ся ударити навіть в давно розбитий, самими Поляками так сильно вищерблений дзвін словянської солідарности супроти германізму: галицькі Українці, мовляв, підтримують германізм, вони германофіли, бо ніби то жадають заведення німецької мови і т. и. Сим

разом сама польська репрезентація у Відні за кілька днів звела ні на що усі отсі виводи, виступивши в ролі політичних товаришів і приспівників австрійських „всенімців“, принципіальних ворогів словянства, приклонників бісмарківських ідей. Але й без сього наглого démenti певжеж можна надіяти ся довго плисти ліберальним курсом під такими флягами, як оправдання расової боротьби Словян з Німцями, в імя якої має бути позволено Слов'янам чинити всякі пакости безборонно, або між собою; або позволенне галицьким Полякам неограничено, з потоптаннем всякої справедливости й людських прав, не въ примѣръ прочимъ“ використувати свою перевагу над українською народністю.

Але кажуть звичайно — „се ще не всі Поляки!“ І в данім разі скажуть, що й ті резолюції університетської молодіжи і те поступованне властей ще не віддає настрою цілої польської суспільности, серед котрої є й поступові елементи. Сі остереження мають повне значінне — коли вказують це на якісь виїмки, які ніде не йдуть в рахунок (в граматичних правилах так само як в відносинах суспільних), а на цілі верстви, чи впливові групи, які в свого відмінного становища діяльно реагують на поступованне иньших груп як раз в тих питаннях, про які іде мова в данім разі.

З поводу університетського епізоду забирала голос і польська молодіж поступова і осібно соціалістична. Поступова академічна молодіж сконстатувала, що вона в бучі на львівськім університеті не брала участі ані солідаризуєть ся з нею, осуджуючи її як акт некультурний; звивала товаришів обох народностей, аби не допускали до дальших буч і взагалі не давали втягати себе до національної боротьби, навпаки — аби поборювали шовіністичну роботу з одної й другої сторони, що роз'єднує верстви української й польської народности, виводячи їх з дотеперішнього спокійного життя; радила зблизити ся до себе і тим причинити ся до витворення сил потрібних для боротьби з снільним ворогом за правду і волю. В самій університетській справі польська поступова молодіж висловляє ся против утравкізації нинішнього університету, натомість „як найгорячіше заявляєть ся за утвореннем окремого українського університету у Львові й висловляє пересвідчення, що Українці в тім оправданім і похвальнім змаганню повинні знайти не лише симпатію, але й поміч з боку польської суспільности, особливо ж польської молодіжи, згідно з живим іще окликом: „за нашу і вашу вільність!“.

Молодіж соціалістична різко осудила поступоване університетських властей, що викликали бучу, але zarazом і саму бучу як акт некультурний; признала, що українській молодіжи на львівським університеті належать ся такі самі права як польській, але zarazом іще сильнійше виступила против „націоналістичних змагань серед польської й української людности в Галичині“ й осудила національну боротьбу, як вплив сих націоналістичних тенденцій.

В сумі отсі заяви поступових груп польської (й жидівської) академічної молодіжи служать дуже слабкою компензатою становища більшости тої молодіжи, яка не претевдує на поступовість. Я далекий від гадки підозрівати щирість тих виступів — противно думаю, що сі поступові меньшости супроти шовіністичного становища більшости уважали своїм обовязком піти як найдалше на зустріч змаганням української молодіжи. Але становище зайняте ними ледво чи може кого задоволити з погляду національної справедливости.

Поступова молодіж противить ся утравкізації університета себто заведеню на нїм паралельних українських катедр і признанню однакових прав українській мові з польською, натомість уважає, що польська молодіж і суспільність повинні помогти в змаганнях Українців до осягнення осібногo університету. Одначе сі змагання, проголошені українською молодіжею в 1899 р. і від тоді непереривані — не знайшли в дійсности ніякого хоч трохи діяльнішого підпертя зі сторони польських поступовців. Правительство в відповідь на українські домагання не переставало доводити, що одінока дорога до осібногo університета веде через теперішній університет: Русини повинні виказати ся відповідним числом доцентів, професорів, катедр на теперішнім університеті — тоді можна підіймати мову про осібний. З сього становища звести правительство було б не легко. Але польська професорська корпорація уважає своїм національним обовязком охорону польського володіння на університеті; від коли університет став фактично „польським“, не було випадку, щоб дістав ся Русин на якусь катедру, окрім катедр кількох з українською викладовою мовою, і взагалі ідея охорони польського характеру університета, неустанно піддавана польською суспільністю, зробила незвичайно ризиковною сю дорогу — через нинішній університет до будучого університету. А тепер і польська поступова молодіж ще з своєї сторони піддержує

ексклюзивне становище нинішнього університету супроти українських домагань, коли висловляєть ся против розширення прав української мови на дотеперішнім університеті, а поручає Українцям старати ся відразу про осібний, і великодушно заявляє, що против того нічого не має.

Молодіж соціалістична признає — так само плятонічно, не підперши досі й не обіцяючи такого підпертя на будуще — права Українцям на дотеперішнім університеті, тільки ж заразом осуджує національну боротьбу з тої й другої сторони. Але Полякам зачинати боротьбу нема чого, бо вони й так *beati possidentes*: мають в своїх руках університет, обгородили ся „ясними й безсумнівними законами“, й держать ключі від усіх входів до професорської корпорації, а на сторожі тих прав володіння стоїть „націоналістична“ польська молодіж. Українська ж академічна молодіж, услухавши поради польської соціалістичної молодіжи, повинна залишити всякі атаки на сю твердиню, не давати себе поривати націоналістичним змаганням, і буде спокій.

Заразом поручаєть ся загалу молодіжи тої й сеї народности „обопільним і безінтересовним зближеннем до себе причинити ся до витворення сил потрібних до боротьби з спільними ворогами за правду і волю“. Звучить воно гарно, лише що неясно. Чи се оборонцям польських прав володіння, гідним наступникам і вилованцям теперішніх польських гегемонів поручаєть ся єднати ся з Русинами на спільного ворога? Не знати, чи в таким разі поняте про „ворога“ зійдеть ся у тих і сих! Чи се Русинам поручаєть ся, залишивши свої змагання, перейняти ся повним індеферентизмом, не тільки національним, а й суспільним, та йти на зустріч і в лад тій „непоступовій“ молодіжи? Чи се мова про поступові групи й їм рекомендуєть ся занехання національних спорів в імя спокійного пожитя верств українського й польського народу?

Такі поради з уст ліберальних репрезентантів народности привілегіованої на адресу репрезентантів народности покривдженої — залишити національні спори, як не гідні людей поступових, отрясти ся з шовінізма й націоналістичних забаганок та спільно з привілегіованою народностею працювати спокійно для добра краю — повторяють ся дуже часто і о скільки не являють ся продуктом простої гіпокривії (в данім разі я не припускаю гадки про неї) поясняють ся прислівем: „ситий голодного не розуміє“, а родять ся наслідком байдужної рівнодушности й браку заінтересовання спра-

вою. Для репрезентантів привілегованих верств чи привілегованих народностей такі поради являють ся в високій мірі наручними, без різниці чи інспірують ся ними, чи піддають з власної ініціативи людьми особисто не змішаними в сі рахунки привілегованих (але короткозорими й байдужими) — в сім разі ще наручнійшими навіть. Вся вага їх упадає на покритих. Привілеговані народности мають в своїх руках сотки способів використовувати для себе своє становище серед спокою й порядку — тож вони все й бувають сторожами порядку й спокою! Репрезентанти польського націоналізму в Галичині, держачи в своїх руках всю адміністраційну машину, всі економічні й культурні інституції, мають всяку змогу пересівати через ріденьке сито руську дїтвору, робити школи органами „системи оглуплювання“ й польонізації, відсувати Русинів від усяких впливових позицій, від становищ, де могли б вони бути користними українському суспільному, культурному, економічному життю, обертати всі економічні й культурні засоби на односторонній розвій польського елемента. Вони й бажать лише забезпечення сього status quo. Покритих Русини, коли хочуть вийти з становища паріїв, мусять зчинити боротьбу. За неї вони дістають від оборонців привілегій назви бунтівників, противників порядку, некультурників і т. д. І в такій то ситуації додають до сього свою пайку ще й поступові елементи осуджуванням „шовінізма“ і „націоналістичних забаганок“ тих що повстають против кривди й упослідження. Вкінці, волею чи неволею, становище „не-поступових“ і таких поступових виходить на одно — на охорону володіння привілегованих, *beati possidentes*.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З АВСТРІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Конфіскація. — З австрійського парламенту: українська; виборча реформа; відокремлене Галичини; ревізія конституції. — Пастирський лист рим.-кат. архиєпископа Більчевського. — Страйк друкарів у Львові.

Тільки-що в січні с. р. наш журнал розширив свою програму, включивши до неї хроніку суспільного життя, а вже в марті ц. к. власти ствердили, що він справді став органом суспільного життя, якого рани такі великі, що сильні світла сього стратили всяку надію вилічити їх і вже лиш про те дбають, аби бодай закрити їх. Конфіскація мартової книжки нашого журналу ставить мене в дуже трудне положення, бо чей-же годі такі прояви нашого суспільного життя, як агітація і контрагітація за виборчою реформою, процес бориславських робітників, розлив хлопської крові в Лядським, польсько-український конфлікт на львівським університеті обговорювати тільки для читачів із ц. к. державної прокуратурі або обмежати ся на хронікарське реєстроване фактів, або на християнсько-покірне: Бог дав, Бог узав, нехай буде його імя благословене...

Події в Лядським відбили ся голосним ехом в австрійським парламенті, даючи привід до одної з численних „galizische Debatten“, які вже мають усталену славу в політичних кругах цивілізованого світа. Зараз на першій по десятиднєвій перерві засіданю з 6 марта, призначенім на перше читанє правительственного проєкту виборчої реформи, галицькі опозиційні послы трьома наглими внесеннями Романчука, Брайтера і Дашиньского зажадали як найшвидшого розслідування події в Лядським безсторонніми органами власти й покараня винних. По довгій і горячій дебаті, в якій взяли участь галицькі воюючі сторони: опозиційні послы з одного і „коло польське“ з другого боку, наглість внесенє прийнято, тільки з поправкою „кола польського“, щоб справу розслідували не „безсторонні“, тільки „покликані“, т. є. галицькі органи власти, бо-ж по закону вони покликані розслідувати справи, що стали ся на території Галичини. І та поправка нівечить весь успіх, викривлює всю інтенцію авторів внесенє, бо що галицькі власти розслідуват справу зі всею строгістю, аби тільки віднайти

й покарати, остро покарати винних, про се ніхто не сумніваєть ся. Тільки хто буде признаний винним? — ось питанє, в яким галицька опозиція з одного боку, а галицькі і віденські власти та „коло польське“ з другого ніяк не зійдуть ся...

Дебата над виборчою реформою показала, що найбільшими ворогами її є шляхта всіх країв і шовіністи пануючих націй, бо що-до націй поневолених, то їх положенє найчастійше таке, що тут кожний член нації, не виключаючи й шовіністів, коли бореть ся за національні права, то бореть ся передівсім против поневолення, так що шовінізм у поневолених націй може бути тільки в теорії, бо в практиці можливий він аж тоді, коли нація позбудеть ся поневолення і захоче панувати над другою нацією, що й називаєть ся шовінізмом. Так пр. найбільший український шовініст у Галичині мусить бути за демократичною виборчою реформою.

Шляхта, що найліпше з усіх маючих кляс виходить на куріяльній системі, яка признає великій земельній власности найбільше мандатів, не може очевидно ніяк згодити ся на те, аби її дотеперішну політичну силу і власть вирвано їй із рук і втоплено її в морі широких народніх мас. Звідси така завзята опозиція против виборчої реформи і правительства, яке хоче її перевести, з боку верстви, що все гордила ся становищем підпори трону. Благородно уроджені гербові панове, обвішані цісарськими орде-рами, обсипані двірськими титулами, в опозиції против волі монарха та його правительства, — чи се не найяскійший доказ, що все на світі смертне, тільки інтерес невмирущий? А коли вже має прийти демократична виборча реформа до центрального парламенту, коли дні нашої сили і власти в ній почислені, то треба як найсильніше укріпити ті твердині, до яких ще наш ворог не має доступу. І шляхта всіх країв жадає рівночасного розширення краєвої автономії, аби демократичний центральний парламент не мав впливу там, де доси вони на основі такої-ж куріяльної виборчої ординації до краєвих соймів панують неподільно. Коли вже мусимо вступити ся в парламенту, то перенесім усю нашу силу і власть до сойму і так її укрінім розширенєм краєвої автономії, аби центральний парламент ніяк не міг до неї дібрати ся.

Та коли шляхта, виступаючи против виборчої реформи і за розширенєм краєвої автономії, боронить бодай своїх клясових інтересів, то шовіністи пануючих націй, які поборюють виборчу реформу і жадають розширення краєвої автономії для оборони націо-

нального стану посідання, грають тільки нужденну ролю льокаїв шляхти. Бо доси все панованє одної нації над другою в поодиноких „коронних краях“ опирало ся власне на привілеях шляхти пануючої нації і з огляду на те, що консеквентна демократизація державного устрою всякий національний стан посідання мусить зредувати до того, щб кождій нації відповідно до числа її людности справді належить ся, всяка перевага одної нації над другою може держати ся тільки завдяки привілеям маючих кляс. І виступаючи против демократичної виборчої реформи та за розширенєм краєвої автономії, шовіністи пануючих націй тим самим виступають против внесєня привілеїв шляхти і за більшим скріпленєм їх через краєву автономію.

Тільки як же нужденно виглядає такий репрезентант та оборонець інтересів шляхти, пр. такий презес у своїх стремліннях раг excellence шляхотського „Кола польського“ гр. Войцєх Дзєдушицький, не маючи відваги сказати ясно й виразно, що тут ходить о інтерес шляхти, і стараючи ся замаскувати егоїстичні інтереси своєї кляси фразами про добро держави, загалу... Наслідком того ціла промова гр. Дзєдушицького, се такий богатий склад безпринципности, неконсеквенцій, суперечностей, крутарства, що справді коли-б із того можна зварити юшку, то витроїв би нею всі шкідливі божі сотворіня, не виключаючи й пана графа з товаришами...

І так пан граф зачинає говорити. Найперше асекурація на всякий випадок: пан граф і „коло польське“ стоять у принципі за демократичною виборчою реформою, тільки не можуть згодити ся на проєкт Гавча. Далі йде критика проєкту Гавча. З якого принципального становища? З якого лиш можна, аби тільки як найострійше скритикувати, о, бо пан граф, се всесторонній ум... Ось бачите, як перекидаєть ся в правовірного соціального демократа і кличе патетично, що де є загальний податок крови, там повинно бути також загальне і рівне виборче право; то знов стає на становищі бар. Гавча і як строгий судія заявляє, що Гавч не держав ся принципу, якого обіцяв був держати ся, і не опер розділу мандатів на податковій силі і культурі; то хапає в свої руки, на яких червоніє ще кров Стасюка, прапор всеславянства і апелює до почуття гідности славянських народів, аби відкинули виборчу реформу, яка дає перевагу Німцям над ними; то ставши галицьким патріотом обурюєть ся на покривдженє Галичини та заявляє, що без розширеня краєвої автономії неможлива виборча

реформа; то нагло побожиє й остерігає католиків, що в виборчою реформою прийде те, що прийшло у Франції: „поневолене церкви“; то дбалий за будучність держави журить ся, що соціяльна демократія зі своєю політикою відмовлюваня державних конечностей доведе державу до упадку; то як горячий автономіст ворожить смерть автономії з рук вздемократизованого центрального парламенту, аби в кінці заявити шляхотсько-польське *ceterum censeo*: без побільшеня мандатів для Галичини (читай: для Поляків у Галичині) і розширення краюї або бодай хоч галицької автономії проч із виборчою реформою!

Справді жаден иньший оборонець привілеїв шляхти — а промовляло їх чимало „в ріжних країв і народів“ — не підніс ся до універсального світогляду презеса „кола польського“.

„Pogłębić“ промову гр. Дзедушицкого взяв ся проф. Гломбінський, звісний лідер галицької всепольської (національно-демократичної) партії. І коли граф-професор мав лише чоло виступити загально в обороні цілої Галичини, то плебей-професор мав більше... відваги і заявив, що Українцям справді належить ся більше мандатів, як признав їм проект Гавча, але вони, Поляки, не можуть дати для Українців зарізати себе. Се вже справді вершок відваги укладати проєкт, по якому 21 Поляків у східній Галичині мало би таке саме виборче право, як 79 Українців, і рівночасно заявляти, що Українцям дієть ся кривда.

Німецькі шовіністи — всенімці — показали ся щирійшими від польських і просто поставили нагле внесене про відокремлене Галичини, аби мати в австрійським парламенти менше Славян і черев те запанувати над ними, а „коло польське“ задокументовало своє славянофільство тим, що голосувало за внесенем всенімців.

Зрештою підчас дебати загалом не бракувало згадок про український нарід: і Штірк і Шальк — шляхтич і шовініст — вказували на те, що коли український нарід по обох боках Збруча скине дотеперішні окови, то горе „старому світови“, якого так завзято боронять Штірк із Дзедушицким, Гломбінський із Шальком, без ріжницї національності.

По другім боці, в обороні виборчої реформи стали соціяльні демократи і послі поневолених народів. Найменше закидів роблять правительственному проєктові с.-демократи Адлер і Дашинський: радше боронять його перед шляхтою й шовіністами, як роблять йому поважні закиди. Розділ мандатів між народностями нічого їх не обходить,

(хоч неже-ж Дашинський не розуміє, що пр. у східній Галичині мандати, призначені для польських меншостей, ледви чи дістануться кому иньшому крім шляхти?), критикують тільки головню технічний бік виборів. Адлер говорить загально, Дашинський розправляєть ся головню з „колом польським“, рекламуючи свій соціально-демократичний націоналізм против їх, шляхотського.

Посли поневолених націй підносять кождий те, що його нація не дістала стільки мандатів, скільки їй відповідно до її числа належало-б при строго переведенім принципі рівности виборчого права. Деякі з них — до сих належить і голова „Руського Клубу“ Романчук — підносять принцип національних, а не територіяльних округів. Все таки заявляють ся за проектом, домагаючи ся тільки поправок для своєї нації в напрямі рівности виборчого права.

Що-до становища українських послів, то його означив посол Романчук у спеціальній заяві, зложеної з таких точок: 1) українські послы заявляють ся в принципі за національними округами; 2) при теперішнім проєкті треба бодай на стільки задержати рівність, аби в однім окрузі виборець не мав два рази таке виборче право, як у другім; 3) побільшене мандатів для Галичини і направлене кривди українського народу; 4) усуненє технічних хиб при переводженю виборів.

В дебаті забирали голос також міністри: Білянд-Райдт, міністер внутрішніх справ, заінагурував дебат, а бар. Гавч відповідав на деякі закиди, заявляючи між иньшим на адресу „Кола польського“: за ваші услуги держава вам солоно платила, отже рахунки вирівнані.

По скінченю дебати відіслано проєкт правительства до окремої комісії, вибраної ad hoc із 49 послів, між якими числять тільки 24 прихильників виборчої реформи. Від „Руського Клубу“ належить до комісії буковинський посол Мик. Василько, від соціальної демократії др. Віктор Адлер, від Поляків самі завзяті противники виборчої реформи в числі 7 із „Кола польського“, яке не вислало до комісії ані одного демократа з тих кількох на стільки неясних і нерішучих польських „демократів“, що годять свій демократизм із належанем до „Кола польського“.

30 марта парламент розпущено на Великодні ферії, які скінчать ся 24 цвітня. Сей час хоче бар. Гавч використати для переговорів із рішучими противниками виборчої реформи, між иньшим і з „Колом польським“, аби за деякі уступки заставити їх голо-

сувати за виборчою реформою. З тими, що заявили ся вже за виборчою реформою, тільки хотіли би її де в чім поправити, бар. Гавч навіть не конферує. Він знає, що коли реформа виборча має дістати апробату теперішнього парламента, то вона мусить бути „поправлена“ в душі жадань противників, а не прихильників її, бо тих прихильників за мало, аби могли її власними силами переперти. В комісії обчислюють їх на 24 із 49 членів комісії, а в парламенті треба до ухвали виборчої реформи дві третини голосів, т. є. 283 послів на 425. Чи знайдець ся така більшість для виборчої реформи в тім парламенті привілеїв? А коли знайдець ся, то хіба завдяки теперішнім торгам Гавча, наслідком яких виборча реформа певне буде обкросна на шкоду тих, що їм доси шкодили виборчі привілеї.

Хоч уже багато літ минуло, від коли навчав Гегель, що найвисший і останній ступінь розвитку людськості осягнула через германську расу, головно через Німців, — то ся думка держить ся Німців і доси і їм здаєть ся, що вони справді покликані панувати над усіми иньшими народами Австрії. І се не винахід Вольфа - Шенерера, ні! Адже навіть Лібкнехт виступав 1877 р. против Бісмарка з обжалуванем, що його антиавстрійська політика „полишає спокійно Австрію повени, затопленю Славянщиною“¹⁾. І справді, якже-ж можна допустити, аби варварська Славянщина затопила тих, що репрезентують найвисший ступінь розвитку людськості?

Що правда, Вольф-Шенерер усе таки доволі скромні і не хотять неподільно панувати над сьвітом, чи там над Австрією, тільки поділити ся панованем із тими, яких самі не можуть опанувати. Се традиційна політика австрійських Німців. Не можучи опанувати Угорщини, видали всі народи її на поталу малярській шляхті, сподіваючи ся, що таким чином без перешкоди опанують австрійську половину монархії. Але розвиток народів, що залюднюють „коронні краї, заступлені в Державній Раді“, розсаджує вже ті рами, в яких сподівали ся знайти вічну підпору німецького панованя. Німецькі централісти з 1867 р. і найкрайнійша німецька шовіністична партія, видаючи, що Німці не можуть опанувати теперішньої Австрії, хоче знов поділити ся панованем з тими,

¹⁾ Wilhelm Liebknecht, Czy Europa ma skozaczeć? Przyczynek do kwestyi wschodniej. Londyn 1897, стор. 73.

кого не можуть опанувати. Сим разом прийшла черга на польську шляхту, якій всенімці хотять відступити повне пановане в Галичині, аби лише опанувати решту Австрії.

Така генеза наглих внесень Вольфа і Шенерера, аби рівночасно з заведенем виборчої реформи вилучити Галичину в ряду „коронних країв, репрезентованих у Державній Раді“, значить, надати їй менше-більше таке державне становище, яке має тепер Угорщина. З поступом демократизації державного устрою вдержати пановане німецької меншости над не-німецькою більшістю що-раз-труднійше і тому всенімці поспішили ся тепер із своїм внесенем, заявляючи, що по переведеню навіть такої виборчої реформи, яку пропонує правительство, вдержати німецьке пановане в Австрії було-б неможливо. Коли-ж вилучити Галичину, то не-німецької людности в державі і не-німецьких послів у парламентах стане значно менше і тоді — кажуть всенімці — можна буде Німцям панувати, а може навіть сповнити нашу найгорячішу мрію: затагнути з собою і ту не-німецьку меншість під скиптр Гогенцолернів. Значить, у цілій тій справі відокремлення Галичини рішає у всенімців єдино інтерес німецької нації, як вони його розуміють.

А Поляки? Властиво нема в Галичині Поляка, який не хотів би відокремлення Галичини, тільки різні партії звязують те відокремлене з ріжними умовами. Для шляхти відокремлене Галичини мало інтерес доти, доки власть центрального правительства грозила небезпекою для її класового, а через те й національного панованя в Галичині. Коли-ж вона заповнила ся, що центральне правительство не буде до Галичини мішати ся і лишить їй зовсім свобідну руку, тоді вона закинула думку відокремлення Галичини, помирила ся з центральним правительством і стала помагати йому вдержати як найдовше такий державний устрій, який для її панованя був найвигіднійший. Але настав час, коли центральне правительство бачить себе змушеним хоч трохи здемократизувати устрій держави, а що таке здемократизоване грозить класовому панованю шляхти в Галичині, то вона знов по 40 літах вірної служби центральному правительству підняла ідею відокремлення Галичини. І розумієть ся, що шляхта мусить хотіти відокремлення Галичини в її теперішнім стані, щоб задержати в ній своє пануюче становище, бо відокремлена Галичина із здемократизованим устроєм не була би ніякою охороною для її класових інтересів.

Той стан, який уважала вигідним для своїх інтересів поль-

ська шляхта, все таки не міг задовольняти польських націоналістів. При таких ставі все таки можна було польонізувати Галичину лиш поволи, а націоналісти хотіли би раз-два мати з цілої Галичини справжню Польщу. І тому польські націоналісти не від нині виступають із постулятом відокремлення Галичини. Тільки тепер, коли демократизація державного устрою грозить підтяти пановане шляхти, яка як найбогатша і найсильніша кляса польської суспільности була найліпшою підпорою польської державної ідеї — наслідком чого і польонізація Галичини була би утруднена — польські націоналісти покладали на відокремлене Галичини більший натиск, як звичайно. А що при поваленю панованя польської шляхти було би також труднійше вдержати й розширяти пановане польської нації над українською, то зрозуміємо, що польські націоналісти хотять відокремлення Галичини в її теперішнім стані, з повним задержанем теперішного панованя шляхти.

Таке становище польської шляхти і польських націоналістів. Їх ціль: вилучити Галичину в її теперішнім стані, аби зберегти в ній всі традиції історичної Польщі і — ще більше — вчинити її Піємонтом будучої Польщі в історичних границях.

Підчас парляментарної дебати і всенімецькі і польські бесідники зазначили ясно ті свої інтереси. Обі сторони йдуть собі до своєї ціли. А що випадково їх дороги зійшли ся, то чи можна їх за се винуватити, як се робили їх противники і підчас дебати й опісля в пресі? Здаєть ся мені, що ні. А коли й можна кого винуватити, то хіба Поляків і то не за хвилиний союз із всенімцями, тільки за те їх фарисейство, в яким вони свої інтереси маскують фразами про добро держави, про підпору трону, про славянську взаємність і т. п. Те „Коло польське“, яке стільки літ уважало себе найпевнішою підпорою австрійської держави і династії, яке при кожній нагоді так сильно акцентувало своє славянофільство, стараючи ся рівночасно представити Українців як германофілів, ворогів славянства, й оправдуючи тим своє пановане над ними, конечно — мовляв — для оборони славянства — те „Коло польське“, коли се показало ся вигідним для інтересів шляхти, не завагало ся підпірати внесене, яке має на ціли в першій мірі поневолене Славян Німцями, а дальше прилучене Австрії до Німеччини. Із державно-династичного і славянофільського „Коло польське“ в одну мить стало антідержавним, антідинастичним і антіславянським, коли тільки вимагав сего інтерес польської

шляхти. І при тім усім іще й тепер гр. Дзедушицкий старав ся замаскувати те становище „Кола польського“ фразами про загальне добро держави, династії, Славян. Ось що власне робить „Коло польське“ і всю ту всепольсько-шляхотську політику такою гидкою, такою відразливою! Всенімці йдуть до ціли бодай простим шляхом, не маскуючи своїх цілей, коли тимчасом у польської шляхти нема відваги йти простою дорогою й без маски.

Треба ще зазначити, що видвижене справи відокремлення Галичини мало на ціли коли не позитивний успіх, то бодай спинене виборчої реформи через накопичене різних трудностей, сполучених із нею, і тому за внесенем всенімців голосували всі ті, що раді би не допустити до виборчої реформи.

Через те з природи річи внесенє всенімців знайшло противників у всіх тих, що хотять переведеня виборчої реформи. А попри виборчу реформу були ще й інші причини. Чехи радо згодили ся-б на розширенє краєвої автономії взагалі, бо тоді лекше би їм було з'їсти Німців у краях чеської корони, але на вилученє Галичини не можуть згодити ся, бо тоді Німці мали би більше сили в парламенті, а через те і в Чехії. Інші Славяни також мусять бути противні відокремленю Галичини з огляду на небезпеку з боку Німців. Польська демократія боронить ся против панованя шляхти, яке сподіваєть ся зломити при помочи здемократизованого центрального парламенту. Українці боронять ся против повної польонізації й повного поневолення селянських мас, сподіючи ся хоч деякого захисту в центральному парламенті. В кінці президент міністрів виступає в обороні єдності держави.

Польська демократія не є принципіальним противником відокремлення Галичини, не хоче тільки, аби відокремлена Галичина була твердиною панованя шляхти. І вона кладе умову, що за відокремленем Галичини заявить ся не швидше, аж буде заведене загальне, безпосередне, рівне і тайне голосованє до галицького сойму.

Се становище польської демократії, се один із аргументів против відокремлення Галичини для українських політиків. І так: інтереси держави, інтереси Німців розкинутих у Галичині, інтереси українського народу, який не хоче бути зданим на ласку й неласку польської шляхти і в кінці інтереси польського народу, репрезентовані польською демократією — ось аргументи українських політиків.

Те, що творить вихідну точку в справі відокремлення Галичини, в дебаті зовсім поминено. В польських політичних кругах тільки до виїмків належать ті, що ясно здають собі справу з того, що ідеал історичної Польщі належить до безповоротної минувшини. Загал усе ще вважає Галичину нероздільною частиною Польщі. Але Галичина, се не таке понятє, як пр. Швайцарія, ніякої галицької державної ідеї нема і коли хто жадає відокремлення Галичини, то може се робити тільки зі становища польської державної ідеї, так що відокремленє Галичини значить відбудованє історичної Польщі в Галичині. Сему навіть ніхто не перечить: ані польська шляхта й націоналісти, які зовсім ясно виступають із ідеалом відбудованя Польщі в історичних границях, ані польська демократія, яка відбудованє історичної Польщі при-солоджує непольським народам обіцянку повної рівноправности. Польська демократія навіть щирійша від шляхти й націоналістів, бо заявляє виразно, що хоче в відокремленій Галичині „свобідно жити не як „Галичани“, тільки як Поляки“¹⁾. Тільки шляхта і націоналісти консеквентні в тій справі і стають зовсім виразно на державно-польськїм становищі, а польська демократія маскуєть ся, закриваючи своє державно-польське становище обіцянками рівноправности для Українців. А тимчасом поминувши вже проблематичність тих обіцянок, вони справи зовсім не змінюють.

За задержанєм цілости Галичини і наданєм тій цілости трохи чи не самостійного державного становища не промовляє ніякий инший аргумент, хіба тільки державно-польське становище. І коли-б польська демократія справді щиро бажала рівноправности Українців, то вона не жадала би відокремлення Галичини, тільки поділу її на польську й українську територію, бо тільки тоді Українці були би справді рівноправні з Поляками. Правда, польська демократія чинить справу відокремлення Галичини залежною від справи демократизації галицького сойму, але се може мати для Українців тільки таке значіне, що вони в тім здемократизованім соймі будуть поважною, а не як тепер дрібною меншістю. Але розділити

¹⁾ Див. промову Дапинського на зборах у Кракові 1 цвітня с. р. (Nagród 1906, ч. 90). — При нагоді завважу, що тут говорю тільки про польську демократію взагалі, бо про становище польської соціальної демократії в справі відокремлення Галичини і загалом в українській справі сказано вже в статі „Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання“.

Галичину на дві національно-автономічні території, польську й українську, сего не обіцяє ніякий польський демократ, так само, як ніхто з них не зрікається ні одної з того „мільона польських душ“ у східній Галичині, про якого існувало впевнене всіх і за якого національними правами побивається „*Slowo polskie*“ та й „*Narzęd*“. Одним словом, відокремлене Галичини, се скріплене державно-польського становища, втворене польського державного централізму в Галичині. І характеристична річ, що репрезентант польської соціальної демократії не протиставив ідеї відокремлення Галичини національну програму австрійської соціальної демократії, яка обов'язує й польську соціальну демократію, тільки зробив залежним відокремлене Галичини від демократизації галицького союзу.

І годі не зробити українським політикам закиду, що вони в дебаті не зазначили того зв'язку між відокремленням Галичини і польським державним правом до українських земель, тільки трактували справу без глибшого національно-політичного підкладу. Так в'їла ся в наш мозок і нашу кров думка про нашу низькість, що ніхто навіть не пробує заговорити про національну єдність східної Галичини з Україною і про право тої території на таке-ж незалежне, самостійне існування, яке мають або до якого зовсім ясно стремлять інші нації, і українські політики, провідники і цвіти нації, попадають просто в ентузіазм, коли польська демократія обіцяє їм з демократизоване відбудоване Польщі в Галичині...

Зрештою ціла та дебата про відокремлене Галичини має тільки теоретичне значіння, бо наглість внесення впала і загалом відокремлення Галичини в найближшій будучности не можна сподівати ся. Радше можна сподівати ся розширення краюї автономії взагалі, чим бар. Гавч хоче приєднати шляхту в поодиноких краях для виборчої реформи.

В кінці згадати би ще про коротку дебаті про ревізію австрійської конституції, викликану наглим внесенням чеського посла Герольда, який домагав ся розширення краюї автономії. Підчас тої дебаті посол Романчук заявив ся за поділом Австрії на національні території. Внесення перепало, і поки-що є воно тільки симптомом тих децентралістичних сил, які що-раз сильніше виступають в Австрії.

В українській пресі пройшов якомсь безслідно останній настрій

ський лист рим.-кат. архієпископа Більчевського, хоч він заслуговує на увагу хоч-би вже з того боку, що провідні думки його нічим не різнять ся від обговореного в II книжці нашого журналу послання гр.-кат. єпископату, тільки Більчевський висловлює свої думки різкійше і сьмілійше.

Сей пастирський лист¹⁾ складаєть ся крім вступу й закінчення в трьох розділів: I. Wyniszczenie się Jezusowe. II. Jak leczyć dzisiejsze zło społeczne? III. Organizacya. Związek katolicko-społeczny, із яких перший, чисто релігійний, зовсім поминемо, а задержимо ся на останніх, вказуючи їх суспільну тенденцію і їх аналогії в посланієм гр.-кат. єпископату.

Що теперішнє суспільне зло можна вилічити тільки на основі Христової науки, як її подає католицька церков, такий погляд у Більчевського нікого не здивує. Ціла справа представляєть ся йому дуже просто: „Треба тільки вчинками переписати основи євангелія в житю одиниць, родин, народів, людськості. На його основах можуть і повинні вчені виробити в потї чола найбільше поступову соціологію і таку економічну й політичну програму, яка справді в мирі зближить до себе стани й народи, вчинить із них одну божу родину“ (стор. 15), — тільки з гори застережене, що „курація мусить бути радикальна“ (стор. 13). Із сим поглядом не буду полемізувати, завважу тільки, що якось дивно, чому церков доси не вилічила суспільного зла, коли се така проста справа. А на се мала церков 19 віків часу, а також були часи, коли вона була просто всемогучою силою в цивілізованім сьвіті.

Пізнавши позитивну суспільну програму Більчевського, перейдім до його критики пануючих відносин. На його думку суспільного зла не можуть вилічити ані сьвітська наука, ані соціалісти. Він вправді признає рацію їх поглядови, що „ніякі півспособи не уздоровлять нинішних суспільних ненавистий і спорів“ (стор. 13), але поза тим ось як малює їх діяльність:

„Жадна направа, кличуть вони, нічого не варта. Треба все, що нині є, зруйнувати, заорати плугом, аби й слід по нинішних часах не остав. І дали вже в Польськім Королівстві докази, що вшюють руйнувати. Попсували обичаї тисячів польських робітників і селян. Зруйнували на довгі літа торгівлю по містах; спричинили банкрутства великих і малих промислових підприємств; про-

¹⁾ O potrzebie ofiarności. List pasterski Józefa Bilczewskiego, Arcybiskupa Metropolity. Lwów 1906. Стр. 46.

ляли братню кров; тисячі родин довели до крайної нужди й розпуки. І коли ліпша часть народу уболює над тим, вони майже тішать ся знищенєм. Нехай терплять робітники, нехай будуть голодні — мав недавно сказати один із тамошніх соціалістичних провідників („мав недавно сказати“, — як се зручно!...) — бо чим голоднійші, тим скаженійші будуть і тим легше буде повести їх на барикади. Декуди підбурили також сільську людність против дворів, обіцяючи новий поділ піль і лісів. Поділ піль і лісів не прийшов, але прийшов на хлопів голод і кримінал, коли тимчасом бурителі соціалісти здорові втікли з села“ (стор. 11—12). Се про російську Польщу, а тепер про Галичину: „Знаю я, що серед вас ходять фальшиві пророки, хрещені й нехрещені, і намовляють вас до розбоїв і рабунку, намовляють двірську службу покинути роботу, ширять і в нас байки, що в весною цісар зарядить новий поділ двірських піль і лісів... Одначе все те брехня. Ошуканці хотять вам видерти совість із грудий, а крім того хотять вас, як то вчинили в Польськім Королівстві, повести на багнети вояків, заповнити вами кримінали. Самі втечуть у хвилі небезпеки і скажуть, що ви ще дуже „дурні“, коли повірили їх брехням“ (стор. 25—26).

Так описує народови соціалістів і їх стремління той сам Більчевский, який на иньшій місці навчає духовенство, що „жадне слово ненависти ані до людей иншої партії ані до иншої народности ніколи не повинно явити ся на його устах“ (стор. 16). Яка-ж пропасть між тим, що він учить, і тим, що своїми поступками подає за примір до наслідуваня иншим! Сеї пропасти не заповнить і фарисейське оправданє: „З найбільшим бодем пишу ті слова, бо кожного соціаліста люблю як брата і бажаю для нього не тільки неба, але також більше хліба. Але видячи пагубну роботу соціалістів, що закрадають ся все як вовки з отруєю ненависти до робітницьких родин і сільських хат, не можу мовчати. Пан Біг кинув би мені в день суду обжалуванє й засуд“ (стор. 12). Фарисейське се оправданє, бо може обовязки церковного ерарха й не дозволяють йому мовчати, але чи справді для більшої божої хвали треба аж чорнити тих, яких геройську боротьбу з деспотизмом подивляє цілий сьвіт?!

Упоравши ся з соціалістами, звертає ся Більчевский до польсько-українських відносин. Ось його становище:

„Сердечно уболюю над тим, що в приводу тих загальних

виборів прийшло в деяких місцях до непорозумінь між Українцями й Поляками. Декуди мали навіть Полякам грозити викиненням із східної Галичини (знов зручне „мали грозити“!). Одначе ті грозьби трапляли ся хьба виїмково і могли походити тільки від людей, які вибрали собі ремеслом сіяти ненависть і ловити рибу в мутній воді... Отже не маєте чого бояти ся з боку українського народу. Адже він розуміє, що польська й українська кров у нас так помішана, що не дасть ся вже розділити. Український нарід розуміє, що в дні, в якім Поляки мали би винести ся звідси, повстав би такий плач і зойк, якого навіть за часів найстрашнійших татарських війн не було на Україні і який можна би порівняти хьба з тими стогнаннями, які повстануть у день останнього суду, коли Бог розділить чоловіка від жінки, дітей від родичів і одних призначить до неба, а других на погибель. Отже на *brednie wagschołów* і бурителів згоди, чи вони будуть у міськїм сурдуді, чи в сільській сукмані, аби ви винесли ся до західної Галичини, відповіджте: хьба не знаєш, що Українці мають свою церков і своїх сьвященників у самім серці Польщі, бо в Кракові. І жаден Поляк не каже їм виносити ся звідси, навпаки, тішить ся, що коли Українець приїде до Кракова, може піти на власну службу божу й вислухати проповіді на українській мові. А недалеко української церкви в Кракові стоїть Вавель, замок давних польських королів, де жили королеві не тільки Польки, але й Українки, бо польські королі й Українок брали за королеві. І мають Поляки тим більше право сидіти в східній Галичині, а навіть дальше аж по Київ, бо цілі віки боронили вони народу й землі української своїми грудьми перед поганами... Можете сказати всім тим, що сіють сварню й не-згоду між Поляками й Українцями: Заявляємо вам, що земля, по якій ходите вашими ногами і яка хоронить спільні могили Поляків і Українців, що разом бороли ся в її обороні, плаче і стогне на вас бурителів“ (стор. 30—33 з пропусками).

Отся часть листу Більчевского була предметом інтерпеляції галицьких опозиційних послів у парламенті, в якій читавмо :

„Не можна припустити, щоб чоловік на становищі архієпископа міг справді вірити в можливість, що у якихось Українців є намір майже мільон Поляків із східної Галичини прогнати до західної або навіть їх вирізати, — поминувши вже те, що навіть т. зв. скрайні українські партії при кожній нагоді як найбільше остерігають перед найменшими ексцесами і навіть перед усякою

незаконністю та що справді в теперішнім великій русі, який обняв весь нарід з нагоди виборчої реформи, навіть на найбільших вічах панує в Українців вірцевий спокій і порядок. Не можна сего припускати також і тому, бо на українських вічах дуже часто бувають і Поляки, особливо польські селяни, та всюди проявляє ся згода. Але як-раз ті прояви дуже нелюбі й невігідні польським шовіністам і цькунам, і вони то ширять цілком видумані, як уже нераз стверджено, але все таки на ново видумані вісти про грозячу різню Поляків і Жидів та всіма силами старають ся польську людність нацькувати на Українців, аби спонукати власти до репресії, а Українців справді довести до ексцесів. І ось до такої акції против Українців прилучив ся також арцибіскуп Більчевський, який, що правда, вже й давнійше дав себе пізнати як агітатор у напрямі всепольських цькунів“ („Діло“ 1906, ч. 53).

Дивно лише, чому автори сеї інтерпеляції, українські послы, не внесли такої-ж інтерпеляції в справі посланія гр.-кат. епископату, яке в сути річи нічим не ріжнить ся від листу Більчевського, підсуваючи також рухови українського народу за виборчою реформою такі способи, як „гроженє гвалтами“, „терроризованє“, „дуренє людий обітницями не до здійсненя“, „підпал“, „морд“, „рабунок“ і т. п., як се показано в II книжці нашого журналу. Бо якаж консеквенція обжаловувати за те Більчевського, що вважаєть ся зовсім коректним у Шентницького?!

Звернемо ще увагу на те історичне державно-польське становище Більчевського в українській справі, по якому Поляки мають право до України аж по Київ. Простувати те фальшованє історії, неваче Поляки боронили від Татар і Турків українську землю й нарід — справді вже остогидло, стільки разів стрічаєть ся те фальшованє в польській літературі.. А що до тих полових зносин польських королів із Українками, якими так пишаєть ся Більчевський, то.. знаєте, між ріжними високими любовницями було чимало Жидівок, але царське правительство все таки устроєє жидівські погроми.

На виборчу реформу лист Більчевського дивить ся зовсім байдужно, збуваючи її загальною фразою, що в тім ціла річ, аби виборці обдаровували своїм довірем тільки кандидатів розумних, чесних і цілим серцем відданих справам божим і вітчизни. Коли се наступить, коли сойми й парламенти так уложать ся, що всім громадянам і кождому станови буде запевнена справедливість, то

менше в тим, на яких основах буде оперте будуче виборче право“ (стор. 28—29). Але ся байдужність, се тільки маска, за якою криється вороже становище против загального і т. д. права голосованя, бо ось зараз по цитованій заяві читаємо другу, як то загальні вибори у Франції „принесли католицькому народови найбільші шкоди“ (стор. 29) і лист в як найчорніших красках малює положене католицької церкви у Франції. Зрештою ся байдужність церкви до громадського житя, за якою криється опортунізм і апробата кожодчасного панованя, — зовсім не нова. Адже церков усе навчала, що всяка власть походить від Бога і треба їй корити ся, і оправдувала навіть невільництво. Нехай буде власть і устрій, які собі хотять, коби тільки церкві було добре. О, бо коли церкві зачинає бути зле, то вона тоді готова й на революцію!...

Загальний друкарський страйк у Львові, який тревав від 14 до 19 марта, се такий епізод робітницького руху, що годі поминути його без уваги.

Страйкова акція зачала ся тим, що 5 марта застрайкував у всіх львівських друкарнях помісничий персонал, жадаючи підвищення платні, яка справді своєю нужденністю переходить усякі можливі границі. Але властители друкарень відповіли, що помісничий персонал, се не кваліфіковані робітники, щоб вони признавали їх організацію і укладали ся з репрезентантами організації; хто не хоче робити, нехай не робить, а вони таких робітників знайдуть на вулиці, скільки захотять. З огляду на отсе стремління розбити організацію помісничого персоналу виступила організація складачів у його обороні, заявляючи, що коли властители не полагождать справи, то складачі рознічнуть загальний страйк задля солідарности.

До речі: такі страйки (Solidaritätsstreik) в західній Европі уряджують робітники дуже часто і коли тільки страйкова акція справді захопить широкі круги конче потрібних галузей продукції, то страйк усе кінчить ся успіхом.

Властители друкарень злегковажили собі заяву складачів і наслідком того ті справді почали 14 марта загальний страйк, який виявив таку солідарність, що на яких 400 львівських складачів ані один не пішов до праці, тільки управители і властители друкарень власними руками складали невеличкий дневник „Chwila“. який усі польські газети і „Галичанин“ розсилали своїм передплатни-

кам. Характеристична річ, що не тільки всепольсько-шляхотські газети, але також демократичний „Kurjer Lwowski“ пристав до тої спілки, яка безперечно носила на собі всі риси страйколомства. Страйколомства допустила ся також друкарня оо. Василян у Жовкві, приймаючи друк „Вістий“, яких 2 числа видала редакція „Діла“.

Щоб загальний страйк удав ся, треба, аби вся суспільність відчула як найбільше недостачу виробів тої галузи продукції, яку обняв страйк, і через те натиснула на роботодавців, аби уступили; в сім випадку суспільність повинна-б була відчутти як найбільше недостачу львівських газет і загалом львівських видань, а хто старав ся зменшити ту недостачу, той тим самим був причасний у страйколомстві.

З огляду на таку солідарність страйкова акція була на найліпшій дорозі, коли б не те, що складачів обов'язує цінникова тарифа, якої постанови обгородили страйкову акцію такими умовами, що всякий вибух страйку можна вважати зломанем тарифи. І коли тільки вибух страйк, загально-австрійська організація властителей друкарень видала відозву (з датою: Відень, 16 марта, і з підписом: Reichsverband österreichischer Buchdruckerei-Besitzer), в якій просто заявляє, що львівські складачі зломали тарифу („тарифа забороняє для якої-будь ціли покидати працю, а коли се станеть ся, то се власне зломане тарифи“, — заявляє відозва) і грозить, що коли вони зараз не повернуть до праці, то властители друкарень у цілій Австрії признають тарифу зломаною і 24 марта вимовлять працю всім складачам, аби потім подиктувати їм умови по своїй уподобі. Як бачимо, положене було таке, що або рішучий бій із властителями друкарень у цілій Австрії, або понехане страйку у Львові. І загально-австрійська організація складачів злякала ся тої погрози і по кількоденних переговорах львівські складачі вернули до роботи, не виборовши для помічного персоналу тих умов праці, за які розпочали страйкову боротьбу. Голословна обіцянка властителей друкарень, що „унормують“ платню, обіцянка, якої виконане нічим не забезпечене, не може вважати ся ніякою побідою.

В першій мірі винен тій невдачі цілий напрям, у яким розвивають ся фахові робітницькі спілки в Англії (Trade-Union), в Німеччині і в Австрії (Gewerkschaften). В міру зросту опануванті спілки квієтизм, бажане спокою за всяку ціну, стремліне відсу-

нути як найдалі всяку боротьбу і зайняти ся виключно дальшим організованем і дальшим наповнюванем кас, свого рода штукою для штуки¹⁾). Аби відсунути від себе як найдальше евентуальність боротьби, спілки заключають довголітні цінникові тарифи, які нормують відносини праці до капіталу і запевняють на кілька літ супокій. Таку цінникову тарифу заключила в січні с. р. на 8 літ загально-австрійська соціально-демократична організація складачів, і коли загальний страйк у Львові не вдався, то треба за се подякувати тій організації, бо вона допустила до таких „вовчих ям“ у справі страйку в тарифі. З другого боку винні також провідники львівської організації складачів, бо-ж вони повинні були знати умови тарифу і заки рішили ся на страйк, порозуміти ся з представителями загально-австрійської організації. Таким чином були би заощадили тих видатків, які пішли на страйк, і — що найважвійше — компромітації, яку нехай соціальна демократія запише собі виключно на свій рахунок.

І ще один вивід треба зробити з тої невдалої страйкової акції, а саме, що цінникова тарифа елімінує складачів цілої Австрії на 8 літ із загально-робітницького руху, бо не зможуть вони під загрозою зірвання тарифу брати участі в ніякій більшій страйковій акції. Чи сю страту винагородять виборчі „тріумфи“ соціальної демократії?...

¹⁾ Про се писав я докладнійше в статі »Кельн і Єна«, ЛНВ. 1905, кн. XI, стор. 121—142 (Науковий відділ) з приводу конгресу робітницьких спілок Німеччини в Кельні.

ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНО-РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

В книжці VI за минулий рік подана була в нашій часописи „Платформа української демократичної партії“, в якій злучили ся були в цвітні 1905 р. поступові українські елементи. В середині сеї партії одначе скоро визначила ся група т. зв. радикалів, які вістаючи ся в партійній організації демократичної партії й мало ріжнячи ся від її програми принципіально, розвинули самостійну діяльність (видавництвами), і в осени 1905 р. відокремили ся в осібну партію. Се відокремлення одначе трівало лише кілька місяців і в кінцем 1905 р. закінчило ся сполукою обох груп в одну спільну демократично-радикальну партію й уложенням спільної програми, чи ревізією давнійшої. Тепер дістаємо до опублікування сю ревідовану програму, на якій опираєть ся ота демократично-радикальна партія, що лучить тепер в собі головну масу свідомої української інтелігенції. — *М. Г.*

Російська Держава перетворюєть ся на державу парламентарну. Одначе яка б не була конституція демократична, вона тільки тоді дасть людности спромогу мирно розвивати ся, коли не буде централістичною. Як забезпечують ся права одиниці — громадянина, так саме мусять бути забезпечені ще й права одиниці колективно — нації, народности. Росія — держава така велика, так багато живе в їй усяких народів, не однакових і побутом, і культурними та економічними прикметами, що коли до всіх частин держави, до всіх народів, прикладатимуть ся однакові закони і однакові способи порядкування, то неминуче і закони й способи суперечитимуть справжнім потребам і вимаганням народів і країи. Через те децентралізація мусить бути доведена до того, щоб кожна народність на своїй території мала автономію в правом місцевого краєвого законодавства. Коли тепер не всі, може, частини держави розуміють потребу такого ладу, то в усякому разі основні закони держави повинні забезпечити кожній народности, кожній країні змогу завести собі автономію тоді, коли вона сього забажає.

Таким робом Українська Демократично-Радикальна Партія, обстаючи в справах політичних за глибоко-демократичну державну конституцію, в той-же час розуміє се так, що реформована держава мусить бути федерацією рівноправних автономних національно-територіальних одиниць. Такої автономії вимагає Партія і для свого

Українського Народу на всій тій території, яку він фактично тепер заселює суцільною масою.

Що до справ економічних, то Партія бореться проти всякої експлоатації, від кого б вона не йшла — від людини, громади, краю чи держави, і вважає, що соціалістичний лад, до якого прямує людськість, найкраще забезпечить інтереси людей; через те земля зі всіми її багатствами, всі фабрики, заводи, робітні і всі способи й знаряддя до праці з часом повинні стати спільною народньою власністю. Тим і економічну програму Партія виставляє таку, яка веде людськість до здійснення цього ладу.

Заснована на Україні російській, Партія тут і виявляє свою роботу. Але се не значить, що ми відокремлюємо себе від тих частин нашого народу, які живуть по-за межами Росії. Думка про відрізнені частки національного тіла ніколи не може покинути живу націю, — не покине вона й нас і виявлятиметься в наших вимогах, у нашій тактиці й політичній боротьбі.

І. Загально-державні політичні справи.

1. Новий лад мусить забезпечувати загально знані вже людські права і найперше — волю від кари на тілі, від кари на смерть та від кари вічною тюрмою — кари, що часом буває гірша за смертну; потім — незайманість особи, оселі й листування без судового декрету. Окрім того, кожна людина мусить мати волю: а) оселяти ся й жити скрізь, добирати собі яке схоче діло й порядкувати своїм добром як схоче, без ніякого окремого дозволу; б) вживати рідної мови в приватному й громадському житті; в) говорити, писати й друкувати що хоче, відповідаючи тільки перед судом, коли зламала закон; г) належати до якої хто хоче віри, або й ні до якої; д) збирати ся на збори, гуртувати ся в спілки й товариства, страйкувати. Громадянські права й повинности мусять бути рівні для всіх, усі привілеї клас, станів, полу, віри, нації мусять бути скасовані.

2. Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою краєвою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й порядкувати у всіх справах в межах сієї території. Кожна така автономна одиниця має право рівне з правом кожної иньшої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць.

3. Зв'язком, що об'єднуватиме сі автономні одиниці є парламент, який складається з послів, оплачуваних із державних коштів

і вибраних на підставі: а) вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням б) пропорційної системи виборів, яка давала б заступництво і меншості. Право вибирати і бути вибраним має кожен громадянин 21 року без різниці полу, віри і національності.

4. Державний парламент пильнує, щоб згадані права громадянина і нації були забезпечені скрізь по державі. Окрім того до парламенту належать тільки оці загально-державні справи: а) зносини з иншими державами; б) фінанси за для загально-державних справ; в) позадержавна торгівля і мито; г) загально-державна армія та справа війни й миру.

Увага до п. г) Армія має бути реорганізована; служба відбувається в межах рідної країни; час служби має поступово зменшуватися, щоб таким робом перейти від регулярної армії до міліції, а міжнародні суперечки залагоджувати полюбовним судом.

II. Лад на Україні.

5. Усіма справами на території України має порядкувати Українська Виборна Народня Рада (сойм). Вона складається з послів, оплачуваних з краєвих коштів і вибраних на підставі: а) вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням; б) пропорційності виборів. Право вибирати і бути вибраним має кожен громадянин 21 року без різниці полу, віри і національності. Законодатний період мусить бути не довший як три роки; законодавство народне (референдум та ініціатива). Вибори і голосування мають одбуватися в показані в законі празникові дні.

6. Українська Народня Рада сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні касувати загально-державний парламент, але ця конституція не може суперечити вище згаданим основним вседержавним законам.

7. Українська Народня Рада має право рішати всі ті справи, які не належать до державного парламенту. Вона, яко хозяйн краю, порядкує всіми землями й водами Української території.

8. Краєва конституція мусить дати право широкого самоврядування громадам сільським і городським і тим округам, у які громади могли б об'єднати ся. Кожна така округа має свою окружну раду, з правом самоврядування в межах округи.

9. Краєва Народня Рада (сойм), окружні ради й громади приручають виконувати свої постанови вибраним людям, одвічальним перед тими зборами, які їх вибрали.

10. Ся виборна влада і взагалі всі урядовці мусять бути краєві люде.

11. Урядові люде одвічальні перед судом, до якого може їх позвати кожен, минаючи їх зверхність.

12. Поліцією порядкують органи місцевого самоврядування.

13. Рівний для всіх, прилюдний, виборний суд із широкою компетенцією суда присяжних. Інститут умовного засудження. Всі безневинно обвинувачені чи засуджені мають право на відшкодування.

14. Мова в урядових, освітніх та иньших інституціях уживаєть ся вкраїнська. Иньші народности, що живуть на території України, мають рівне з Українцями право задовольняти свої національні, культурні й економічні потреби.

15. Ніяка віра чи церква не може бути краєвою. Всі церковні інституції оплачують та ними порядкують ті, за для кого вони існують. Виборне духовенство, як се й було в українського народа в старовину.

16. Освіта початкова має бути обовязковою, безплатною і сьвітською для всіх дітей. В середніх та вищих школах дітям, що мають видатний хист до науки, безплатна освіта і, коли треба, то й засоби до життя в краєвих або громадських коштів. Автономія вищої школи. Шкільні програми такі, щоб із нижшої школи до середньої, а з сеї — до вищої можна було перейти без спеціального екзамену. Справи просьвітні мусять так упорядковувати ся, щоб нарешті вся просьвіта од нижшої до вищої зробила ся всім доступною і безплатною. Кожна народність має право заводити школи в своєю мовою.

III. Справи економічні.

17. Зазначаючи свій соціялістичний ідеал, окремо в справах економічних Партія вимагає:

а) щоб знищено всі посередні податки і замісто їх заведено безпосередний прогресивний (поступовий) податок на прибуток;

б) щоб викупляти на власність краю, округ, чи громад усякі підприємства і поперед усього такі, як залізницї, пароплави, копальні, освітлювання, торгівля річами першої потреби і т. п.;

в) щоб підтримувати громадське, товариське (кооперативне) використання підприємств і організувати всім доступний народний кредит.

18. З окрема що до справ аграрних Партія домагаєть ся:

а) щоб усі землі державні (казенні), удільні, монастирські й церковні стали краєвим земельним фондом під порядкуванням саморядних громад чи округ, і той фонд використовувався за для потреб хліборобів;

б) щоб до того ж фонду, коштом краєвим, викуплено примусово всі землі приватних власників і поперед усього ті землі, які не експлуатуються власною працею;

в) щоб води й ліси стали власністю краю.

19. В інтересах цієї операції, а також щоб допомогти зараз же безземельних або малоземельних хліборобів і взагалі поліпшити хліборобство, домагаємося таких законів:

а) край допомагає всяке товариське, спілкове хазяйнування на землі;

б) безземельні або малоземельні перші починають користуватися в краєвого земельного фонду;

в) касують ся викупна плата і всякі податки, що платють тільки хлібороби; дорожні й усякі інші натуральні відбутки переходять на краєвий, окружний чи громадський кошт;

г) законом установлене орендове (посесійне) право забезпечує орандареві-хліборобови результати його поліпшень і ненадмірну орендову плату; посередницькі бюро мають регулювати сю плату на користь хліборобам і розбирати спірки між хазяями й орандарями (посесорами);

д) заводиться добра господарсько-хліборобська освіта, як і взагалі професійна освіта.

20. Закони про робітників (дивись далі) прикладають ся і до наймитів-хліборобів з одмінами, яких вимагає характер хліборобської праці.

21. У справі робітницького пролетаріату по фабриках, заводах, робітнях Партія домагається, щоб заведено було:

а) Восьмигодинний робочий день найманому дорослому робітникови чи робітницї і шестигодинний підліткам з 14 до 18 років. Заборона робити дітям до 14 років. Що тижня найменше 36 годин відпочинку без перепини. Що року кожному робітникови, коли він працює на одному місці не менше як рік, два тижні вільних од роботи без утрати заробітку. Заборона працювати над призначені години, також і в ночі; тільки дорослим робітникам-мужчинам вільно працювати в ночі в тих спеціальностях, де з причин тех-

нічних инакше бути не може; але така праця не може бути примусовою і повинна ліпше оплачуватись. Заборона працювати жінкам там, де праця шкодить жіночому організмови. Вагітні жінки, не втрачаючи заробітку, вільні від праці на 4 тижні до родин і 6 після їх, а також і тоді, коли праця шкодить жінці або дитині.

б) Усі справи наймання, які можна упорядкувати законом, мають бутм впорядковані так, щоб забезпечити найманого від усякої експльоатації. Посередницьке бюро, складене з відпоручників од робітників та хазяїнів (рівно числом од кожних), рішає всі иньші справи що до наймання; бюро се між иньшим визначає мінімум зарібної плати; воно, через своїх членів, контролює виплату робітникам заробітку (який має видавати ся що тижня і тільки грішми), видавання матеріялу, приймання й оцінку роботи й т. и.

в) Робітникам забезпечуєть ся цілковите відшкодування від хазяїнів, коли через нещасливі, не в вини робітників, випадки або через професійну хоробу робітник стає калікою або втрачає змогу працювати.

г) Обезпечуванне з краввих коштів робітників од старощів, інвалідности й нещасливих випадків; на капітал для обезпечень оподатковують ся за для сього й хазяїни. Порядкувати обезпеченням мають робітники на рівному праві з хазяями.

д) Безплатна лікарська замога від хазяїв і заробіток за ввесь час нездужання (але опріч хронічних хороб, які лічуть ся краввми коштом). Коли кватири дає робітникам хазяїн, — вони мусять бути гігієнічні; за всіма фабриками, кватирями і роботами має бути незалежний догляд. Гігієнічні умови праці. З кількох однаково продуктивних способів виробу має бути законом заборонений той, який найбільше шкодить здоровлю.

е) Незалежний інститут виборних фабричних інспекторів та інспектрис. Виразно визначена в законі карна відповідальність хазяїнів, коли не додержуватимуть законів про охорону праці.

ж) Посередницькі біржі праці до наймання робітників; одпоручники в сіх біржах од робітницьких організацій.

22. Закони про робітників прикладають ся й до домашніх слуг з одмінами, яких вимагає характер праці.

Київ, 29—30 студня 1905 р.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фіольології й етнографії, виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XV. 1906. Кн. I. Т. LXIX. Зміст: 1) Вступне слово Мих. Грушевського. Ст. 5—6. — Сей п'ятнадцятий річник „Записок“, пише їх редактор проф. М. Грушевський, розпочинаємо в міцній надії, що вже зближається кінець тої splendid isolation, в яку постаралися поставити наукову роботу, згруповану коло нашого Наукового Товариства, абсолютні заборони російської цензури й неприхильність офіційних або шовіністично настроєних наукових сфер (російських і польських), що старалися позбавити впливу нашу наукову роботу, замовчуючи й ігноруючи її всюди. Нині слабне й валить ся вже цензурний кордон, що ділив нас від українських земель в Росії, а й подуви свіжого вітру, занесені могутнім суспільним рухом і в катакомби офіційної науки, певно не лишать ся без впливу на оздоровлення й осявіження наукової роботи, дадуть їй більшу об'єктивність і свободу від офіційних і шовіністичних камертонів. Орган інституції основаної в столиці австрійської України Українцями в Росії для розвою української літератури й науки, проскрібованої в Росії, „Записки“ заложені були п'ятнадцять літ тому з ініціяви українських (київських) учених і літератів як всеукраїнський орган, що мав скупити в собі праці учених, які гірко відчували заборону, що тяжіла над українським словом в Росії й абсолютно виключала наукові публікації на українській мові“. Та не так склало ся, як гадало ся. Головний редактор Записок, проф. Грушевський „дуже скоро мусів переконатися, що в тодішніх цензурних і всяких інших обставинах було-б чистою ілюзією покладати ся на поміч великої соборної України“, що „наукова робота, коли хоче йти, мусить оперти ся на місцеві сили“. І такий плян удав ся. „У Львові зорганізувала ся громадка людей, не богатих числом, але сильних духом, вірою в будучність свого народу й любовю до нього, що сміло підставила свої плечі під тягар української наукової роботи й двигнула його з незломним наміром — донести до хвилі розкріпощення України, щоб передати його в руки нових, численних робітників свободної й обновленої соборної України“. Словняючи давній дезідерат наукових секцій Товариства, редакція розширила великість книжок (з 12 на 15 арк.) і надала їм показнішу форму й гарнійший зверхній вигляд. — 2) Філярет Колесса, Ритміка українських народніх пісень. Ст. 7—30 (далі буде). Головна задача розвідки Ф. Колесси — пояснити основи української людової ритміки в її теперішнім стаї й подати по вмові повну систематику пісенних форм; також узглядає він історичний розвій української людової ритміки, о скільки знай-

шов ся на се доказовий матеріял у самих народніх піснях й історичних свідощтвах, особливо в давнійшій пісенній і віршовій літературі. В отсій І кв. подано тільки І розділ сеї розвідки, а то огляд наукових праць про ритмічну будову українських, великоруських і сербських народніх пісень. — 3) Зенон Кузеля, Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности. Розбір мотивів звязаних з його іменем. Ст. 31—69 (конець буде). — Перейшовши до подрібного розбору словінських балад і пісень про угорського короля Матвія Корвіна, автор аналізує в VII розд. словінську баладу на тему: „Матвій освободжує свою жінку з турецької неволі“, в VIII розд. „Матвій освободжений з неволі при помочи доньки турецького царя“. — 4) Іван Джиджора, Україна в першій половині 1738 р. Ст. 70—83. — На підставі документального матеріялу російського міністерського кабінету з р. 1738 (січень—червень), опублікованого минулого року в 120-тім томі юрєвського „Сборника имп. русскаго ист. Общества“, малює автор чорними красками тодішню господарку російського уряду на Україні (часи російсько-турецької війни). „В загалі, каже він, панованне Анни Іванівни, особливо-ж літа російсько-турецької війни мали рішучий вплив на дальшу долю України і поробили глибокі зміни в суспільнім, національнім, а тим самим і політичнім життю України, одним словом у всіх тих чинниках, які в сумі становили українську окремішність“. — 5) Михайло Грушевський, Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України. Серія друга (1531—1574). Ст. 84—166. — Отся друга серія матеріялів (перша була друкована в „Записках“ кв. LXIII і LXIV) містить 52 документи з другої й третьої чвертини XVI ст., кінчаючи безкоролівем і часами Генриха Вальбоа. Головний інтерес скупляється тут коло історії селянства, селянських обовязків і головно панщини. Крім того є кілька документів до історії міст і міщанської людности, до історії адміністрації, церковних відносин й ин. Матеріяли вибрані з львів. краєв. архіву, моск. арх. мін. ю., кїв. центр. арх. і варш. гол. арх. — 6) Miscellanea: а) Універсал Ганни Хмельницької, под. Ів. Кривецький; б) Причинок до українського віршописання XVIII в., под. Ів. Франко; в) Причинок до біографії Івана Вагилевича, подав Ів. Созанський. Ст. 167—171. — 7) Наукова хроніка: Антропльоґічні й археольоґічні часописи за 1904 р., нап. Зенон Кузеля. Ст. 172—183 (конець буде). — Тут обговорено 15 німецьких, французьких й італійських журналів, упорядкованих відповідно до їх змісту на 1) антропльоґічні, 2) преісторичні, 3) археольоґічні, присвячені старинностям і 5) мішані етнольоґічно-антропльоґічні. — 8) Бібліоґрафія (рецензії й справоздання). Ст. 184—213, — де подано рецензії й справоздання з 24-ьох праць (російських, німецьких, польських, болгарських), що відносять ся своїм змістом до української історії, історії літератури, фільоґії й етноґрафії. — 9) Показчик до тт.

LXIII—LXVIII Записок Наук Тов. ім. Шевченка. Ст. 214—230.
— 10) Зміст тт. I—LXVIII Записок (по німецьки). Ст. 231—240.

Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західньої України. Зібрав і видав Михайло Грушевський. Частина I. (Видання Археографічної Комісії Наук. Тов. ім. Шевченка). У Львові, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XVI+182, 8°. Ціна 3 кор. — Як се вже у вступі до сеї збірки зазначив ш. видавець, у виданнях документального матеріалу для нашої історії в великі прогалини. Се дотичить головно історії внутрішніх відносин Галичини й Поділя до часів панування тут польського права. Археографічна Комісія Н. Т. ім. Шевченка, а власне її голова проф. Грушевський взяв ся запобігти тим бракам і до тепер може похвалити ся чималими успіхами; від 1895 р. вийшло досі в I серії видань Археографічної Комісії 7 солідних томів матеріалів до історії Галичини, а по части і Холмщини (з того 4 томи люстрацій королівщин в XVI в. виданих проф. Грушевським). Дальшим заповненням тих прогалин являєть ся й отся чимала збірка документів до історії суспільно-політичних і економічних відносин Галичини й Поділя в XIV—XVI вв. (перший документ — надання кор. Казимира з р. 1361, останній — установлене кор. Генрихом обов'язків панщизняних для селян с. Врочанки в 1574 р.). Том сеї з браку потрібних засобів вийшов поза серіями видань археографічної комісії, як передрук із 63, 64 і 69 тт. Записок Н. Т. ім. Шевченка. Збірка обіймає 132 документи, зібрані видавцем у львівським краєвім, у київським головнім, у варшавським головнім і московським міністерства справедливости архівах.

Докладно обговорювати, що нового дає сеї матеріал для нашої історії, я, розумієть ся, тут не можу — зрештою се зроблено вже самим ш. видавцем у V томі його Історії і у вступі до сього видання. Обмежу ся лишень на піднесенє деяких питань з історії суспільних і економічних відносин, на які кидають сьвітло зібрані тут документи. Найбільше документів відносить ся до шляхетського землеволодіння в Галичині й Поділю в XV і XVI в., до історії селянства (правне і економічне становище селян, волоське і німецьке право, а врешті панщизняні обов'язки); в меншій мірі маємо тут матеріал до історії адміністрації і компетенції старостинського суду, а в кінці для становища православних і православної церкви, становища руського духовенства і його відносин до парафій. Для історії селянства збірка ся інтересна головно ще й тому, що належить до часів (друга пол. XVI в.), коли то на велику скалю почала розвивати ся фільваркова господарка, і що за тим іде, почали зростати панщизняні обов'язки підданих у дуже швидкім темпі. На се кидають цікаве сьвітло численні скарги селян у королівщинах (селяни в приватних маєтностях не мали права скажити ся на своїх державців).

Врешті треба піднести ще одну цінну прикмету сього ви-

дання: ясне і критичне усталене лекції документів. Хто мав на-
 году пізнати ближше напр. гродські книги в тутешнім архіві, сей
 буде знати, що надане ясної а при тім вірної лекції текстови до-
 кументів, се не така легка річ. Дуже часто печитке письмо, лиха
 латина (що головню дасть ся в знаки при розвязуваню численних
 скорочень), брак якоїсь систематичної ортографії (головню при
 польських документах, де наслідком сього нераз слова стають про-
 сто незрозумілими) — про інтерпункцію й говорити нічого, нема
 ніякої — ось як представляють ся дуже часто гродські книги.
 Завдяки тому, про що вище сказано, ся збірка дає цінний на-
 буток для нашої історіографії; вона конче потрібна всякому, хто
 займаєть ся історією Галичини в тих часів. *Г. Д.*

М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціалізм. Друге
 виданне, з передмовою Івана Франка. (Літературно-Наукова Бі-
 біліотека. С. І. Ч. 97). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видав-
 ничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XII+158,
 8°. Ціна 2 кор. — Праця М. Драгоманова, яка появляєть ся те-
 пер окремою книжкою, була вже раз друквана, але в такім мало-
 звіснім у Галичині періодичнім виданю (жєневській „Громаді“), що
 для багатьох наших читачів буде літературною новиною. Безпосе-
 редній привід до її написаня дала праця Ф. Сірка, передруквана
 також сього року Вид. Спілкою (як 123 ч. другої серії), в якій
 розібрано погляди Т. Шевченка на громадське житє. Відповідю
 на висновки Ф. Сірка в другий розділ праці М. Драгоманова. Автор
 розбирає критично діяльність Т. Шевченка і осуджує її доволі
 остро, але рівночасно вияснює, чому вона була така, а не могла
 бути інакша: на перешкодї їй стояло не тільки тодішнє товари-
 ське житє Українців, і загалом національні відносини, але й за-
 гально російські обставини, відмінні від загально європейських,
 яких не можна було змінити за одним замахом відповідно до відо-
 мого вислову, що історії не перескочити. У першім розділі праці
 говорить М. Драгоманів про культ Шевченка. І хоч від 70-их років
 минулого столітя змінило ся багато у нас і тут, то з другого
 боку такі інциденти, як із М. Огоновським, катехитом учитель-
 ської семінарії в Станіславові в 1876 р., який помістив замітку
 в „Рус. Сіоні“ про Шевченка, де говорить, що в творах поета
 повно „богохульних вресей і нігілістичної гнилі“ і т. д. тому не
 належить їх ширити, — мають pendant і нині і то не тільки по шко-
 лах, де кастрованє Шевченкових творів уважаєть ся чимось доко-
 нечним, але і в таких виступах, як крилошанина Кобилянського
 минулого року, про що свого часу була мова в нашім журналі.
 В третім розділі подано висновки, які можна поробити в об'єктив-
 ного розсліду творів Шевченка й українства його часу: корстко
 — се в'європеїзованє українства, без якого нація не осягне нія-
 ких тривких здобутків так само, як не осягала їх свого часу в ве-
 ликих народніх рухах, як не осягли їх і Москалі в часі бунтів
 Равина або Пугачова, як не осягнуто їх пропагандою, привязуваною

до традицій, що мало кого гріли.

Докладне зрозумінє праці улекшує значно передмова дра І. Франка, в якій зазначено, як на працю належить дивити ся і її оцінювати, та пояснено обставини, серед яких вона появилася і настрої, який викликала серед тої невеликої частини укр. громади, що могла тоді прочитати її.

Марк Твайн. Пригоди Тома Соєра. Переклав Юліян Панькевич. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. І. Ч. 98). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 252, 8°. Ціна 3 кор. — Це одна з найкращих більших повістей відомого американського гумориста Марк Твайна, річ перекладена на всі важніші культурні мови, що всюди здобула собі симпатію, особливо серед молодіжи, для якої в першій ряді призначена. Малює незвичайно живо і з ясним як сонце гумором радощі й терпіння дітей, вибрики їх живої фантазії та разом повільне вироблюване та гартоване характеру. При тім фантазія автора і його героїв наскрізь ціломудренна, так що повість крім високої артистичної має також першорядну вартість як лектура для молодіжи.

I. Ф.

Еміль Шілер. Політична історія Палестини від 175 р. перед Христом до 135 по Христі. Переклав Михайло Лозинський. Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 306, 8°. Ціна 3.50 кор. — В отсій книжці представлена історія Палестини за звиж 300-літній період. Для нас цікава вона тим, що на цілім тім просторі часу подибуємо дуже багато аналогічних подій, що приходять і в нашій історії. Ненастанні внутрішні свари, роздори й боротьба, шуканє помочи у чужих володарів проти своїх же земляків, але політичних противників, нищенє політичних противників при чужій помочи, підляганє чужинцям, проб видобути ся на волю, коли чуже панованє надоїло, але переважно невдатні, загальний упадок духа, — отсе все, змінивши час і місце та особи подій, можна живцем бачити й на нашій Україні, в якій надто волею обставин поселили ся мільони потомків палестинських борців побіч мільонів нашого народу і зазнають тепер спільно майже однакової долі. Нераз проявляють ся в тім довгім періоді боротьби й ясні моменти. героїські діла, що підносять високо націю й розбуджують у ній красні надії, але не тривають довго, бо ворожі сили немов прилив близького моря заливають їх і затоплюють усе на те, щоб опісля тягнути для себе як найбільші користі. Друга частина книжки присвячена врештою подіям всесвітнього значіння, таким, як часи народження Христа, велика жидівсько-римська війна і руїна Єрусалима та бунт Бар-Кохеби за імп. Траяна. Пластично змальовані тут фігури Ірода Великого і його наступників, римських прокураторів, у тім числі й Пилата, а питаню про тзв. ценз Квірінія присвячено дуже інтересний спеціальний екскурс. Автор книжки, професор теології в Гетінгені, вважаєть ся тепер одним із перших

авторитетів у предметі жидівської історії. Отся книжка, се лише скорочений (без наукового апарату) висмок із першого тому його капітальної тритомової праці „Geschichte der Juden im Zeitalter Christi“.

В.

Ш. Сеньобо. Церква й католицькі партії в XIX ст. Переклав Іван Кривецький. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 127). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 76, 16⁰. Ціна 45 сот. — Шарль Сеньобб, автор відомий в нас, бо Вид. Спілка видала вже дві його брошурки: Австрія в XIX століттю та Міжнародні революційні партії. До них приходить тепер третя, яка подає огляд історії католицької церкви в минулім століттю. Автор змальовує коротенько стан катол. церкви перед великою французькою революцією, а описує переходить поодинокі фази в її розвою по революції, отже: конкордат, утворення ультрамонтанської, ліберально-католицької та католицько-демократичної партії, реакцію в церкві по 1848 р., енцикліки „Quanta cura“ й „Syllabus“, ватиканський собор, боротьбу церкви з державами, яка зрештою не тревала довго, та в кінці політику Льва XIII. Брошурка написана легко і приступно, без тяжкого наукового апарату так, що надається кожному до читання. При кінці подана крім того бібліографія літератури, що трактує про се питаня і коли-б хотів хто робити докладніші студії про нього, знає з брошурки, куди і за чим йому звертати ся.

В.

Збірник пісень патріотичних і січових. Уложив Січовий Батько. Чернівці, 1906. З друкарні І. Віглера. Ст. 64, 16⁰. Ціна 40 сот. — Збірки патріотичних пісень певно потрібні, бо вони підбадьорюють людей, піддержують у них надію на красшу будучину, розвивають енергію до живої діяльності і розбуджують охоту до життя. Особливо у нас здало-б ся їх як найбільше, бо з самими наріканнями та зневірою не далеко зійдемо, як на се вказує наша недавня минувшина. Для таких збірок належить одначе робити відповідний вибір, особливо коли вони призначені для широких народніх кругів. Того не можна сказати про збірник, уложений псевдонімовим Січовим Батьком. Побіч гарних і в літературною вартістю пісень, є там і такі, які не визначають ся нічим, через що можна їх було з великим пожитком для збірки пропустити. Треба-ж і народови надавати артистичні річи, коли хочемо його піднести на висший культурний рівень, а не „планим чіттивом“ — як сказав би один львівський фільольог — піддержувати в ньому нахили, ширені ярмарковою літературою. Так само передмова зовсім невідповідна до збірки. Писати до „братів Січовиків“, що „погано зраджує славному січову хоругву сей, що цураєсь січової ленти й не посьить її в кожде сьвято“, та що „поганійшим зрадником є сей, що засланняє ся при тім якимись переслідуваннями і з дурного та лайдацького страху славному відзнаку січового братерства деградує на шлийку від торби або на „бавхбінду“. Не так понизив бись,

брате, ту сьвяту (?) відзнаку нашої єдності, як бись повісив ся на ній, ніж як маєш її на таке поругане і на таку потіху ворогам лютих віддавати“, — таке і подібне говорене певно не причинить ся до піднесеня духа і почутя людської гідности у Січовиків. Се поганий приклад духового і морального варварства, якого існуванє годі було-б припустити у чоловіка, що пройшов „школу“ Драгоманова. Можна улігнути недбалих, остерегти неоглядних, заохотити млявих, але хто отакими лайкам у всіх „січових братів“ нарушує почутє власної гідности, той виставляє як найсумнійше сьвідоцтво власному почутю чести та власній любови до тих людей.

I. Ф.

„Правда объ украинофильствѣ“. Я. Демченка. Київ, 1906, цѣна 20 коп., стор. 1—40.

Російське прислів'я каже: „Услужливый дурак опаснее врага“. Се прислів'є повинно прийти на думку кожному, хто візьметь ся читати отсю брошуру. Д. Демченко взяв ся боронити українську народність від великоруської й право на її національне існування. Завдання добре, але способів до виповнення сього завдання живає автор недостойних порядної людини. До 34-ї сторінки ще можна читати сю брошуру, хоч в більшости тут висловлюють ся самі банальні думки про окремішність української мови в додатком сантіменталізму що до самого народу українського. Але кажемо: доси ще можна читати. Відсеїя-ж починаєть ся сервілізм найнижшої марки, далі огидливий шовінізм до націй польської та жидівської, нарешті дійсна чорносотенщина...

Щоб довести російському урядови легальність української народности, української справи, хуліганствующий Демченко не спинаєть ся ні перед чим, не жалує навіть українського генія і безсоромно заявляє, що Шевченко „под пяную руку, мовляв, написал два-трі язвительних стіхотворенія, но не более“, бувши ніби то незадоволеним з політики уряду.

Щоб запевнити в легальности думок українського народу, Демченко каже: „Революційними емігрантами та змовщиками, нігілістами та анархістами з давна визначаєть ся Великоросія, а не Україна“... „Только в Росіи євреї і другіє інородци могли сочинити революцію за счет і от імені русскаго народа. Только русское правительство могли они обманывать целые годы посредством хитраго фокусничества і шарлатанства“.

Далі покликаючись на те, що „простий руський нарід, не згубивши „здраваго смисла“ зрозумів, що на його шию закидають петлю жида та їх приснішники, стрепенув ся і в мить стер революцію“, автор - чорносотенець каже: „Єдинодушіє, проявленное в етот критическій для Росіи момент во всех концах єя обеімі отраслямі русскаго племені показиваєт, что подозрєніє малороссов в склонності к сепаратізму могло внушатиь только врагамі русскаго народа (доноси Сіона і польської пресси), а пріниматиься на

зверу только по недорозумінню правительства“.

Цікаво, що сей українофіл кольору „істинно-руських людей“, що вчиняють у нас жидівські розрухи, припускає навіть автономію України. „В деяких українських гуртках, — каже він — була мова про автономію України. Але-ж се далеко не те, що бунт московської республіки! А розумінне автономії зовсім уже не так тяжко погодити з розуміннем децетралізації та самоуправи“.

Одначе доволі цитатів із сієї брошюри, складеної якимсь фанатиком, який допоминаючись людських прав собі, кидає грязюкою в борців за волю народню та не признає тих прав на вільне жите з иньшими пригніченими націями.

Гр. Сам.

Книжки надіслані до редакції:

Вільна Україна. Політично-літературно-науковий місячник. С.-Петербург, 1906. Кн. I—II. Зміст: 1) Передне слово; 2) Леся Українка. Одно слово. Оповідання старого Якута. 3) М. Чернявський. Оптимістам. 4) Ів. Личко. Чорний ворон. 5) А. Шабленко. Ранок. 6) Павло Смуток. Краєва автономія України. 7) Христя Алчевська. До жіноцтва. 8) Л. Бич. Революція й органи Самоуправи. 9) Ів. Личко. В дорогу. 10) К. Каутський. Національне питання у Росії. 11) М. Вдовиченко. Сонет. 12) К. Не—я (К. А.). Дещо про націоналізм та соціалізм. 13) Гриць Бойко. Орел. 14) Ів. Стешенко. Український національно-громадський рух і 1905 рік. 15) Огляд внутрішніх справ (Ів. Личко): (Новий закон про страйк. Одурено, чи ні? Нова позичка грошей. Два світогляди. В. Лібкнехт. Товаришам з „Хлібороба“.). 16) Дописи: А. Ільченко: Харківські події 12 грудня. Микита Ткаченко, з селянського життя на Полтавщині. 17) Хроніка та бібліографія. 18) Оголошення.

Нова Громада. Літературно-науковий місячник. Київ. Кн. I, за січень. Зміст: 1) Винниченко. Моє останнє слово, опов. 2) В. Сивенький. Невдячний кінь, вірші. 3) А. Бебель та Е. Пернерсторфер. Національна та интернаціональна ідея. З передмовою Б. Грінченка. 4) Д. Маркович. На свят-вечір, опов. 5) Ф. Фері. Справа ірландської мови. Пер. Л. У. 6) М. Вороний. Легенда, вірші. 7) М. Левицький. Пенсія, опов. 8) Б. Грінченко. Перша жінка, вірші. 9) Д. Дорошенко. В. Лесевич, 10) Б. Грінченко. Пум'яті С. Сембратовича. 11) Б. Ярошевський. За кордоном. 12) Сергій. Відгуки з життя та письменства. I. Про українську пресу. 13) Наші товариства. 14) Бібліографія.

Володимир Лесевич. Помпеянське Ізіум, пам'ятка боротьби східних культів за перевагу в греко-римській світі. (Відбитка з „Наукового Збірника“.). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 12, 8⁰. Ціна 30 сот.

Др. Іван Франко. Наливайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 16, 8°. Ціна 35 сот.

Юрій Жаткович. Нарис історії грушівського монастиря на угорській Русі. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 4, 8°. Ціна 10 сот.

Др. Мирон Кордуба. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерті Стефана Великого. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 27+мапа, 8°. Ціна 65 сот.

Др. Іван Франко. Причинки до української ономастики. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, 8°. Ціна 80 сот.

Іван Крип'якевич. Русини властителі у Львові в першій пол. XVI в. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 18, 8°. Ціна 40 сот.

Василь Доманицький. Чи була реформа Баторія? (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 12, 8°. Ціна 30 сот.

Осип Чайковський. Початки гетьманованя Петра Конашевича-Сагайдачного. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 8, 8°. Ціна 15 сот.

Денис Коренець. Повстанє Мартина Пушкаря. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8°. Ціна 70 сот.

Василь Герасимчук. Перед чуднівською кампанією. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 14, 8°. Ціна 30 сот.

Федір Голійчук. Филип Орлик в Галичині. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 6, 8°. Ціна 15 сот.

Іван Джиджора. Реформи малоросійської колегії на Україні в 1722—3 рр. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 22, 8°. Ціна 50 сот.

Володимир Гнатюк. Зносили Українців із Сербамі. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8°. Ціна 80 сот.

Михайло Зубрицький. Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8°. Ціна 60 сот.

Михайло Тершаковець. Причинок до студії над М. Пашкевичем. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 14, 8°. Ціна 30 сот.

Іван Кревецький. Цуцилівська тривога в 1848 р. Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині. (Відбитка з „Науко-

вого Збірника"). Львів, 1906. Накладом автора. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 38, 8°. Ціна 1 кор.

Михайло Лозинський. Маркс-Енгельс-Лібкнехт про відбудоване Польщі. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Коштом автора. Львів, 1906. З друкарні Тов. ім. Шевченка. Ст. 18, 8°. Ціна 20 сот.

Володимир Гнатюк. Народня пожива на Бойківщині. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 20, 8°. Ціна 40 сот.

Др. Хв. Вовк. Кавказ і Карпати. Деякі проби етнольоґічних аближень. (Відбитка з „Наукового Збірника“). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 6, 8°. Ціна 15 сот.

Гайдамаччина. Із історії народніх рухів на Україні в 18-тім століттю. Написав Михайло Лозинський. Львів, 1905. Накладом Вячеслава Будзиновського. Ст. 46, 8. Ціна 40 сот.

Михайло Павлик. Ізза загального виборчого права в Австро-Угорщині. Чернівці, 1906. З друкарні тов. Рускої Ради. Ст. 12, 8°. Ціна 10 сот.

Антін Володиславич. Із книги життя. Нариси. Львів, 1906. З друкарні В. Бравнера в Коломиї. Ст. 130, 8°. Зміст: 1) Молитва вірних. 2) Ярмарок. 3) Circulus vitiosus (Пісня молодости. Пісня любови. Пісня життя. Школа життя. Шлюбна жінка). 4) Серед шляху. 5) Дует. 6) Бодай у сні. 7) В антракті. 8) Перед кладкою. 9) Серце. 10) Лекції педагоґії. 11) §§. 12) Перед від'їздом.

А. Серафимович. Степові люди. З життя в донських степах. (Видавництво ім. А. Бончевського. Читальня. Ч. 21.). Скрантон, Па., 1906. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 цент.

Іван Франчук. Два оповіданя. Коломия. 1905. З друкарні В. Бравнера. Ст. 60, 8°. Ціна 40 сот. Зміст: 1) От тобі молодць. Казка. 2) Виворожив собі.

Житє і слава Тараса Шевченка. Образ сценічний в пяти відслонах. Написав Михайло Дивосир. Виданє редакції „Дзвінка“. Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8°. Ціна 25 сот.

Александр Пушкин. Казки. I. Казка про царя Салтана, про його сила, славного і могучого богатыря князя Гвідона Салтановича і про прекрасну царівну Лебідь. II. Казка про золотого півничка. Переклав Дмитро Іосифович. У Львові, 1906. З друкарні Ставропигійского Інститута. Ст. 42, 8°.

КНИГАРНЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

з огляду на труднощі, які робить спровадження до Росії українських книжок з Галичини, від тепер аж до дальших змін піднімають ся посилати, за попереднім надісланнем грошей, книжки до Росії під опаскою (заказною бандеролею) по таких цінах :

Історія України-Руси М. Грушевського т. I, II, III і V за том по	3 руб. 60 коп.
Апокрифи й легенди з українських рукописей зібрані І. Франком, т. I—III	6 " 30 "
Оповідання Р. Чмичала зібрані Вол. Лесевичом	1 " } 80 "
Галицькі народні легенди зібрані Вол. Гнатюком	2 " 70 "
Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському його учениками й прихильниками	4 " 50 "
Російсько-український Словар, в IV томах	6 " — "
Святе Письмо старого й нового завіту, пер. Куліша й Пулюя	1 " 80 "
Записки Наукового Товариства імени Шевченка за том по	1 " 50 "
(цілі річники по 6 руб.).	
Літературно-Науковий Вістник за книжку по	1 " — "
(цілі річники по 8 руб.).	

а також і иньші книжки, які допускають ся до Росії, по ціні залежній від коштів пересилки й умов продажі (для власних видань корона випадає на 45 до 50 коп., для иньших 50 до 60 коп.).

Гроші можуть надсилатись також через Книгарню Київ. Старини у Київі (Безаковська 14).

Посилаючи гроші у Львів переказом (почтовим переводом), треба заразом написати особно, від кого замовлення й на яку адресу післати книжки. Не діставши до 4 тижнів (а при замовленню переказом або через иньші книгарні до 6 тижнів) треба повідомити про се Книгарню Наукового Товариства ім. Шевченка.

Адрес: Львів, ул. Театральна I. По німецьки: Lemberg, Theaterstrasse I, Schevtschenko-Buchhandlung.

Книгарям в Росії за посередництво 5% комісійних.

РІДНИЙ КРАЙ

ТИЖНЕВА

ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА, ЛІТЕРАТУРНА І НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

з додатками в тижни, про всі новини, виходить у Полтаві.

Часопись служитиме для оборони інтересів усіх трудящих людей, для добра і волі України.

Передплата на цілий рік від 1 січня 3 рубл. з пересилкою, на пів року 1 рубл. 80 коп. з пересилкою, на 1 місяць 35 коп. з пересилкою, одно число висилається за 10 коп. (можна марками). За кордон на рік 5 рублів.

РЕДАКЦІЯ І КОНТОРА в Полтаві, ул. Котляревського книжний магазин Гр. Маркевича.

Видає ГР. МАРКЕВИЧ. Редактори: М. ДМИТРІЄВ. ГР. КОВАЛЕНКО.

Виходить у Києві з 1 січня 1906 року

ШЕРШЕНЬ

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНИЙ ТИЖНЕВНИК

з малюнками і карикатурами на громадські і політичні теми, на віршів рець столичних сатиричних журналів.

„Шершень“ виходить що п'ятниці.

Ціна з пересилкою: на рік 4 карб. на пів року 2 карб. 30 коп., на 3 міс. 1 карб. 20 коп. Окреме число 10 коп. За кордон 6 карб.

В „Шершені“ працюватимуть письменники: Бердяєв С., Будяк Ю., Вдовиченко М., Гребинюк І., Коваленко Гр., Коцюбинський М., проф. Кримський, А. Кузьменко М., Липа Ів., Маковей О., Нечуй-Левицький Ів., Полтавка М., Сивенький В., Стешенко І., Старіцька-Черняхівська Л., Стефаник В., Тімченко Є., Федорченко Ів., Хоткевич Г., Чернявський М. і багато інших. Художники: Бурячок І., Красіцький Ф., Різниченко В., Сластьої О., Тіхачек В., Яковлев М. (Косин) і інші.

Предплата приймається: в Києві книгарня „Кіевской Старини“, Безаківська 14, в книгарні Іванова и Ко, Фундуклеевська, № 2 і редакції.

Адреса редакції: Гоголевская ул. 45, кв. 8. Представництво для продажу на роздріб редакція „Голос Народа“, Б. Владимирська, 30. — Ціна за оголошення 2 р. за стрічку петіта, 100 р. за стовпець.

Редактор-видавець В. ЛОЗИНСЬКИЙ.

Открыта подписка на 1906 годъ на политическую, экономическую и общественную газету

„СТРАНА”.

Условія подписки: съ доставкой и пересылкой въ Россіи на годъ 12 руб., за границу 24 руб. На 1 мѣсяць въ Россіи 1·10 руб., за границу 2 руб. Подписка считается не иначе, какъ съ 1-го числа по 1-е. Контора газеты „СТРАНЫ“ СПетербургъ, Невскій, 65.

УКРАЇНСЬКА ІЛЮСТРОВАНА ЧАСОПИСЬ

„ЗОРЯ”

містить у собі відділ красного письменства (романи, повісти, оповідання з сучасного життя й історичні, поезії, драматичні твори), статі по історії України, історії культури, українській фільмології, про суспільні питання, бібліографічний відділ, хроніку переважно з українського життя, політичний тижневий огляд, гумористичний відділ, присвячений переважно народньому українському гуморови, музичний відділ (народні й скомпоновані пісні, пєси на фортеп'яні та иньші іструменти), малюнки (знімки до образів, оригінальні малюнки, фотографічні знімки, малюнки на сучасні теми). У протягу року буде друкувати ся „Практичний курс для вивчення української мови“ проф. А. Е. Кримського. 50 № на рік 3 карб. з пересилкою. Поза границу 5 карб. Редакція й контора у Москві, Чернишовський пер. 16. Редактор-видавець Іван Оппоков.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

ЩОДЕННА ПОЛІТИЧНА,

ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА

виходить у Київі від 1 січня 1906 р.

Ціна на рік 4 карб., на пів року 2 карб., на 3 місяці 1 карб., на 1 місяць 50 коп. з пересилкою.

За кордон на рік 9 карб., на пів року 4 карб. 50 коп.

„Громадська Думка“ виходить що дня, окрім понеділків та після свят. Адреса редакції „Громадської Думки“: у Київі, ул. Михайловська ч. 10.

Видає:

ВОЛОДИМИР ЛЕОНТОВИЧ.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріан. Аграрний процес у Добростанах	1.—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0-20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0-26
Брайтенбах В. Біографія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2.—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верн М. Біблія, студія	0-40
„ Євангеліє, студія	0-40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3.—
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2.—
„ Про говор долівський	1-30
Візнєр Ю. Житє рослин у морі	0-10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношик в народній поезії	0 50
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0-55
„ Угроруські духовні вірші	2-50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7-50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Віймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад в історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельницина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0-30
„ Спірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
Еган Б. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Людвік Фаєрбах	0-50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1-50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3.— кор., т. V, VI і XIII—XV по 4-00 кор., т. XI	6-00

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

	Корон
Бфремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4:00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4:00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєтзьській	5:00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4:00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівщин в р. 1570	4:00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5:00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0:40
Заневич — Знесенє панщини в Галичині	1:00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXV—LXX по 3:00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5:00, комплети I—XX по 48:00, I—L по	120:00
Збірник фіольологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кониський, 3—, на лїпшїм папері 4:00, в оправі	5:00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словес- ність і письменство, т. I. 3:00, на лїпшїм папері	4:00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II. 3:00, на лїпшїм папері	4:00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4:00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5:00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4:00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862	7:00
Збірник історично-фіольософічної секції т. I—IV ровійшли ся (Історія Укра- їни-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Руси XVIII— XIX віку	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4:50, на лїпшїм папері	5:50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7:50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по	2:00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6:00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII	10:00
„ і XVIII по	12 00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2:40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4:00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6:80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3:00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. ли- товського	3:20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3:20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI— XVIII вв.	2:00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12:80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю Хмель- ницького	3:20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8:40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Анто- нович. Останні часи козаччини на Правобережі	6:60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3:60
XX. Шульгин — Начерк Колівищини	3:00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV— XVIII ст.	5:00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5:00

	Корон
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4-00
Кавцікі Кароль, Народність і її початки	0-60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0-70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1-20
Карєєв М. Філософія історії	0-25
” Філософія культурної й соціальної історії	2-80
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0-60
Кониський О. Листи про Ірландію	0 45
Конрад Й. Національна економія	2-30
Костомарів М. — Руська історія в житєписях ч. II і III по	1-00
” Письмо до ред. Колокола	2-00
Кримський А. Мусульманство і його будучність	1-70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0-60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7-00
” Руська Правда	1-00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річники 1899—1905 по 16-00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12-00
Лиссаль Ф. Про суть конституції	0-30
Масарик Т. Идеали гуманности	0-36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2-80
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17-00
” т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22-00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2-00
Мицкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0-46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. II. 6-00, т. III. 8-00, т. IV. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	2-00
” Олехнович В. Раси Европи	3-00
” Олехнович В. Раси Европи	0-70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3 00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокрифи старозавітні	4-00
” ” ” ” ” т. II і III. Апокрифи новозавітні по	5-00
Павлик М. — Про читальні	1-00
” М. П. Драгоманов, его ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4-00
” Якуб Іаватович	1-00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6-00
” Словянська держава перед двома тисячами літ	0-20
” Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0-70
” Скандинавщина в давній Руси	0-40
” Слово о полку Ігоревім	1-60
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2-80
Правнича часопись, річник IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по	4-00
” Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4-00
” в р. 1878 2-00, річн. XIII з доповненням	3-00
Пулкой І., Непропаща сила	0-20
” Нові і перемінні звізди	0-16
Раковський І., Вік нашої землі	0-10
” Вулкани	0-30
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1-00
” Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
” Міжнародні революційні партії	0-40
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0-60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности	1-00
П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Digitized by Google

	Корон
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·40
Студинський К. Др. — Лірники, студия	0·40
” Пересторога, історично-літературна студия	2·00
Тен Г., Філософія штуки	1·00
” Нарис із старинного світа	0·65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2 00
” Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·00
” Київська Ковачина 1855 р.	0·10
” Маруся Богуславка в українській літературі	2 00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0·30
” Розвій астрономічних поглядів	0·46
” Розвій поглядів на лихву	0·30
” Розмови з Л. Толстим	0·30
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, опрavnі o 1 20 дорожні.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0·80
Феррієр Е. Дарвінізм	1·30
Флямарион К. Про небо	2·00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0 60
” Наші коляди	0·40
” Іван Вишенський	2 00
” Про панщину і її знесенє 1848 р.	0·60
” Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2·00
” Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·50
” Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0·30
” Шевченко героєм польської революційної легенди	0·40
Е. Фрас. Нарис геології	1·60
Целевич Ю. Др. — Істория Скиту Манявського	2·40
Целевич О. Причинки до зносян П. Дорошенка з Польщею	0·40
” Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1 00
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0 20
” „Чернець“ Т. Шевченка, студия	0·20

А К О Р Д И

АНТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВІД СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА ДО НАЙНОВІЙШИХ ЧАСІВ
під редакцією Дра ІВ. ФРАНКА, з ілюстраціями Ю. ПАНЬКЕВИЧА.

Люксусове виданє, по ціні 6, 7·50, 8, 8·50 і 10 кор.

Дістати можна в „Українсько-руській Видавничій Спілці“, у Львові, ул.
— — — — — Чарнецького, ч. 26. — — — — —